Nye Tanker i det 16de Aarhundrede

Forord til den elektroniske udgave

Dette verk av **Troels Frederik Troels-Lund** (1840-1921) er digitalisert i maj 2010 av University of Toronto og tilpasset for Projekt Runeberg i januar 2016 av Ralph E.

Dette verk er ogsaa digitalisert av **Nasjonalbiblioteket i Oslo**.

NYE TANKER

I DET 16de AARHUNDREDETROELS-LUND

NYE TANKER

I DET 16DE AARHUNDREDE

OMSLAGSTEGNING AF HANS TEGNER

GYLDENDALSKE BOGHANDEL NORDISK FORLAG

MDCCCCIXPublished March 10, nineteen hundied and nine. Privilege of copyright in the United States reserved undei the aet ap-proved March 3. 1905, by Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, Christiania & Copenhagen.

KOBENHAVN — FOR1 AGSTRYKKERIETI denne lille Bog har jeg søgt at give et Overblik over de

nye aandelige Bevægelser, der opstod rundt om i Europa i det 16de Aarhundrede. I kun lidet ændret Form sysselsætter mange af disse Tanker fremdeles Sindene, hvad enten dette nu er et Udtryk for, at de endnu ikke er fuldt gennemtænkte, eller at enkelte af dem maaske ingensinde lader sig klare af den menneskelige Erkendelse.

Omtrent samtidig med, at jeg udgiver dette Skrift, er det med kun ringe Afvigelser blevet trykt i den danske og svenske Udgave af „Verdenskulturens" V Bind under Titlen: „Aands-strømninger i det 16de Aarhundrede".

Naar jeg har ønsket at udgive det som en selvstændig Bog, er det fordi den for en Del danner et Supplement til mit større Arbejde „Dagligt Liv i Norden i det 16de Aarhundrede". Jeg forsøgte deri saa nøjagtigt, som jeg formaaede, at beskrive Forholdene indendørs i Norden i det 16de Aarhundrede. Men for mangen Lysnings Vedkommende maatte jeg nøjes med at sige, at Glimtet kom udefra. I dette lille Skrift vender Læseren og jeg Ryggen til den nordiske Stue og seer ud ad Vinduet paa Vejret derude, hvorfra Glimtene kommer. Vi gaar udenfor og søger at danne os et Overblik over det optrækkende Vejr, bedømme dets Styrke, Fart og Retning, se, om Nedslagene tænder, og om Uroen faar Luft i frugtbar Væde. Et saadant Udblik vil stundom kunne overbevise om, at det egentlig kun var en Snip af Vejret, der kom over vort Hus, det meste rasede ud andetsteds, men baade Nedbør og Afsvaling kom mange til gode.

Februar 1909.

Tr.-L.INDHOLD

Sjældent har en Forklaring paa, hvad Livet og Verden er, været saa flittigt underbygget, saa fint udført i alle Enkeltheder, som den Middelalderen havde dannet sig.

Mange havde ogsaa Slægt efter Slægt arbejdet paa den fælles Opgave. Unge Folkeslag havde Aarhundreder igennem ødselt anvendt al deres udslidte Hjerners Kraft, ofret deres reneste Vilje paa dette Storværk. Gud til Ære var Værket rejst. From Forvisning havde forudbetalt de efterhaanden bortkaldte Arbejdere deres Løn. Nu stod det færdigt.

Hvad var da Sandheden ifølge denne Forklaring? Selvfølgelig: Kirkens Lære. Men Vægten af dette Svar var blevet ligesom fordoblet. Indtil Aar 1000, til hvilken Tid man jo ventede Kristi Genkomst og altsaa var vis paa snart at skulle skue Sandheden Ansigt til Ansigt, havde det været nok at svare, naar nogen spurgte videre : „hvorfor er Kirkens Lære Sandhed?" „Jo, fordi Kirken lærer den." Man tog endnu alt blot paa Kirkens Autoritet. Men efter Aar 1000 følte man sig, efter et Øjebliks Skuffelse, vakt til nyt Liv og Arbejdstrang. Naar nogen nu spurgte: „hvorfor er Kirkens Lære Sandhed?" lod

Svaret: „Jo, fordi Mennesketanken ikke blot kan bevise, at det er saa, men endogsaa godtgøre, at det nødvendigvis maa være saa og slet ikke kunde være anderledes". En ny Form for selvbevidst Tankeglæde var vakt. Idet de unge Folk kærtegnede deres aandelige Moder, Kirken, saae de hende ømt i Øjet og opdagede glad undrende derinde et Spejlbillede af dem selv. Det var deres første selvstændige, aandelige Livsytring. Ringe, om man saa vil, men lovende. Som hos gode, opvakte Børn var Indtrykket stærkt, Viljen varm. De var i Stand til at oftre alt for denne deres egen Moder, i hvis Blik de nys saa vidunderligt havde læst Bekræftelsen paa, at hun og de var eet.

Det Tankeudtryk, der svarede hertil, den Videnskab, der opstod herved, har man med et fælles Navn kaldt

Skolastik. Det er et af de mægtigste Udslag af Menne-skesnille, den Dag i Dag betagende ved den Kraft og den Inderlighed, hvormed her er blevet arbejdet. Dens

undlægger Anselm, Ærkebiskop i Canterbury (†1109), angav straks Maalet, hvorefter der stræbtes. Han beviste ikke blot ud af den menneskelige Selvbevidsthed, at der er en Gud til, men paaviste Skridt for Skridt, hvorledes denne Gud er, hvad et Menneske er, og hvorfor denne Gud maatte blive til Menneske. Anselms Efterfølgere fulgte ham med ungt Mod. Og snart afgjorde man med Lethed saadanne Spørgsmaal, som om Gud først havde dannet Begrebet „Hund" og bagefter de enkelte Hunde, elier om Gud blot havde nøjedes med at skabe disse og overladt det til Mennesketanken heraf at uddrage Begrebet Hund.3 Skolastikens Verdensforklaring

Hvor inderligt Tankens Selvhengivelse og Fordybelse i Kirkelæren foregik i Skolastiken, maales maaske bedst og er ligesom grafisk gengivet i de samtidige Udslag af samme Tankegang. Da Anselm tændte Lys i Kirken, rensede Munken Hildebrand den som Pave i Rom (+ 1085), Korsfarere i hundredetusindvis strømmede over for at værge dens Midtpunkt, Kristi Grav, medens de Hjemmeblevne fra Middelhav til Trondhjem udtrykte deres Fromhed ved i det mindste at opføre Kirkebygninger i den nye, rundbuede Stil.

Sin ypperste Blomstring naaede Skolastiken efter et Par hundrede Aars Forløb. Højskolen i Paris var dens berømteste Arnested. Haarfint var nu Tanken istand til at forklare hvert et Punkt i Guds Plan med Verden. I taknemmelig Anerkendelse af al den gode Hjælp, som menneskelig Kløgt saaledes havde ydet Gud og Kirken, blev derfor „Filosofen" (Aristoteles) erklæret for Kristi Forløber. Som en forklaret Skikkelse med Straaleglorie stod Kirkens Lære, Sandheden, Livets løste Gaade. Og op af Straaleglorien knitrede yderligere til Guds og Sandhedens Pris et Mylr af smaa Tankelyn, Svar paa alle de mange mulige Spørgsmaal, som Gud havde ment, at Menneskene endnu ikke behøvede fuld Besked om, som f. Ex.: om Gud ogsaa kunde gøre det skete usket, om Beskaffenheden af Jomfru Marias Mælk, om ikke Kuglen var den fuldkomneste Legemsform o. s. v.. o. s. v. Hvo der ikke fandt Behag i sligt, kunde søge den modsatte Vej og fortabe sig i den mystiske Skuen, hvor alle Enkeltheder netop blev til Et i Helhedens Flimmerlys.

Atter her maales Skolastikens Betydning lettest ved4

Skolastikens Verdensforklaring

Kraften af de Udslagsformer, hvori samme Tankesæt samtidigt gav sig Luft. Det var i de samme Aaringer, at Pave Innocens III ikke blot lærte men gennemtvang som politisk Kendsgerning, at Kirken er Solen, al verdslig Magt kun Maanen, der henter sit Lys fra den. Det var i de samme Aaringer, at Tiggermunkene fremkom, Franciskanerne og Dominikanerne, der i brændende Nidkærhed ofrede hvert Egenhensyn til Gud og desuagtet, eller just derfor, blev Foregangsmænd paa alle Omraader ogsaa paa Skolastikens. Sit bygningsmæssige Udtryk fandt Skolastikens Blomstring i den samtidigt opstaaede, gotiske Stil eller Spidsbuestilen. Udgaaet fra Nordfrankrig fremkaldte den et Utal af prægtige Kirkebygninger, hvor Bygherren ofrede sit Eje til Guds Ære, medens Bygningen selv, en Skolastik i Sten, spidsbuet dristig skød op gennem Fortidens Hensyn til Murflader og Masser, skabende nye, høje, lyse Rum, forklarende alt, sideværts støttet til Forstandens vel beregnede Stræbepiller og -buer. For det mystisk anlagte Sind var her ligesom fordum i de rundbuede Kirker, Bygningens ypperste Skønhed dens mod Gud vendte Vinduesøje. Herigennem strømmede tilbage, varmt og rosenfarvet, den sollyse Forklaring.

Som den sidste Skolastiker nævnes gærne Gabriel Biel. der døde 1495. I et Aartusinde altsaa, og de sidste fem hundrede Aar med selvbevidst Klarhed, havde da et og samme Livssyn vokset sig fast og stort i Europa hos de ved Folkevandringerne nyoptagne Folk. Forstaaelsen af Livet var sikker. Guds Verdensplan og Kirken er en og samme. Man erkender Sandheden, den fulde Sand-5 Skolastikens Verdensforklaring

hed, i Kirkens Lære, klarlagt i Skolastiken. Man lever Livet, det sande Liv, ved at lystre Kirken. Og er du blandt de smaa, hvis Erkendelse er for ringe til at fatte Skolastikens Dybheder, og hvis Vilje er for svag til at blive en Kirkens Tjener, nu vel, forsag dog ikke derfor! Det er nok, naar du lader dig suge med af Livsstrømmen. Thi Verdens Samfundskaar, Menneskehedens Livs-tog nu og i al Evighed er jo det samme, som det den enfoldige

seer og fatter i hvert et gejstligt Optog til den synlige Kirkebygning paa Jorden. Forrest Guds Søn, i sin Naade forvandlet til Menneskenæring, omgiven af Gejstligheden med Lys og Faner, saa den verdslige Øvrighed, derefter den hele Befolkning lige ned til den ringeste Almue. Slut dig trøstigt til, gaa ind med og bring din Skærv som Offer indenfor Døren! Kirkens Naade stænker ogsaa dig med Vievand, og ved dens Hjælp skal det engang forundes dig i Døden at naa op ad Trinene til Evighedens Kor-Runding.

Denne Forklarings Styrke laa i dens ensartede Overskuelighed og dens Trang og Evne til at faa alt og alle med. Men den led af en Revne, der stadigt paany blev synlig og derfor bestandig paa ny maatte tættes. Kirkens Ledere faldt saa let ud af Trit med Gud. Og enhver kunde mærke det, naar de paa Guds Vegne kommanderede venstre! højre! men desuagtet selv gjorde det modsatte. Munken Hildebrand havde som Pave maattet bøde denne Kirkens Brøst ved at paabyde Gejstligheden ugift Stand og Uafhængighed af verdslig Øvrighed. Pave Innocens III havde paany maattet bedre det brudne, og Tiggermunkene havde trolig staaet ham bi. Nu, ved6

Nye Forhold

Middelalderens Slutning var det galt igen. Tre Paver paa engang stredes om Magten. Bisper og Abbeder var verdslige Lensmænd. Og i Klostrene trivedes Usædelighed og Dovenskab værre end nogetsteds udenfor. Kirken trængte øjensynligt igen til en Forbedring. Dog, alt sligt var kun for lidet at regne, Døgnets og Endelighedens Smuds, der blot forbigaaende klæbede ved Kirken og Sandheden. Naar den paany en Morgenstund havde tvættet sig og oljet sin Fjederham, var den ogsaa fremdeles rede til paa Skolastikens og den skolede Viljes Vinger at bruse videre mod Gud.

II

Saaledes var Forholdet, da der i det 15. Aarhundrede blev saaet nogle nye Frøkorn i de europæiske Folkeslags Sind, i Kirkens gamle Ager. De Begivenheder, hvorved dette skete, er hurtigt optalte. Aar 1453 erobrede Tyrkerne Konstantinopel. Kort efter opfandt man Bogtrykkerkunsten. Aar 1492 opdagede Kristoffer Kolumbus Amerika, Aar 1498 sejlede Vasco da Gama syd om Afrika og landede i Forindien. Tilsyneladende var dette Begivenheder, der havde lidet eller intet med Skolastik og Kirketro at gøre. Og dog skulde de paa alle aandelige Omraader i det følgende Aarhundrede fremkalde et Røre saa dybt og betydningsfuldt, at man herfra har regnet Skellet for en hel ny Tid, Genfødelsens og Fornyelsens eller Renæssancens og Reformationens Tidsalder.

Det fælles for alle disse fire Begivenheder var. at de bragte de europæiske Folk Bud fra noget dybere lig-Græske Lærde

7

gende, noget tidligere og mere vidtomfattende end det, de indtil da havde levet paa. Herved vaktes ganske naturligt Trangen til at sammenligne. Men hvor denne er vakt i et livligt og modtageligt Sind, er ogsaa Spiren til Forandring og Nydannelse med det samme tilstede.

Tyrkerne erobrede Konstantinopel 1453. Ligefremt øvede det ikke stor Indflydelse vesterpaa, at de turban-klædte Skarer i Maj dette Aar endelig høstede Sejrens Frugt og den gamle Sofiakirke nu forvandledes til Sofiamoskeen .Tværtimod. Den Fællesrejsning af alle kristne Folk for atter at fordrive Tyrkerne fra Europa, denne Sammenslutning, som Forholdene selv syntes at paabyde, udeblev eller kvaltes i Fødslen. Derimod virkede det gamle græske Kejserdømmes Fald paa anden mere skjult Vis. Landflygtige græske Lærde fandt gæstfri Modtagelse særlig i Italien og betalte denne med en Gave af høj Værd. I deres Modersmaal og deres Studier besad de Fangelinen ikke blot til den gamle græske Kultur, til Homer, Plato og den virkelige Aristoteles men endog til Forudsætningen for selve den pavelige Kirke, til det nye Testamente, der jo var forfattet paa Græsk. Deres Interesser og deres Studier fandt en ganske egen modtagelig Jordbund i Italien.

Her havde man nemlig allerede længst følt sig i Slægt med Oldtiden. Skønt det gamle romerske Blod i Italien under Folkevandringerne var blevet betydeligt opspædt med baade østgotisk og longobardisk og siden med normannisk og saracensk, saa følte dog det deraf fremgaae-de Blandingsfolk sig som odelsbaarent til romersk Navn. romersk Kultur, romersk Verdensherredømme. Selve8

den pavelige Romerkirke var et Udslag under middelalderlige Former af det gamle Krav. Men Følelsen af at være Arving havde tilsidst fremkaldt bevidst Selvstændighedstrang. Dante († 1321), Petrarca († 1374) og Boccaccio († 1375) havde, om end begejstrede for Old-tidssproget, Latin, dog i deres Digterværker grundlagt det nye Sprog Italiensk, ligesom idetmindste de to første af disse Digtere var varme Tilhængere af Italiens politiske Enhed. Samtidigt havde paa Kunstens Omraade Synet af Oldtidens efterladte Værker og selve den omgivende farvefyldte Natur fremkaldt en ny Kunst. Det unge italienske Folk var saaledes netop gennem inderlig Tilegnen af sin Fortid naaet til aandeligt Gennembrud. Under Romerkirkens og Latinens Krav paa Verdensherredømme skød der en ny Tankegang frem, Lysten til at være Italiener, Trangen til at se og føie paa egen Haand, uafhængigt af Kirken, frit som i Oldtiden. Hvad der gav denne italienske Renæssance sin ejendommelige Karakter var netop Slægtskabsfølelsen, Arveforholdet. Natio-nalitetsfornemmelse, Modersmaal og aandelig Frihedstrang begyndte her at brydes med kirkeligt Verdensherredømme, med Latinen og Kirkelæren. De mødtes ikke som to uforstaaende Fremmede, men fyldte af Familiefølelsens hele Blanding af medfødt Forstaaelse og man-getrævlet Uvilje. Dette Forhold gav den senere Udvikling i Italien sit Præg. Her opstod den nye Tids mest brogetfarvede Udtryk. Italien frembragte ikke blot Paver, der aabenlyst erklærede sig for Hedninger eller kun tilsigtede Italiens politiske Enhed. Men her trivedes Side om Side Mænd, der formaaede at forene Nyt ogBiblen

Gammelt i en og samme rige Skaberevne, og andre, der gav det Nye dets bitreste mest uforsonlige Udtryk.

Foreløbigt virkede Grækernes Komme kun til atter at give Oldtidssprogene Latin og Græsk Vind i Sejlene. Det blev en Modesag at sysle med græske og latinske Haandskrifter, interessere sig for Oldtidsminder. Men selv om den ny italienske Bevægelse tilsyneladende ligesom blev borte i disse sproglige Studier, fremgik den i Virkeligheden styrket deraf. Tanken klaredes ved Kendskabet til den rigere græske Literatur, der i Oldtiden havde opfostret den latinske. Men samtidigt stillede Fortidens store Forbilleder endnu stærkere Krav til Efterkommerne. Slægtskabsfølelsen svulmede. Under alt dette glemte man næsten den Bog, der skønt skreven paa Græsk, dog hidrørte fra fjærnere Folkefærd, det nye Testamente. Selvfølgeligt studeredes ogsaa dettes Haandskrifter, men man besad jo Bogen og kendte dens Indhold alt forhen i latinske Oversættelser. De mange Afvigelser mellem disse indbyrdes og fra det græske Grun-skrift traadte vel nu ved nøjere Studium dobbelt frem, virkede forstyrrende og krævede Forklaring. Men bunden af nationale Hensyn gik man herved uvilkaarligt ikke altfor dybt. Man undgik helst fra Biblen at slutte til Romerkirkens Uberettigelse. Man sluttede langt hellere netop til dens Nødvendighed. Romerkirken var den Dommer, som Forholdene selv krævede til Afgørelse af, hvad der var den rette Lære.

Anderledes virkede det nye Kendskab til Oldtidssprog og Bibel, da det bredte sig nord for Alperne. Ogsaa her var Spørgsmaalet om Folkenes egne Modersmaal oppe10

Som kuede Planter havde disse Middelalderen igennem maattet dukke sig for Romerkirkens Latinbrise. Det nye Kendskab til Oldtidens Latin og Græsk vakte nu saa stærk en Begejstring for de gamle Forfatteres Sprog, at man af lutter sproglig Glæde næsten glemte at lægge Mærke til deres Tankeindhold. Man lærte at udtrykke sig med sjælden Færdighed baade mundtligt og skriftligt i de klassiske Sprog. Og man behagede sig selv ved til Bevis for Kirkelærens Sandhed at kunne anføre Masser af Citater fra Oldtidens latinske og græske Forfattere. Aldrig var Kirkens Krav paa et europæisk Fællessprog blevet saa grundigt efterkommet som nu.

Men i modsat Retning virkede det nye Kendskab til Biblen. Uvilkaarligt forlangte Folkene den oversat paa deres Modersmaal. Den blev til „Bogen" (Biblen), der atter og atter læstes af alle. Men herved blev den til den ypperste Støtte for de enkelte Modersmaal. Og samtidigt lod den alle de blonde Folk forstaa, at der var Forskel paa, hvad den og hvad Paven lærte. Den udsaaede dyb Mistillid til det tusendaarige romerske Aag.

Begge disse to modsatte Virkninger, den samlende og den splittende, øgedes stærkt ved Bogtrykkerkunstens

Opfindelse. Denne var de nordeuropæiske Folks eneste men ogsaa ejendommeligste Bidrag til den nye Tid. Ved Hjælp af denne uanseelige Opfindelse, der mellem ædle Kunster knap synede af andet og mere end etblotHaand-værkerfif, var Grunden lagt til en ny aandelig Verdensmagt. Folkeoplysningens Oprørslue lod sig nu i en Haandevending tænde rundt i Lyngen om Kirkens dyrkede Grund.Det Nye

Langt mere iøjnefaldende og pragtfulde var de to sidste Bidrag til det Nye, der bragtes af Tvillingfolkene paa den tredje sydeuropæiske Halvø. Den græske Halvø havde afgivet Rosenbladene, hvoraf Fortidens Olje med Vold var bleven udpresset. Den italienske Halvø havde men fin Forstaaelse behandlet og fremstillet denne Olje. og hermed givet Livet en ny Duft. Men de to kække Folk paa den pyrenæiske Halvø fandt et helt nyt Liv, en ny Verden, da Portugiserne opdagede Afrikas Syddel og Søvejen til Indien, Spanierne Amerika. Ikke i lærd Bogform eller forfinet som Kunst, men haandgribeligt for Hvermand rullede her Virkelighedens Tæppe op og aabnede Indblik i en ny Verden, større, rigere, mere eventyrlig end den hidtil kendte.

Paa fire vidt forskellige Maader var der saaledes skeet Røre i de gamle Forhold. I Europas tre sydlige Halvøer opstod Kendskab til den græsk romerske Oldtid, til Biblen og til de nyopdagede Verdensdele. Og fra Midteuropa sattes denne nyerhvervede Kundskab paa en egen Maade i Sving, saa at den bredte sig som en Damp udover Kirkens gamle Ager, over hele Skolastikens tjørn-indrammede Mønstergrund. Var det Nye kun bestemt til at indgaa helt i det Gamle, en let og blot klarende Be-dugning af den gamle spejlblanke Forstaaelse? Eller var der noget virkeligt Nyt og Fremmed deri, der blivende anløb det Gamle, saaede ny Sæd i Kirkens Ager? Og hvad var i saa Fald det Nye? Klinte iblandt Hveden ind-saaet af den Onde, eller gaves der overhovedet ny og god Sæd?12

III

Selv saa æggende Paavirkninger som nyvakt Kendskab til Oldtidsliteratur og Bibel, Bogtrykkerkunsten og Opdagelsen af Amerika vilde under almindelige Forhold maaske ikke have haft afgørende Forandringer til Følge, fremkaldt Grøde i Skolastikens Jordbund. Der krævedes endnu Et, den belejlige Stund. Frø er vel Frø hele Aaret rundt. Men vil man være sikker paa at det spirer, maa det saaes paa en bestemt Tid.

Den belejlige Stund. Vi kender lidt til dette Forhold indenfor Planteliv og Dyreliv. Langt mindre indenfor Menneskeaandens Omraade. Og dog synes det af Erfaringer at fremgaa, at der til visse Tider, af os ubekendte Grunde, gaar ligesom Varmebølger gennem Menneskets Livs-og Aandsvilkaar stundom næsten hele Jorden rundt. Til saadanne Tider blusser Menneskeevnerne op. Muskler, Nerver, Indtryk, Snille, Daadskraft skifter Præg, hæves op som til en anden Grad, bliver fuldere, haardere, finere, spænstigere. Det er Menneskeaandens Driftstid. Sjæl og Legeme kan udholde mere, magte mere. Allivets Skaberglød er over dem.

En saadan Varmebølge gik over Europa i det 15. og 16. Aarhundrede. Opstaaet, som det synes, i Asien, havde den her allerede tidligere sat først Mongolerne, saa Osmannerne i Bevægelse, fremkaldt vældige Folkerejsninger, skabt nye Riger af uhyre Omfang. Bevægende sig fra Øst mod Vest drev den de europæiske Folk ud over Havet, frembragte de store Opdagelsesrejser, Amerikas Erobring af Europæere. Saaledes seet var de Be-Grøde

givenheder, vi før har betegnet som blot æggende Paavirkninger og Muligheder for Opstaaelse af noget Nyt. mere end dette. De var selv Udslag af det Nye, Udtryk for, at det levende Røre alt var i fuld Gang.

Vil vi søge at forstaa, hvori dette Livsrøre bestod, uafhængigt af de Begivenheder, som det fremkaldte, saa maa vi lægge Mærke til Fællesformerne for dets Ytringer. Vi kender Forholdene i Europa tilstrækkeligt til at kunne blive i det mindste nogle af dets Ytringsformer vår.

Et af de mest ejendommelige Træk hos hine Slægter var en skærpet Sans for det Legemlige og Naturlige. Sult, Tørst, Forplantelsesdrift, Stedsans, Farvesans, Modtagelighed for Indtryk fra alle Omgivelser har selvfølgelig til enhver Tid været tilstede og udgør jo Formerne for Menneskétilværelsens Vilkaar. Men nu tændtes de med Et i

en stærkere Brand, blussede op, lyste med en egen skarp Glans forskellig fra tidligere. Man kan følge Tændingen Europa igennem paa dens gradvise Vandring fra Italien til Spanien og over Schweiz til Frankrig, England, Tyskland og Skandinavien, ind til de slaviske Folk, hvor Blikket tilsidst sløres for dens videre Vandring. Langsomt men med en Hvirvelstorms Regelmæssighed bevægede den sig fremad.

Et andet ejendommeligt Træk hos hine Slægtled var, at al denne Sanserus ikke slappede dem og gjorde dem blødagtige. Overdrivelser syntes kun at hærde dem og gøre dem end mere spænstige. Forspiste, fordrukne, udsvævende, tilsyneladende kun tænkende paa Fester, Optog og Gøgl fra Morgen til Aften og Aften til Morgen14

besad de samme Mennesker under alt dette Nerver som Staal, Viljer, Haab og Mod saa stærke og klare, at intet syntes at kunne bide paa dem. Haardhudede og ukuelige behandlede de og behandledes med Pinebænk og Bøddelsværd, Galger og Baal som Hverdagstilbehør, den Slags smaa Stød, Verden nu engang giver, og overfor hvilke det gælder om ikke at ømme sig. Efter aarevis Fangenskab, Mishandlinger og Lidelser viste Topskudet sig lige friskt. Hver Person bestod ligesom af to. Hvor dybt den ene dukkedes og dængedes, af andre eller af sig selv, flød den anden altid straks efter ovenpaa. Selv af den værste Søle kunde den reneste Vilje og Følelse dukke frem. Sjæl og Legeme dækkede ikke hinanden eller gik nødvendigt tilbunds sammen. Som et Par forbundne Kajakker strittede den ene imod, naar den anden trykkedes ned, stivede i Forening Bærekraften.

Hermed stod i Forbindelse en tredje og sidste Ejendommelighed ved Tiden: dens mærkelige Rigdom paa dygtige og begavede Folk. Med en Ødselhed, som gaves der ingen Bund, var de rystede ud over hvert Land, Slægt efter Slægt, Mænd og Kvinder, fra Tyrkiet til Skotland, Portugal til Sverige. Muhamed II, Soliman, Elisabeth, Shakespeare, Kolumbus, Ferdinand og Isabella, Gustav Vasa, Tyge Brahe, Kopernikus, Rafael, Titian, Machiavelli, Savonarola, Karl V, Dronning Mar-garitha og Henrik IV, Luther, Calvin, Loyola o. s. v., o. s. v. trænger de sig frem i hvert enkelt Folks Historie. Og fra hvert et Land lyder ét og det samme: just i denne Tid blomstrede dets Handel, Tilvirkning, Skibsfart, Bygningskunst, L.ærdom, Digtekunst o. s. v. Ingen andenG rode

Tidsalder har derfor saa mange Navne paa dygtige Mænd og Kvinder at nævne — og at maatte forbigaa som netop denne.

Det er da paa Grundlag af hele denne Tilstand at Renæssancen og Reformationen maa sees for at forstaaes. Det, vi i det følgende skal betragte nærmere, er altsaa en Tillavnings-Proces, hvoraf vi nu kender de enkelte Bestanddele. Forvaret i Skolastikens tusind-aarige Beholder sattes Menneskesindene i Europa med Et over en ukendt Ild. der bragte dem i Kog og fik dem til boblende og bristefærdige at stige til Vejrs. Som nye Urter tilsattes Kendskab til Oldtidsliteratur og Bibel, Bogtrykkerkunsten og de store Opdagelser af Søvejen til Ostindien og Amerika. Hvad fremgik der af denne Kogning? Sprængtes Beholderen? Fandt man en ny Blandingsdrik til Lise for den smægtende Menneskehed? Eller blev alt ved det gamle? Svaret lyder den Dag idag forskelligt, alt efter hvem man spørger derom.

Allerede heraf fremgaaer, at det rører ved noget, der endnu har Livsværdi, Strenge, der lyde med ogsaa i vore Forsøg paa at opfange og gengive den hemmelighedsfulde Musik, der klangformer Tilværelsen.

IV

Et fælles Livsrøre som dette i Europa i det 15. og 16. Aarhundrede maatte nødvendigvis antage højst forskellige Former i de forskellige Lande. Naturforhold, Folkenes Karakter og Udviklingshistorie maatte give det16

særskilt Præg. Vil vi søge at danne os et geografiskhistorisk Overblik, vindes dette bedst ved at følge den Vej, ad hvilken Bevægelsen selv forplantede sig.

I Italien var Jordbunden alt gennem Aarhundreder politisk bleven pløjet og forberedt for noget Nyt. De frie Stæder i Norditalien med deres store Rigdom og Kultur og deres evige indbyrdes Kampe, hvoraf endelig Milano, Venedig og Florents var fremgaaede som mægtige Stater, alt dette havde uformærkt forkyndt en ny Lære. Med den „Frihed", som Stæderne hævdede, var det vel kun saa som saa. Den var, stundom i sig selv, altid overfor andre, enstydig med blot Tyranni. Men selve deres Opkomst og Tilværelse, hver enkelt Borgers Liv og Færden i disse Byer, prædikede noget Nyt: det Verdsliges Berettigelse. Kirken og Skolastiken med Læren om Arvesynd og det Ondes Overmagt, hvis det ikke kues og luges af Kirken, stod her overfor en samlet, en fuldttonende Protest. Den udtaltes ikke i Ord. Men den lød fra Bygninger, Klædedragt og Bohave, fra daglig Dont som fra Fest, den laa i Luften, paatrængte sig enhver som en selvfølgelig, uafviselig Virkelighed.

Sit tydeligste Udtryk fandt maaske denne Virkelighed, naar man vendte Forholdet om og ud fra disse Forudsætninger som Italiener saae paa Kirken og dens Lære om Arvesynd og det Onde. „Kirken", hvad var den andet end et Statsomraade som de andre. Paven en Fyrste i den politiske Kirkestat? Politisk vejede „Kirken" kun saa meget, som den verdsligt evnede, knap saa meget som Florents, Venedig eller Neapel. Ved

Siden heraf besad „Kirken" tillige de aandelige Magtmidler, Kristi Statholderskab, Retten til at løse og binde, Bidslet til at tæmme Arvesynden og det Ondes Magt. Men italiensk seet ansloges denne Besiddelse højst forskelligt. Hjemme og mellem Brødre galdt den kun lidet. Man sad jo hinanden familjemæssigt saa nær, at man bag fra kunde kigge Paven i Kortene. Overfor Barbarerne i det øvrige Europa derimod var enhver Italiener klar paa Pavens Magt og Ret. Rom var Verdens Hovedstad, Kirken Verdens Herre. Læren om det Onde var ikke blot i og for sig sand men tillige praktisk. Djævelen var ikke blot Kirkens svorne Fjende, men tjente tillige som kirkelig Profos, der kunde jages løs paa hver en fremmed Kætter.

Under Forhold som disse maatte den stærke Bevægelse, som Renæssancen vakte i Italien, indslaa en egen Vej. Den fik ikke Lov til at skumme over og rive Læren om Kirken og Pavens Magt bort med sig. Hvilken patriotisk Italiener havde vel fuldt kunnet være med hertil? Nej. Den store Verdslighedens Strøm, udsprungen alt i Norditaliens Byer, nu tilsat med ny Kendskab til Oldtids Forhold og Literatur blev en Slags offentlig godkendt Statseje. Den lededes efter antikt Mønster som en mægtig Vandledning baaren paa pillestøttede Buer milevidt til enhver, der vilde kvæges og nyde. Gejstlige og Lægmænd kappedes om at pryde Værket.

Hvad indeholdt Strømmen? Hvori bestod den nye Lære, der saa vidt muligt undgik at nævne Kirken, og dog gav et nyt Livssyn? Dens Hovedindhold var: Verden er skøn, og det skønneste, ypperste deri er Menne-

sket selv. Menneskelegemets Pris, engang hugget i Marmor af Oldtidens græske og romerske Billedhuggerkunst, vaagnede nu til nyt Liv. Den svulmede i Michelangelos Kæmpeskikkelser, drak Ynde, Blødhed og Sollys i Tizians blottede Kvindefigurer, blev lige let til Barn og til Madonna under Rafaels Pensel. Menneskelegemets Jubel iklædte sig ikke blot Fortidens Gudeskikkelser, gik paa Jagt og i Bad med Diana og hendes Nymfer, den gav Helgenerne Huld, blev solbrændt Yngling i Johannes den Døber og lagde Skønhed i Udtryk og Muskelspil paa Krucifiksets ædle Skikkelse.

Men Mennesket, det skønne Menneske, var mere end blot hvilende Kunstværk. Det var et levende Kunstværk. Hvert Udtryk for dets Liv, dets kraftige Liv, var selv skønt og berettiget. Dets Glæde, dets Elskov, dets Kamp om Magt, dets Had var lutter Skønhedsformer. Derfor forvandledes selv en Bodsprædikant som Savonarola til politisk Diktator. Derfor blev en Machiavelli's Lære om Magthaverens Bedrag til en Skønheds Anatomi om Lidenskabernes slyngede Muskelspil.

Sit reneste Udtryk naaede Forherligelsen af Menneskets Magtstræb i Begejstringen for Italiens Enhed. Her slog Skønhedsdyrkelse og Fædrelandssind sammen i een mægtig Bølge. Overfor et Maal som dette blegnede alle tidligere Værdier, og en Machiavelli betegnede her en ny og højere Moral. Sit yderligste Udtryk fik Troen paa Kunstværket naar dette stundom udvidedes fra at være blot Mennesket eller Italien til at omfatte hele Verden.

Herved blev Sammenstød med Kirken og dens Lære om Verden som ond uundgaaelig. Thi Skønheds-Spanien og Portugal

19

troen var kun tilladelig, naar den holdt sig indenfor Italien. Gik man udenfor, og udvidedes den ogsaa til Barbarerne, til hele Jorden, ja maaske Verdensrummet med, saa skete der uberettiget Overgreb mod Pavens og Kirkelærens hævdvundne Besiddelser. I saa Fald stod Kætterforfølgelse og den løsslupne Djævel paa Vagt. Det fik Campanella, Galilei og Giordano Bruno at føie.

V

Paa den sydvestlige europæiske Halvø, i Spanien og Portugal, var Forholdene af en hel anden Art. Her havde de Blandingsfolk, der var fremgaaede af Vestgoternes Indtrængen i den gamle romerske Provins, haft en lang og haard Skole at gennemgaa. Næppe var Sammensmeltningen mellem den urgamle Befolkning, Romerne og Vestgoterne nogenlunde fuldbyrdet, førend der skete ny Brist paa det saa vel afsluttede Land-omraade, skærmet af Pyrenæerne mod Nord og iøvrigt trindt om af Hav, Den saa forsvarligt lukkede Sæk aabnedes med Et fra Syd, da de muhammedanske Arabere Aar 711 under deres Anfører Tarek satte over fra Afrika, bemægtigede sig Gibraltar og i samme Aar i det blodige Slag ved Xeres de la Frontera tilintetgjorde Vestgoternes Magt. En ny Folke-Paahældning fandt nu Sted sydfra. Araberne, eller Maurerne, som de kaldtes, trængte skarevis ind, bosatte sig i Landet, opdyrkede det og grundlagde en fremmed, højere og finere Kultur.

De fordrevne Kristne, der var blevne trængte op til Bjærgegnene mod Nord, holdtes borte og i Ave som20 Maurerne fordrives. De store Opdagelser

Skadedyr. Fra deres skjulte Reder under Tagskægget eller spejdende fra Landets Tagryg var de Vidne til Havens Trivsel, den Have, der fordum havde været deres egen Boplads.

En klar Opgave var herved anvist de kristne Folk: Upaavirkede af den højere Kultur, der kun tirrede end mere, at fortrædige, forfølge om muligt atter fordrive de forhadte Fremmede. Løsnet var givet: i Kristi Navn. Kristentro blev dem mere end blot deres Feltraab og Mærketegn; den var deres et og alt. I Kraft af den havde de Krav paa ikke alene Landet hisset men ogsaa Landet her. Den rene Lære var deres eneste Eje, deres uplettede Ridderskjold. Saaledes udrustede begyndte de et Korstog, der varede i samfulde 700 Aar. Intet andet europæisk Folk har en saadan Uddannelse at opvise. Alle de andre tjente kun et Par hundrede Aar og gav tabt mere eller mindre i Utide. Spanierne og Portugiserne holdt troligt ud, til Sejren helt var vundet, det gamle Hjem atter deres.

Næppe var dette skeet, „Gud vil det" gaaet i Opfyldelse, førend de begejstret taknemmelige kastede Blikket ud over det blinkende Hav. Fra Portugal, der først var befriet, udgik de første dristige Forsøg paa at finde Vej langs Afrika. Og utrætteligt fortsatte man i 70 Aar. Togt paa Togt, indtil Søvejen til Ostindien var fundet og ligeledes Brasilien portugisisk. I Spanien udrustede Ferdinand og Isabella til Tak for Granadas Fald 1492 Columbus til hans Opdagelse af Amerika. Sit Enheds Udtryk fandt de to Folks storladne Bedrifter, da Portugiseren Magellan i spansk Tjeneste 1519—21 sejledeEt kristent Verdensrige

21

syd om det spanske Amerika, over det uhyre „stille Hav" til de portugisiske Øer ved Ostindien, og Resten af hans Flaade derpaa vendte syd om Afrika hjem. Verden var vundet af de tvende ridderlige Folk.

Med andre historiske Forudsætninger vilde maaske andre Folkeslag have ladet sig paavirke af og tolket paa anden Maade, hvad her var skeet. For et grublende Folk f. Ex. vilde det kunne have aabnet Nysyn for, at Biblens Lære var urigtig: Jorden var ikke flad med Himmelhvælvingens Klokke over sig. Den var rund og fritsvævende. En dristig, frisindet Aandsudvikling kunde være bleven Følgen. Sligt svarede ikke til Spaniernes og Portugisernes historiske Opdragelse. De var først og fremmest Kirkens Korsriddere. I 700 Aar havde de bekæmpet de Vantro, i 70 Aar de skummende Bølger, lige kækt tumlet den andalusiske Hingst og den tømrede Havhest. Nu knælede de stolt taknemmelige efter udført Bedrift for den Gud, der i de europæiske Folks Paasyn

tildelte dem Ridderslaget. Læben stammede kun eet: Gud og vor Frue!

Hvad Løfte afgav de i denne Højtidsstund, hvor hele Europa var feststemt, og de fremfor alle andre blussede af ungt Mod? Det bedste Løfte, de formaaede, og fuldt ud svarende til deres Fortid: Fremdeles uden Frygt og Lyde at kæmpe for Guds og Kirkens Ære, indtil de havde lagt hele Verden for hans Fod.

Det var denne Beslutning, der affødte deres sidste Stordaad og blev Grunden til deres Fald. Literært afspejler Beslutningens Tilløb sig i det Utal af Ridderromaner , der fremkom paa begge Sprog. Camöez22

(† 1580) gjorde i sit ypperste Digt Portugal selv til Ridderen. I Spanien blev Ridderromanerne overgaaede af de religiøse Eventyr-Skuespil. Men alle disse eventyr-drukne, teatralske Riddere Landet over mødte som én Mand, magre, olivengrønne, med saa dyb en Ild i Blikket, at det næsten blev skummelt, uden Nerver, rede til at ofre alt, naar det galdt Daad.

Og det galdt Daad. Portugals unge Konge Sebastian trængte over til Afrika, for at rense ogsaa denne Verdensdel for Maurerne. Han faldt i Slaget ved Alcazar 1578, i Live som i Døde omgærdet af sine tapre Mænd. I Spanien fandt Løftet om at underlægge Gud den hele Verden to endnu tydeligere Udtryk. Fader og Søn, Carl V. og Philip IL, forsøgte næsten et Aarhundrede igennem at underlægge sig hele Europa, Gud og hans hellige Kirke til Ære. Troligt blødte spanske Mænd paa alle Valpladser fra Neapel til Nederlandene, fra Lepantobugten til Irlands Vestkyst, troligt ofrede de Amerikas og Indiens Sølv og Guld paa Udførelsen af denne Plan, indtil de tilsidst, matte af Blodtab og forarmede, ikke formaaede mere. Og det var fra Spanien, at en af Datidens stærkeste aandelige Bevægelser udgik, der havde sat sig til Maal selvopofrende og viljefast atter at rense og afstive Kirken. Jesuiterne genoprettede Rom. Ignatius Loyola og hans Disciple fuldbyrdede renest og mest afgørende Spaniernes Korsfarerløfte. De tilbagevandt virkelig den hellige Grav.

Den hellige „Grav". Spanien selv blev Vidnesbyrdet om, at det kun var en Grav, der vandtes. Thi den Ild, der brændte i Carl V.s og Philip II.s Erobringsplaner,Da Kraften var udbrændt

den Glød, der luede i Jesuiternes selvhengivende Færd. brændte tillige indvortes i Spaniens eget Indre. Den var ikke blot lysende og varmende men ogsaa selvfortærende. Med Rette kaldtes denne Feberild, disse indre, hjemlige Baal for Auto da féer (Portugisisk: actus fidei, Troshandling). Og med Rette blev Tyrefægtninger og Autodaféer de to nationale Fester, hvori alle fra Kongen til den ringeste deltog. Thi i Tyrefægtningerne mindedes Folket den syvhundredaarige Kamp mellem Kristne og Vantro, Bjergenes lette Beboere mod Slettedyrets plumpe Kraft. I Autodaféerne udtryktes Folkets vedblivende Trosiver, dets selvransagende Nidkærhed, dets Selvpinsler til Guds Ære. Men i disse Inkvisitionens Baal ofrede den spanske Halvøs Befolkning det inderste i sig selv. Mennesketankens Selvstændighed og Kraft, den Spire, der just nu hos andre Folk brød frem som Udtryk for nyt og rigere Liv. Folket udbrændte de menneskelige Fibre i sit eget Indre. Da derfor Verdensherredømmets, Kirkefornyelsens kortlysende Raket sluktes, fik Landet kun et sort, udbrændt Hylster igen, beholdt den rette Kirketros tomme Hylster tilbage. Efter Philip II.s Død 1598 var Førerskabet paa de fleste aandelige og materielle Omraader veget fra den spanske Halvøs ridderlige Folk. Ved Boets Opgør blev kun Klostre, Tyrefægtninger og Autodaféer til Rest.

Selve de vigende Kræfter viste maaske bedst, hvormeget der var gaaet tabt. Styrken af det Menneskelige i den spanske Folkeaand ytrede sig tydeligt, da den med sidste Sundhedskraft søgte at befri sig gennem Latter. Aar 1605 udgav Cervantes sin berømte Roman „Don24

Quixote", hvori han med overlegent Vid og Selvkritik drog til Feits mod det Ideal, hvorpaa hans Landsmænd hidtil Slægt efter Slægt havde levet: den selvopofrende, eventyrsøgende Ridder. Det lykkedes ham fuldt at latterliggøre „Ridderen af den bedrøvelige Skikkelse", ikke mindst ved Hjælp af dennes kostelige Følgesvend den

lavstammede, svinepoliske Virkelighedsknast, Sancho Pansa. Men her standsede Cervantes. Han evnede ikke at se, endsige at tilføje, den komiske anden Halvdel af sine Landsmænds Ideal: 7>osridderen. Tværtimod, den var hans som deres sidste Tilflugt og Trøst. Han havde selv i et langt eventyrligt Ridderliv oplevet alle Don Quixotes Stemninger; fattig og forladt men med aaben selvklar Forstaaelse havde han faaet mangt et Knubs af den haarde, knortede Virkelighed. Men over Eventyrets og Virkelighedens Verden stod for ham en tredje, højere. Kirken var det eneste Sted, hvor der var værd at være i Spanien. Her tyede han hen. Cervantes døde som Franciskanermunk († 1616) nogle faa Dage før hans store Samtidige i England, Shakespeare.

Forskellen træder endnu tydeligere frem, naar man sammenstiller Shakespeare med hans to nærmeste Kaldsfæller i Spanien, Skuespildigterne Lope de Vega og Calderon. Begge overgik de ham maaske i sprudlende Skaberevne, Emnernes brogede Mangfoldighed og Lunets ustyrlige Kaadhed; men hvilken Begrænsning i frit Menneskeblik ! Den Skyklap, begge Spanierne bandtes om Panden, er udvortes udtrykt ved, at Lope de Vega, der satte en Ære i at kaldes „Inkvisitionens Tjener", 1609 lod sig indvie til Præst, og Calderon, opdragen af Jesui-

ter, senere gjorde det samme. Deres Synskreds under Skyklappen indskrænkedes til, at Livets Indhold, i Glæde seet, er en gyngende Silke-Rebstige med de fire Trin fra oven : Kirke, Konge, Ære, Amor; men, i Alvor taget, kun er en tør Stok, uden Blad, Blomst eller Frugt: den rene Tro. Trods al deres Latter og spraglede Pragt minder deres Moralbegreb om Philip II.s, da han mod Tro og Love lod en til ham sendt Adelsmand holde tilbage, fængsle og hemmeligt kvæle, men samvittighedsfuldt sørgede for hans Sjæls Frelse ved at forsyne ham med en flink Skriftefader.

Som Spaniens Digtere, saaledes udarmedes Landet selv aandeligt og materielt ved den trofaste Vedhængen ved det middelalderdige Ideal. Medens hos nordligere Folk Troen frigjordes og blev først hver enkelt Regerings, senere lidt efter lidt hver enkelt Menneskes Samvittigheds Sag med Gud, størknede i Spanien Kirken og dens Lære som en snærende Ring, en hemmende Skorpe om Folkets Liv og Frihed. Folket mærkede det ikke selv. Med Glød i Øjet ofrede det stadigt sit Bedste, sig selv, lod som dets afgangne store Konge Dødsmessen læse over sig selv i Live.

Intet Under, at da Spanien i Malerkunsten afsatte en sidste Blomst, bar ogsaa denne Bud om Forholdene. Murillo naaede højest i at fremstille Madonnaer og Tiggerbørn. Men da efter Aarhundreders Dvale den fjærne Fortids Begivenheder paany gentog sig, og en ny Hær af Vantro, denne Gang nordfra, trængte ind i Landet, rejste hele Folket sig med fyrig, ungdommelig Kraft. Napoleons Storarmé opløstes og maatte vige som engang

Maurernes, bækkesplittet og fordampet som Vandet paa de tørre, solsprukne Højsletter.

Derfor lærer Præsterne, og stolt taknemmeligt priser det spanske Folk endnu Gud for, at Han har ladet det gaa i Spidsen for Europas Udvikling ogsaa i hele den nyere Tid, fra de store Opdagelsers indtil Nationalitetskampenes Dage.

VI

Da den nye Bevægelse naaede nord for Alperne, traf den her først det schweiziske Folk. Lille i Antal, talende tre, fire forskellige Sprog, men stærkt ved sin Frihedsfølelse spillede det en langt større Rolle end der efter dets blotte Størrelse tilkom det. Det svarede til de frie Stæder i Norditalien, men hang paa Alpernes modsatte Affald, og var herved henvist til tarveligere, mere hærdende Livsvilkaar. Selvstændighedstrangen og Kraften voksede herved. Ved Morgarten (1315) og Sempach (1386) havde de frie Schweizere slaaet Østerigernes Angreb tilbage. I Slagene ved Granson (1476), Murten

t

(1476) og Nancy (1477) afviste de grundigt Karl den dristige af Burgunds Erobringsforsøg. Da Kejser Maximilian I. 1499 vilde indordne Edsforbundet under Tysklands Kredsinddeling, slog de ham i samfulde seks Slag og tvang ham til at erkende dem fri for al tysk Skat og tysk Retspleje. Da Frankrig truede med at erobre Norditalien, fordrev en Schweizerhær Franskmændene i Slaget ved Novara 1513. Sligt indgød Respekt og skaffede Luft. Schweiz blev i Kraft af sin Selvstændighed og Be-Landet fra Basel til Holland

liggenhed et Slags aandeligt Midtpunkt for Europa. Her mødtes Fransk, Tysk, Italiensk. I denne frie Luft iltedes Blodet og dreves fra dette Hjertekammer atter ud til Legemets Yderdele. Selv om Datidens aandelige Røre i Frankrig og Tyskland ikke kan siges at være udgaaet blot fra Schweiz, saa søgte dog enhver Strøm paa et vist Tidspunkt hertil og dreves herfra atter forynget og forstærket tilbage. Derfor forstaaes Bevægelserne i Mellemeuropa bedst ved at betragtes fra Schweiz som Udsigtspunkt.

Mellemeuropa dannede dengang et trebladet Skud. Frankrig mod Vest, Tyskland mod Øst, og midt imellem den Stribe af Landskaber der alt engang (843) havde forsøgt at udgøre et eget Land og nys under Karl den dristige af Burgund († 1477) var tiltænkt noget lignende. Dette Midterland, der ligesom var Benet, som passede til Italiens Støvle, bestod af Landskaberne: Bourgogne, Elsass-Lothringen, Belgien, Holland. Hvert af de tre Hovedlande svarede til sin By i Schweiz, Midterlandet til Basel, Frankrig til Genf, Tyskland til Zürich.

I Midterlandet langs Rhinen fra Basel til Holland ytrede den nye Tid sig først i en begejstret Tilegnelse af Oldtidens Literatur. Studiet af Latin og Græsk dyrkedes med største Iver og fandt en afgørende Støtte i den nysopfundne Bogtrykkerkunst. Basel blev Hovedsædet for den lærde Forlagsvirksomhed. Amerbach og Froben er de to bekendteste Navne paa Stadens lærde Bogtrykkere. Det er betegnende for Tiden, at Reuchlins latinske Ordbog, som han forfattede paa Amerbach's Opfordring, kunde i Løbet af faa Aar udkomme i ikke mindre end 23 Oplag. Det voksende Kendskab til Oldtidens latinske28

Humanisme

og græske Literatur fremkaldte hos dens Dyrkere en ny Aand. Disse „Humanister" fik ved saaledes at gaa udenfor Skolastiken og ligesom se Kirken udvendig fra. Lejlighed til en Sammenligning, der var farlig for den tidligere blinde Autoritetstro. Og langt fra at svækkes tiltog netop Kritiken, da man inddrog Studiet af det nye og det gamle Testamente i Grundsprogene under de humanistiske Sysler. Aar 1516 udgav Erasmus fra Rotterdam hos Froben i Basel den første kritiske Udgave af det nye Testamente paa Græsk og ledsagede Teksten med en paalidelig latinsk Oversættelse, der afveg fra den af Kirken hidtil autoriserede (Vulgata). Da Erasmus fremdeles udgav flere græske Kirkefædre, ledsagede af latinsk Oversættelse, var hermed Striden med Kirken uundgaaelig. Thi den Løngang var aabnet, der er dræbende for enhver kirkelig og anden Autoritet: den historiske Vej bagom til Kundskab om, hvorledes denne Autoritet engang var bleven til.

Det blev imidlertid et Særkende for hele denne Midterbevægelse fra Basel til Holland, at den ønskede at undgaa Brud. Hverken Erasmus eller Reuchlin eller dennes Søsterdattersøn Melanchthon, der jo ivørigt senere inddroges under den tyske Bevægelse og blev Luthers Vaabendrager, yndede personligt Strid for Stridens Skyld. Grunden hertil laa vistnok for en Del i en egen Gemytsretning, der allerede tidligere havde givet sig Udslag i de samme Egne. Thomas a Kempis (Kempen, en lille By ved Køln) død 1471 som Subprior i et Kloster ved Zwolle, havde renest udtrykt denne Tankegang i sit Opbyggelsesskrift „Om Kristi Efterfølgelse". Heri visteMild Inderlighed

han bort fra alt det Udvortes, fra Helgendyrkelse og Klosterliv, hen til den indre Efterfølgelse af Kristus, til Egenkærlighedens Ophør i Selvhengivelsen til Gud. I dette stilfærdige Opgør med Kirken var i Virkeligheden et Brud skeet, en Reformation foregaaet, men mildt og fredeligt. Betegnende nok er Bogen den Dag i Dag Opbyggelsesskrift for saa vel Katoliker som Protestanter. Med endnu større logisk Kraft havde en Discipel af „Brødrene af det fælles Liv" i Deventer, Nicolaus Cu-sanus, († som Kardinal 1464) udviklet lignende Tanker. Mennesket er endeligt, men Gud er uendelig. Derfor kan Mennesket ikke fatte Gud. Dets højeste, reneste Tanker

naae kun til klart at blive sig denne sin Grænse, sin Uvidenhed bevidst.

Det var noget af denne Aand, der hvilede over Basel-bevægelsens Hovedmænd. Erasmus var selv ligesom Cusanus opdragen af „Brødrene af det fælles Liv", til hvilke Thomas a Kempis havde sluttet sig. Hvormeget end Erasmus kunde nyde at føre en skarp Pen, og hvor mægtigt et Vaaben Viddet end var i hans Kampmaade, saa var Strid og voldsomt Brud ham dog af Hjertet imod. Han troede paa Menneskenaturens Sundhed og Sandhedens Magt til selv at gøre sig gældende. Der krævedes kun tilstrækkelig Frihed til, at det Gode skulde sejre. Religion var ikke Tro paa dette eller hint Dogme, men bestod i Kærlighed og Samdrægtighed.

Ud fra forskellige Forudsætninger gjorde denne milde Samdrægtigheds Følelse sig gældende i hele Midterlandet. Snart hvilede den paa en mystisk Opfattelse af Gud og Mennesket som eet i Kærlighed. Snart paa en

lærd Forening af antikt og bibelsk Livssyn. Snart paa en politisk Tro paa Frihedens Magt. Snart, som hos de driftige Nederlændere, mest paa en praktisk sund Sans. Men fælles for dem alle var en stiltiende Opgivelse af Kirkens og Skolastikens Lære om, at Verden og Menneskenaturen var ond. Man skulde blot lade det Sande og Rette have Lov til frit at brede sig, saa klarede det sig nok selv. Uformærket skød her, som en Landryg midt op gennem Europa, en hel ny Opfattelse sig frem: Menneskets Tillid til Gud og til sig selv.

Et nærliggende Udtryk for denne nyvakte Tillid blev, at man nu ogsaa saa paa Naturen med andre Øjne. Skolastiken havde betragtet denne med en Blanding af Frygt, Foragt og Overlegenhed. Ond og i sig selv et intet, havde Naturen hængt som en blot Afbildning paa Kirkens Væg. En lærd Skolastiker havde dog med Kendskab til sin Aristoteles skullet kunne give Besked om hver en Enkelthed paa Billedet. Nu blev den til en Virkelighed, noget frit, stort, levende, udenfor Kirken. De store Opdagelser havde allerede aabnet Døren ud til den. Nu gik man derud og begyndte at studere, ikke Billedet men den selv. Til en Indledning gav man sig i Lag med Matematiken, den paalideligste Rumsvidenskab. Saa gik man videre til selvstændigt at undersøge alt det meget, man virkelig saa, lige fra Stene, Planter, Dyr, helt op til Sol, Maane, Stjerner.

Dette nye, iagttagende Forhold til Naturen var vel ikke noget for Midterlandet fra Basel til Holland ejendommeligt. Det fandt mere eller mindre Sted overalt i Europa, hvor der rørte sig aandeligt Liv. Men det an-

tog her i Europas Midtsribe nogle af sine mest tillidsfulde og bevidste Former, der bredte sig ud til alle Sider i modtagelige Sind. Schweizeren Paracelsus, der en Tid virkede som Lærer ved Universitetet i Basel, var en af de ypperste, der troskyldigt og ad Erfaringens Vej spurgte Naturen om Raad mod menneskelig Sygdom. Han blev en af Grundlæggerne for det nye Menneskeideal, den naturkyndige Læge. Med rivende Fart bredte dette sig over Europa og fandt overalt ypperlige Fortolkere, i Frankrig en Rabelais, i Danmark en Tyge Brahe. Denne sidste var, førend han knyttedes til Danmark, en Tid fast bestemt paa at vælge netop Basel til sir Opholdssted. Tyge Brahe udvidede Rammen for den Natur, der spurgtes til Raads, til at omfatte Himmellegemerne med. Under hans kyndige Haand forvandledes den tidligere halvt overtroiske Astrologi til Stjernekundskab og Lægekunst. Fælles for hele denne nye Skole af Naturkyndige var et dybt, om end stundom ikke fuldt bevidst. Brud med Skolastiken og Kirken. Tidligere havde der ikke været Tvivl om, at det bedste Menneske var den, der som Gejstlig, som Herrens Tjener, kyndigt forvaltede Kirkens Naademidler. Nu blev med Et det bedste Menneske den, der af idel menneskelig Godhed, i Tillid til Gud og Medmennesker til Lise, forvaltede Naturens Naademidler.

Simplest kunde maaske det Ejendommelige ved det nye Syn i Midteuropa fra Basel til Holland udtrykkes ved, at det Onde var blevet forvandlet. Det Onde var ikke længer en Djævel og hans Værk. Det var intet levende Væsen, men som Skvggen blot Mangel paa Lys.

Gud var Lyset. Alt Liv, der stammede fra ham: Mennesket, dets Kærlighed, Videnskab, Naturen, alt var Lys,

svagere eller stærkere, hvis Maal og Lyst kun var at tændes mere og mere.

Det var en fredelig men dyb og afgørende Revolution, her var foregaaet. Selv ønskede den kun Fred med alt det Bestaaende for at kunne fortsættes. Men den gamle Kirke kunde ikke uden at opgive sig selv indrømme saadan Fred. Det maatte komme til Kamp, blodig Kamp, mellem det gamle og nye. Ikke mindst Nederlandene under Philip II fik dette at føie. Men herved skiftede det nye delvis Præg. Det maatte væbne sig paa bedste Maade til Striden. De altfor bløde og fredsommelige Udtryk gemtes hen i Aarhundreder til bedre Dage. Derimod galdt det om at finde ikke blot Udtryk for, men Værn imod den grusomme Forfølgelse, der blev de nye Tanker til Del. Slig umenneskelig Grusomhed syntes mange kun at kunne forklare sig ud fra Tilstedeværelsen af et ondt Væsen. Men i saa Fald vilde jo Kætterbaalene have brændt Nerven ud af den nye Tankegang.

Det lykkedes at finde det forløsende Udtryk med Tankekværn mod Forfølgelserne. Disse var ikke Djævelens Værk, men simpelthen blot et Retsbrud. Der gives nemlig en naturlig Ret, engang opstaaet af Menneskers gensidige Medlidenhed, Velvilje og Samfølelse. Da Samfundet i sin Tid blev til ved Sammenslutning af de Enkelte, gav dette Samfund sig selv Love. Disse Love — de være nu udtalte eller stiltiende forudsatte — udgør Naturrettens Grundlag. Deres Hovedindhold er kendt af enhver, der kender „de ti Bud". Ifølge disse Love. den-

ne første Overenskomst, er alt, hvad der hedder Regering, selvfølgelig blot til for Samfundets Skyld, ikke omvendt. En grusom og tyrannisk Regering, — som f. Ex. Philip II.s i Nederlandene, — der forfølger sine egne Undersaatter, har dødsdømt sig selv ved at begaa skrigende Retsbrud. Her behøves ingen Djævel med til Forklaringen. Regeringen har begaaet et Retsbrud, og Samfundet foretager en Retshandling ved at fordrive den.

Den første djærve Forkynder af denne Form for „Naturretten" var Johannes Althusius, der havde studeret i Basel og indtil sin Død 1638 var Borgmester i den øst-frisiske Stad Embden. En endnu berømtere Efterfølger fik han i Hugo Grotius, født i Delft i Holland 1583, død som Sveriges Gesandt i Frankrig 1645.

Hugo Grotius føjede den væsentlige Synsmaade til sin Forgængers, at der jo i Virkeligheden findes ikke blot eet Samfund men mange. Der er mange forskellige Stater. I en er der Republik, i en anden har Samfundet betroet sin øverste Styrer arvelig, enevældig Magt. Spørgsmaalet er nu, hvorledes stiller Forholdet sig, naar Samfundene indbyrdes fører Krig Ophæves herved Naturretten og bliver Menneskene til vilde Dyr? Eller gælder Naturretten fremdeles, og skal ikke blot det enkelte Menneske men tillige hver Ståt føre Krigen humant? Idet Hugo Grotius bekræftede dette, grundlagde han Folkeretten. Med en mærkelig Dristighed vovede han midt under Trediveaarskrigen at udtale, at Religionskrig er utilladelig, naar den ikke drejer sig om at værne rene moralske Sandheder. For første Gang fastslog han den nye Form for Børnelærdom, hvori selv Nutiden kun er naaet saa

lidet frem, at Samfund og Individer er underkastede samme Lov og Ret. Et Samfund bliver ikke pludselig ansvarsfrit ved blot at udtale Trylleordet ,,Krig".

VII

Frankrig har i Aarhundreder været paa engang den klare Ordens og Revolutionens Land. Den tilsyneladende Modsigelse heri svinder, naar man bliver opmærksom paa, at til Grund for begge ligger en brændende Trang til Centralisation. Glæden ved Midtpunktets klare Udstraaling og ligelige Behersken af alle Enkeltdele er en umiddelbar Ytringsform for det franske Sind. Hver enkelt er paa engang Selvhersker og lydig Tjener, i Kraft af det Korrekte. Det Korrektes knitrende Selvglans er „gloire".

Som en Følge heraf havde Frankrig i Middelalderen været paa engang den lydige Kirketros og Kætteriernes Hjem. Sydfrankrig var bleven hærget og ødelagt, ofret paa den kirkelige Revolutions Alter. Politisk havde Brydningen mellem Konge og Lensmand været saa stærk, at tilsidst Himlen selv havde maattet gribe ind og

sende Jomfruen fra Orleans for at genoprejse det franske Kongedømme.

Da den store Bevægelse i det 15. og 16. Aarhundrede brød ind over Frankrig, traf den her den politiske Centralisation i fuld Gang og bidrog foreløbig kun til at øge og styrke denne. Kongedømmet gik, med trofast Tilslutning af Folkets bedste Mænd, sikkert fremad i Kraft. Selv den franske Kirke blev den underlagt. KortvarigFrankrig

naaede Frankrig endog Herredømme i Italien. Da Frants I 1515 besteg Tronen, spændtes denne politiske Centralisation til sin yderste Grænse. Man blev Vidne til det Særsyn, at Kongen selv, støttet af sin begavede Søster, Dronning Margareta af Navarra, gik i Spidsen for den humanistiske Retning, dyrkede Frisind i Videnskab og Kunst og dog samtidigt pudsede Rigets bidske skolastiske Vogter, Sorbonnen, paa den nye Tids Mænd, saa at Kætterbaal i Mængde blussede i Landet. Ja man blev Vidne til det endnu besynderligere. For at udvide Frankrig sluttede Landets „allerkristeligste Konge" Forbund ikke blot med Protestanterne i Tyskland men med selve Kristenhedens Arvefjende, Tyrkerne. Alt i den politiske Centralisations Navn. Og med Rette. Thi Tyrk eller ikke Tyrk var ligegyldigt, naar det franske Kongedømmes Glorie var Maalet.

Spændt til en saadan Yderlighed maatte imidlertid den politiske Centralisation delvis briste, give Plads for den religiøse. Hele den sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede var Frankrig optaget af det gamle Spørgsmaal under en ny Form. Det var Skuepladsen for en kirkelig Revolution. I Strømme af Blod drøftedes Spørgsmaalet: Hvilken Centralisation er den mest berettigede, den politiske eller den religiøse?

Det var Franskmanden Calvin, der fra Genf vakte Revolutionen. Selve hans Maade at rejse Spørgsmaalet og hans Svar derpaa var ægte fransk.

Kirken og Skolastiken havde jo søgt at klare den store Gaade, om Grunden til Smerte, Sygdom, Død, kort sagt „det Onde", ved Hjælp af Læren om et oprindeligt36

Syndefald. Ved dette var Mennesket gennem Arvesynden blevet ganske fordærvet og ufrit, Nød og Død blevet Verdens Lod. Denne Lære forekom Calvin utilfredsstillende, stridende mod Centralisationens Lov. Thi om ellers nogetsteds maatte da Centralisationen helt være gennemført i Guds Væsen og hans Forhold til sit Værk. Men dette var umuligt, saafremt der gaves noget Ondt, der frit kunde yde Modstand, nogen Form for Opsætsighed, Djævelens eller Menneskets, der uventet kunde danne Skranke for Fuldbyrdelsen af Guds Vilje. Det forholdt sig derfor heller ikke saaledes. Nej. Det Onde er ikke en uafhængig Modstand, men blot en af Gud selv virket Bølgelinie i Verdensmønsiret, en effektfuld Kaskade i Livsstrømmen. Det hører med til selve Guds Væsens-Udfoldelse. Enhver kan indse dette. Thi Guds Væsen er almægtig og alvidende Kærlighed og Retfærdighed. I Kraft af sin Kærlighed har Gud bestemt nogle Væsener til at blive gode og derfor evigt salige. Og i Kraft af sin Retfærdighed har han bestemt andre til at blive onde og derfor evigt at fordømmes. Alt er korrekt, klart og forudbestemt. Just i dette Vekselspil mellem Guds Egenskaber aabenbarer sig herligst, Gud selv til Ære, hans uendelige Væsensdyb. Saligheds-skæret i Paradis, Flammerne i Helvede er et og det samme, det Korrektes knitrende Selvglans, „gloire".

Calvin udtalte allerede denne Lære i sit Skrift „Undervisning i den kristelige Religion", som han fordreven fra Paris udgav i Basel 1536. Men sit egentlige Hjem og sin rette Virkeplads fandt han først i Genf, hvor han bosatte sig i August samme Aar. Her forvandledes han fraRepubliken i Genf

en blot stille Tænker til en Dommer i Israel og styrede som saadan den livlige By, med kun et Par Aars Afbrydelse, lige til sin Død 1564.

Calvins Opfattelse, at Alt var forud bestemt og den enkeltes egne Bestræbelser derfor ligegyldige, kunde nærmest have fristet til Uvirksomhed. Ikke saa dog hos en Franskmand. Den indeholdt for ham en Opfordring til

at klarlægge Guds Vilje, ekspedit besørge Posterne afsendt til Himmel og til Helved. Det gav Jernvilje at vide, at der ikke kunde begaas Fejl, hver enkelts Bestemmelsessted var jo det Sted, Gud selv havde bestemt. Og for den, der saaledes udførte Guds Vilje, kunde Modstandernes Trusler, Had, Vold være ligegyldige; de formaaede jo ikke at ændre det mindste i hans forud af Gud fastsatte Skæbne.

Hvem var Fuldbyrderne af Guds Vilje, Kirkens Ledere? Ikke Pave, Bisper, Fyrster. Men Guds Udvalgte. Kirken var en Republik, dens Velfærdsudvalg bestod af dem, hvem Gud dertil havde mærket ved at forlene dem med Kundskab og Alderens Erfaring. I disses Haand var lagt baade den lovgivende og den udøvende Magt. Og denne Øvrighed bar ikke Sværdet omsonst.

Republiken i Genf, der kort forinden havde løsrevet sig fra Savoyen, var ligesom Calvins Lære nypræget og hvas. Fra Genf bredtes Calvins Lære med særlig Flid vesterpaa til Frankrig. Den betød en kirkelig Revolution. Kampen mellem den kirkelige Republik og det verdslige Kongedømme udbrød i Frankrig. Tilhængerne af den nye Lære kaldtes efter deres schweiziske Udgangspunkt Huguenotter (Eidgenossen). I det 16. Aarhundredes sid-

ste Halvdel bølgede Kampen frem og tilbage. Forgæves søgte man i Bartholomæus Nattens Blodbad 1572 at bortskære Ondet. Spørgsmaalet brød. frem paa ny og fandt blot en foreløbig Løsning, da Huguenotten Henrik IV blev Konge mod at afsværge sin Tro, men gav sine tidligere Trosfæller Sikkerhedsstæder som Gisler. Først hundrede Aar efter, under Ludvig XIV, afgjordes Striden endeligt med den politiske Centralisations, Kongedømmets Sejr.

Denne Sejr var ikke tilfældig. Thi den religiøse Revolution havde ved paa fransk Vis at iklæde sig Centralisationens Form og blive en ny Art Regimente bredt sig ind paa Statens Enemærker. Men i Længden kunde der ikke være Tvivl om, at Statens Styrelse bør være verdslig og ikke kirkelig. Siden da har Frankrig drøftet Spørgsmaalet „politisk Centralisation" videre. Først omformede det i den store Revolution Staten til Republik. Saa overlod det under Napoleon den Store Centralisationens Gennemførelse til et Overmenneske, for hvem, ligesom for Calvins Gud, Godt og Ondt ikke var Værdier i og for sig, men kun Udtryksformer for hans gloire. Senere har Frankrig mattere tænkt de samme Tanker om igen. Men fælles for dets Maade at tænke paa har stadig været den vante Form: Centralisation. Her forudsættes den enkelte bestandig kun at være en Del af det Hele. Den enkeltes Ret sees som Uret, saa saare den kommer i Strid med det Heles Krav. Den franske Tanke har endnu ikke funden nogen gyldig Form for den enkelte, hverken som religiøst eller som politisk selvstændigt Væsen. Han er og bliver kun Menighedsmedlem og Borger.

Trangen til at finde en Form for det rent Menneskelige er og var dog selvfølgelig tilstede. Allerede i det 16. Aarhundrede ytrede den sig og stilledes tilfreds paa forskellige Maader. der blev toneangivende for den følgende Tid. Hos Rabelais († 1553) frigjordes under en dobbelt Form al den bundne Indrevarme, der ikke fandt Anvendelse hverken ved Trone eller ved Alter. Rabelais var i Frankrig Repræsentant for den ovenfor omtalte nye Retning. som Datiden frembragte: Den naturkyndige, men-neneskekærlige Læge. Men hos ham kom hertil en ejendommelig Tilsætning, der ganske adskilte ham fra hans to før nævnte Aandsfrænder, Paracelsus og Tyge Brahe. Rabelais udmærkede sig ved et saa sprudlende Humør, et saa overstadigt, skalkagtigt Lune, at han paa Forhaand var vis paa Sejren eller dog et dækket Tilbagetog ved Hjælp af Latteren som Forbundsfælle. Endnu kaadere og ubændigere end senere Moliére og Voltaire forstod han som disse baade at faa sagt, hvad han vilde, og dog ikke slippe Taget i en Mægtigeres Haand, der støttede ham. Han udførte det Kunststykke at give glat Lag baade til Calvinisme og Katolicisme og dog være Munk og Præst, hjulpen af Bisp og Pave, beundret af Frankrig.

En ganske anden Natur var Montaigne (+ 1592). Han søgte Tilflugt for den Enkelte ved at spinde sig ind i Tvivl. Den Enkelte er den Syge, Ensomme, der fra sin Afkrog fint forstaaende, snart sørgmodig, snart ironisk seer paa det hele, alt imens han lædsker sig ved at nippe til Sanselighedens Limonadedrik. Hvad er Sandhed? Veed du saa

sikkert, om ikke det Aandelige er det Legemlige, eller Viden Uvidenhed? Livet er en uløselig40 Tyskland

Gaade. Eh bien. Den løses ved. at leve. — Montaigne er bleven Stamfader for en Klasse af franske Forfattere lige ned til Nutiden.

Rabelais som Montaigne betegnede de Enkelte, der forsøgte at holde sig fri for Centralisationen og derfor tilsyneladende var ledige og udenfor Spillet. Netop som den franske Aand er, har dog begge Slags — den robuste saa vel som den blege og magre — haft betydelig Indflydelse som Ræsonnører. I Fritiden mellem Arbejdet har Centralisationens Mænd lyttende lært af dem, paa deres Taler har de hvæsset sine Vaaben.

VIII

I Tyskland havde den aandelige Udvikling Middelalderen igennem ikke haft noget selvstændigt Præg. Man havde lystret og ladet sig tage med paa Slæb af de mere fremskredne Folk mod Syd og Vest. Herfra havde man modtaget Kirkelæren, Skolastiken, Opraabet om at befri den hellige Grav. Tanken om det romerske Kejserdømme, hele den kirkelige Bygningskunst osv. osv. Hvor stærkt man aandeligt gik i Ledebaand kan ses af ar der lige til Reformationen ikke i Tyskland var opstaaet et eneste hjemligt Kætteri. Johan Huss var som bekendt en Tjekker, hans Kætteri nærmest fremkaldt ved Paavirkning fra England (Wiclef), og den derved opstaaede langvarige Krig netop en tjekkisk Nationalitetskamp mod Tyskerne.

Tungt og med Besvær havde man fulgt med paa Skolastikens og Bygningskunstens Omraade. Den gotiskeTyskland

41

Bygningskunst med dens Lansebundter mod Himlen var bleven mere tør og jordbunden, mere tungskaftet, ved at omplantes fra Frankrig til Tyskland. Deltagelsen i Korstogene havde, trods Folkets krigerske Hang, naturligt være mindsket derved, at man selv havde haft Hedninger nok at bekæmpe langs Grænsen mod Øst. Kun een Tanke havde man fuldt tilegnet sig og ført selvstændigt videre, den oprindelige franske (Karl d. stores), om det romerske Kejserrige. Her, hvor det i en væsentlig Grad kom an paa at lystre og slaa til, havde man naaet Maalet, gentagne Gange besejret Italien, og endnu oftere og mere langvarigt knyttet blot Titlen af romersk Kejser til det tyske Kongenavn.

Grunden til dette Held var, at Maalet her var et ydre og haandgribeligt, hvortil Folkets Evner netop slog til. Trods Aarhundreders Paavirkning af sydlig Kultur var det tyske Folk nemlig forblevet saa temmeligt uforandret siden Folkevandringernes Dage. Stærkest havde Forandringen været langs Kysten mod Nord, hvor Forholdet til Søen ligesom i Norditalien og i Nederlandene lidt efter lidt havde udklækket Skibsfart, Handel og Fristæder (Hansestæder). I Landets Indre derimod var Folket endnu gennemtrængt af Fortidens Aand. Dets ejendommelige Dyd var Bravhed. Denne ytrede sig i en vis ærlig, jævnt glad, hyggelig Udholdenhed, der naar den pirredes maatte have Luft i Drabelighed, men til daglig og inderst inde var forligt med Gud og Verden i Trofasthed. Som Forholdene havde udviklet sig i Landet med des Utal af Fyrster i Strid med hverandre, var der dog trods den politiske Forvirring en fælles Folkelød i dette42

Mistillid til Paven

brogede Virvar. Haarene i Pelsen vare alle ens fra Kejser til ringeste Undersaat. Hver enkelt kunde snart stritte som Børste, en og samme drabelig Allerhelvedes Karl, hvad enten han var Kejser, Røverridder eller Landsknægt. Snart slattedes det af i næsten altfor underdanig Troskab. Snart foldedes de alle sammen i et krøllet Fællesmænge, lunt, gemytligt, med Hjemmevarme.

Det var disse Forhold, hvorover det nye Røre brød ind. Det fremkaldte hurtig en Mistillid til Kirkens Overhoved, den italienske Pave, hvem man i tidligere Aarhundreder saa mangen en god Gang, naar Kejseren bød, af Hjertens Lyst havde været med til at knægte. Nu brød Tvivlen frem under de folkelige, almenforstaaelige Former: Hvor stod det skrevet, at m-an skulde faste og være afholdende, til visse Tider hverken befatte sig med Kødspise, 01 eller Kvinder? Ikke et Ord stod der herom i Biblen. Og dog havde Paven nu i Aarhundreder pint Verden med

disse Paabud. Paa dette Punkt kunde Paven dog endnu undskyldes med, at han havde gjort sin Fadermyndighed gældende for at opdrage sine Børn. Forstandige tyske Forældre holdt jo ogsaa deres Børn i Tugt og Ave. Men helt uforsvarligt, ja stridende mod alle Begreber om Ret og Uret var Pavens oprørende Overgreb med Afladshandelen.

Paa to forskellige Steder rejstes i samme Aar, 1517, Indsigelse mod denne. Først i Schweiz, hvor Ulrik Zwingli just havde faaet Sognekaldet i Einsiedeln, til hvis Hovedindtægter hørte et undergørende Maria-billed og „fuldkomment Aflad for alle Synder" for enhver, der valfartede til dette afsides Sted. Den nye

Sognepræst prædikede til almindelig Forfærdelse mod denne Aflad, skøndt den lovede ham selv saa stor en Fordel. Intet Under, at han, da han kort efter kaldtes til Zürich, og Aflad her faldbødes for Penge til Indtægt for Paven, talte saa ivrigt herimod, at Raa-det lukkede Byens Porte for Afladskræmmeren og hans Varer. Forgæves tilbød Paven Zwingli høj Løn, ja stillede ham Kardinalshatten i Udsigt for at tie. Han vedblev at tale og lo kun, da man truede ham med Dolk eller Gift. I Slutningen af Aaret 1517 opslog i Wittenberg en anden Sognepræst, Martin Luther, den 31. Oktober Kl. 12 Middag paa Kirkedøren 95 Sætninger imod Afladshandelen. Paa samme Vis var da omtrent samtidigt paa to forskellige Steder, men uafhængigt af hinanden, Bruddet foregaaet med det Gamle. Den sædelige Bevidsthed, den blot menneskelige Retsindighed, havde følt sig dybt krænket ved Kirkens Overgreb. Og dette blev Gennembrudet for noget nyt. Begge Sognepræster, Zwingli og Luther, gennemløb nu, om end med forskellig Fart, samme Udvikling. Zwingli naaede først, Luther lidt senere, til at indse, at den tidligere Maalestok for Moral og Sandhed var falsk. Der var intet fortjenstligt ved Munkeløftet, og kun Biblens Ord var Prøvestenen for Sandhed. Zurich og Wittenberg blev fra nu af de to Stæder, hvorfra den nye Aand udstraalede.

Zwingli og Luther lignede hinanden i meget. De havde samme Skolekundskaber, samme Arbejdskraft, samme glødende Trang til helt at give sig hen for deres Overbevisning, samme musikalske Begavelse, samme Sans for Familjeliv. Men netop Ligheden mellem deres Væ-

sen og Udvikling oplyser bedst Forskellen i deres medfødte Betingelser. Thi ud fra samme ydre Forudsætninger naaede de til forskellige Resultater. Zwingli var Schweizer, Luther Tysker. Zwingli var født Republikaner Luther født Fyrsteundersaat. Begge havde brudt med den gamle kirkelige Rangforordning, ifølge hvilken visse Løfter og Gerninger gav særlig Rang og Anseelse for Gud. Begges Retsindighed stillede alle Mennesker ens overfor Gud. Men herfra svingede de ud hver til sin Side.

For Schweizeren og Republikaneren var Menneskeheden en Sum af frie Væsner, hvis Opgave det var at handle ret. Menneskeheden og hvert enkelt Menneske havde haft og havde endnu sin trange Fortid med Fald og Arvesynd. Som en nødvendig Børnesygdom og truende Fare stod den for enhver, ret som Østerigs Overmagt havde truet det frie Schweitz fra dets Vugge og fremdeles truede det. Men herligere og mere opofrende end Arnold Winkelried ved Sempach havde Guds Søn paa Golgatha samlet alle Syndens Lanser mod sit Bryst og banet Friheden en Vej. I ham er den sande Retfærdiggørelse. Er der noget fortjenstligt ved at handle ret? Du kunde lige saa godt spørge, om der er noget fortjenstligt ved at være sund eller ved at være en fri Mand. Synd er Ufrihed, dens Sold er Døden. Det er uværdigt at tjene den, som det er uværdigt for frie Schweizere at træde i fremmede Fyrsters Sold og røve og lade sig slagte for dem, istedetfor hjemme frit at dyrke og værne den fædrene Jord. Der er kun een Herre, i hvis Sold det er Mennesket værdigt at tjene. Det er Gud. Hans Sold er Fri-

hed. Og en redelig Herre er han. Han sørger for den hæderlige Hedning saa vel som for dem. der bærer Kristi Mærketegn. Du vil finde i hans Himmel baade Herkules, der , da han stod paa Skillevejen, mandigt valgte det rette, og Sokrates og Cato og deres Jævninge.

I fuld Samklang med denne Opfattelese levede og døde Zwingli. Moral, Politik, Religion gik for ham i Et. Ifølge sin Begavelse var han Zürichs og en stor Del af Schweiz's religiøse og politiske Leder, og dog kun en Privatmand; Fyrsters mægtige Raadgiver og Modstander og dog blot en fri Schweizer. Hans sidste store Plan var at samle alle Protestanter og, paa Betingelse af Religionsfrihed, støtte Frants I af Frankrig mod Kejser Karl V. Da han faldt i Slaget ved Kappel 1531, var det i Kampen for at hindre sine Landsmænd i den fordærvelige Tjeneste som Lejetropper i fremmede Herrers Sold.

Da Luther brød med den kirkelige Rangforordning, ifølge hvilken Munkeløftets og de gode Gerningers Mænd var Gud nærmest, var der en Blanding af Smerte og Glæde i Bruddet. Han havde selv haabet ad Klostrets Vej at naae frem til Fred med Gud og Sikkerhed for Salighed. Nu brast hver ærgerrig Drøm om at komme forud for andre. Han stod selv hjælpeløs som tilforn. Men idet han fandt Trøst i Pauli Ord om Retfærdiggørelse ved Tro ikke ved Gerninger, følte han tillige Glæden ved at være kommen efter et Bedrag, et fremmed Bedrag, hvorved man havde ført ham og hans Landsmænd bag Lyset. Biblen stod over Paven og alle Menneskepaa-fund.46

Allerede paa dette første Udviklingstrin, hvor Luther stod Zwingli nærmest, var der dog en fremtrædende Forskel mellem dem. Skønt Luther udviklede sig langsommere end Zwingli, savnede han dennes mandige Sindighed. Han var i sin „Sturm und Drang" Periode. Der stod Gny om ham, og med voldsom Kraft huggede han til højre og venstre mod alt, hvad der formede sig som Modstand, mod Doctorer og tyske Fyrster, mod Kongen af England, Paven og Biblen selv. Om denne dristede han sig f. Eks. til at udtale: „Johannes' Evangelium er langt, langt at foretrække for de tre andre, og er det eneste, fine, rette Hovedevangelium". Jakobs Brev betegnede han som kun „en Straa-Epistel", der ikke „har nogen evangelisk Art". Han var ifølge sin tyske Natur: drabelig.

Mere afgørende gled dog Zwingli og Luther fra hinanden, da de ydre Forhold med naturlig Nødvendighed forelagde Luther Spørgsmaalet under politisk Form: Hvad vil du? Vil du kæmpe for de Undertryktes Sag? Vil du Folkefrihed?

Svaret faldt ham svært. Han var selv et Barn af Folket, følte for det, ejede dets Forstaaelse, og havde nys, bittert men frigørende, religiøst erfaret, at overfor Gud gælder ingen Rangstige. Hans Hjerte blødte ved at skulle træffe Valget mellem Folk og Fyrster. Men hans inderste, gennem Aarhundreders Arv formede, tyske Natur sejrede. Fyrstetroskab drog ham til sig.

Udvortes døvede han Smerten ved den voldsomme Opfordring til Fyrsterne om at slaa de oprørske Bønder ned som gale Hunde. Indvortes fandt han Fred ved, atLuther

dette Valg bragte Ro og Enhed i hans Forstaaelse. Thi hvad var der foregaaet? Han havde jo oplevet, at af de to Rangforordninger, hvorpaa hans Landsmænd i Aarhundreder havde levet, den kirkelige og den kejserlige, var den kirkelige bleven til intet. Men saa var jo den anden, den hjemlige tyske, endnu dog i Behold. Selv havde han, da Ødelæggelsen blev ham klar, religiøst søgt Trøst i Biblen. Og instinktmæssig havde han fundet den i Ord udtalte af en med hans egen beslægtet Natur. Thi Læren om Retfærdiggørelse ved Tro alene, ikke ved Gerninger, Læren om Menneskets i Bund og Grund ved Adams Syndefald fordærvede Natur — hvad var det andet end Udslag af en dyb, underdanig Respekt for Herskeren i Himlen? Overfor Gud har Mennesket kun ydmygt at bøje sig. Alt faaes kun af Naade, intet efter Fortjeneste. Thi alle er i Kraft af en for Aartusinder siden begaaet Forbrydelse Syndere og Skyldnere til Hobe. Ligesaa overfor Landsfyrsterne, hvis øverste Herre atter er Kejseren. I Kraft af en mystisk, langt tilbageliggende, ukendt Begivenhed har alle Undersaatter kun Uret overfor deres Landsherrer. Al Øvrighed er af Gud. og du skal være Øvrigheden underdanig. Du retfærdiggøres for Gud kun ved lydig Tro, for Landsherren ved lydig Troskab. Her kan aldrig være Tale om overskydende Fortjeneste, thi i begge Regnskaber er bestandigt Underskud, der kun dækkes af Naade.

Paa en besynderlig Maade var Luther her gaaet i en Ring. Idet han søgte at holde det religiøse Spørgsmaal ganske rent, frit for al Politik, var han endt med at gøre den politiske Myndighed. Landsherren, til den, hvem48

man skyldte Lydighed ogsaa i religiøs Henseende. Idet han brød ud fra den kirkelige Pave, søgte han Ly hos en verdslig. I alle lutherske Lande blev Statens Overhoved den, der skulde afgøre, hvad enhver Undersaat religiøst maatte tro. Fra nu af slåp alle Lutheranerne nemt nok. Øvrigheden tænkte for dem. Naar de gav Kejseren, hvad Kejserens var, gav de i samme Stund Gud, hvad Guds var.

Der kan ikke være Tvivl om, at Luther mangen Gang maatte ømme sig ved denne Slutningsmaade. Brændende i Aanden havde han paa Rigsdagen i Worms frejdigt udtalt : „Med mindre nogen kan overbevise mig med Vidnesbyrd af den hellige Skrift eller med andre tydelige og klare Grunde, hverken kan eller vil jeg genkalde. Her staar jeg. Jeg kan ikke andet. Gud hjælpe mig! Amen." Nu indrømmede han selv, at Landsherrens Mening stod over hver Undersaats. „Jeg kan ikke andet." Ja, men du skal, thi Øvrigheden byder det. Og al Øvrighed er af Gud.

Og dog var det ikke tilfældigt, at Luther var endt i denne verdslige Nødhavn. I Virkeligheden havde han ingen anden Udvej. Thi naar den menneskelige Natur var i Sandhed saa ond og bundfordærvet, som han lærte, saa udygtig til enhver Frihedsytring, med hvilken Ret var da han optraadt som Kirkeforbedrer? Han var jo ikke et Haar bedre end de andre. Hans Doctorhat kunde umuligt give ham Adkomst. Og at paaberaabe sig den hellige Aands indre Vidnesbyrd, var misligt. Det kunde jo enhver gøre, og saa vilde tilsidst alt, hvad der hed Kirke, opløses i et Kaos af Enkeltmeninger. Nej, her

var i Virkeligheden intet andet for end, naar Pavekirken styrtede sammen, skyndsomst at ty ind i Landsherre-Kirken. Her havde man dog Tag over Hovedet. Thi al Øvrighed er af Gud.

Ærligt og redeligt havde Luther med al sin Naturs djærve Kraft, men bunden af sit Folks nedarvede Forudsætninger, søgt at bane sig Vej i de sammenfiltrede Spørgsmaal. Han var endt fjærnt fra Zwingli. Endnu en sidste Side hos Luther viser os hans tyske Sinds Ejendommelighed. Hans Drabelighed og hans underdanige Fyrstetroskab havde i visse Maader betegnet hans svage Sider. Hans jævne, inderlige Gemytsvarme derimod vandt ham Hjerterne og udgjorde hans egentlige Styrke. Det var denne indre, stille Varme, hans trohjertede Tillid til Gud og al denne Tillids ægtefølte, naturfriske Udtryk, hans Religiøsitets hele hjemmelune, solstribede Hyggelighed, der sikrede Luther Sejren. Hans Lære var en Folkemelodi. Den dannede Underhund i hans Tale, klang frit i hans Salmer. Den laa lige godt for Mands- og Kvindestemmer og lød lifligt fra Barnemund. Derfor sang man nu trøstigt i Hjem og i Kirke og lod Herrens Vejr rase derude. Snefog og Storm mod Kirketag, Herrelune mod Kirkelære og Kirkegods. Det var jo Kendetegn paa sand Gudsfrygt at lade Herren raade.

Inderligheds-Siden i Luthers Livssyn fik sit mest vovede Udtryk i hans Opfattelse af Kvinden. For den katolske Opfattelse havde hun staaet som en Blanding af Himmel og Helvede. Jomfru Maria, Jesu Moder, indtog jo den højeste Plads, noget Menneske kunde tænke sig.

Hun var Renheds Billede, Himmeldronning. Men ellers var Kvinden kun en Fristelse for Manden til Synd. Det ideale Forhold mellem Mand og Kvinde var at sky hinanden og gaa i Kloster. For Luther, der jo forkastede kirkelig Rangforordning og Klosterlivets Fortjenstlig-hed, stillede Forholdet sig derimod stik modsat. Menneskets ypperste Opgave var netop at efterkomme Guds Bud til Adam og Eva, det eneste, der endnu stammede fra Tiden før Syndefaldet: Vorder frugtbare og formerer eder. Derfor var Ægteskab mellem Mand og Kvinde begge Parters Pligt, og selve det legemlige Udtryk herfor var Ægteskabets gudbeaandede Midtpunkt. Thi af denne flittige Samvirken fremgik ikke blot Lovlydighedens Løn i Form af Barn paa Barn, men tillige fulgte som Naadegave voksende indbyrdes Kærlighed mellem Ægtefolkene og gensidig Tilfredshed. Naar en

Ægtefælle døde, var det derfor den efterlevendes Pligt snart atter at indlade sig i nyt Ægteskab.

Der blev efterhaanden grumme hyggeligt i den lutherske Menighed. Hjem ved Hjem med lutter lydige, nøjsomme Beboere. Manden flink til sit Arbejd, flink til sin Mad, immertidsens frimodig og glad. Hustruen dygtig Husmoder, fingernem og med et Øje paa hver Finger. Uden om Huset den muntre Opvækst, mindst én af hver Aargang. Indeni: Vuggegang, Salmesang. Hjerterum og derfor Husrum, med 01 til Varme, Bleer til Tørring paa det lune Arnested.

Her kunde ikke rummes mere. Men man havde jo nær glemt det allervigtigste: den bundfordærvede Menneskenatur, det Onde, Djævelen. Der maatte skaffesD/ævelen

51

Plads til dette ogsaa. Bibeltrofast gik Luther her mere djærvt og ærligt tilværks end de andre. Calvin havde anbragt det Onde og Djævelen oppe i Guds Verdensplan. Romerkirken satte helst Djævelen i Pleje hos Kætterne. Zwingli sørgede slet ikke for ham. Men Luther erklærede bestemt: der maa skaffes Plads. Man kneb sig da sammen og husede den fæle Gæst. Mørket og det Usynlige anvistes ham til Bolig. Som Husmoderen bekæmpede Møl, gennembankede nu Husfaderen ved tilfældige Lejligheder sine Børn for at kue Arvesynden, knække den gamle Adam i dem. Og Landsfaderen lod, overalt hvor det Ondes Skab bevisligt havde smittet og bredt sig, vedkommende, der havde sluttet Pagt med Djævelen, slaa ned og offentlig brænde. Øvrigheden laa ikke paa den lade Side. Baal lyste ved Baal. Men lige meget hjalp det. Ulykken var, at man aldrig kunde faa fat i Djævelen selv. Usynligt drev han sit Spil. Forledte Folk, knækkede Arme eller Ben paa dem, drillede dem, pinte dem, altsammen for at faa dem helt i sin Magt. Ja, engang imellem undsaa han sig end ikke for at vise sig ganske skinbarlig. Luther selv saae ham f. Eks. paa Wartburg, hvor han maatte kaste Blækhornet efter ham; og engang senere gjorde Djævelen udenfor Vinduet Nar ad ham ved at efterligne alle hans Fagter. Sligt var forfærdeligt. Det undergravede al Hjemmets Fred og Lykke. Her hjalp i Virkeligheden hverken Troskab mod Landsherren eller Tro paa Gud og Kristus. Thi i Dødsstunden, naar Bevidstheden omtaagedes, kunde Djævelen forvirre den af Øvrigheden godkendte Trosbekendelse selv for den Frommeste. I Nattemørket drog han

4*52

Djævelen

sit Vod mellem Himmel og Jord og fangede Sjæle paa Vejen til Gud.

Dette var Lutherdommens sorte Punkt. Djævelen var bibelret bragt tilstede, men kunde ikke manes bort igen. Han var med overalt som Nissen i Flyttegodset. Forgæves antog Kirkens Toldembedsmænd Kongeskilt, og mødte troligt for selv at stemple Fragtbrevet, hver Gang en Sjæl skulde afgaa. Djævelen skræmmedes ikke af sligt. Luther havde jo opgivet Kirkens gamle Adkomst ti' Stabelret i Skærsilden, fordi der ikke stod noget herom i Bibelen. Men skulde Vareforsendelsen foregaa fra Jorden direkte, var Udfaldet for hver enkelt højst usikkert. Thi Djævelen var Herre her paa Pladsen, og, ærligt prøvet, var enhver Sjæleforsending mere eller mindre djævlebefængt. Mærket H kunde med fuldt saa megen Ret betyde Helvede som Himmerige.

Der hørte Folkets hele jævne Ro til for ikke at bringes til Vanvid ved denne evige Djævlefrygt. Som Feberild brød den frem, hver Gang nye Heksebaal tændtes. Men trods dette iboende Giftstof virkede Lutherdommen dog, i det mindste i det lange Løb. befriende og beroligende, hvor den havde sat sig fast. Vel var det kun Landsfyrsterne, hvem den havde tilkendt Trosfrihed. Men i Aarhundredernes Løb gik det herved langsomt op for Befolkningerne, at samme Frihed maatte tilkomme enhver Undersaat. Og den første, ubevidste Anvendelse af denne Trosfrihed rettedes netop mod den vilde Djævlefrygt. Thi naar Djævelen maatte siges strængt taget at have Ret til de allerfleste Sjæle, var der ikke andet for — naar man da ikke med KatolikerneEngland

53

vilde gøre Lutherdommen til Helvedes Planteskole end at Folket tog sig selv til Rette. Lidt efter lidt vænnede man sig da til at anslaa de Afdødes Skæbne, naturligvis den rette Trosbekendelse forudsat, ikke efter Djævelens

Rovbegær i deres Dødsstund, men efter Graden af deres Bravhed og Hæderlighed i levende Live. Tro var naturligvis meget godt og en nødvendig Betingelse; men Gerninger var dog det egentlig afgørende. Ganske ligesom Folkets sunde Retsindighed i sin Tid havde brudt med Pavedømmet paa Grund af Afladshandelen, brød den nu, foreløbigt ubevidst, atter med Lutherdommen paa Grund af dennes Djævlelære og Retfærdiggørelse alene ved Tro. Op igennem Kirkeforandringen begyndte at skyde en af Kirken uafhængig, paa Folkets egen Bravhed alene grundet, rent menneskelig Morallære.

IX

Fra den Tid, Vikingerne havde erobret Normandiet og England, havde de udfoldet et kraftigt Liv her, hvor de tydeligt nok trivedes endnu bedre end paa Hjemmets magre Grund. Da de Danske slåp Herredømmet i England, greb deres normanniske Fætre det 1066. Og af Hjertens Lyst gik man nu fra begge Sider af Kanalen paa de morsome Vikingetog, der kaldtes Korstog. Da disse var omme, underholdt man sig et Aarhundrede igennem med at erobre Frankrig. Og sluttelig, da denne Sportsplads var lukket, tog man sin Tilflugt til blot for egen Fornøjelse at hugge hinanden ned hjemme i den54

blodige 30-aarige Kamp mellem „den røde og hvide Rose" (1455—85). Ud af denne Krig fremgik som Sejrherre Huset Tudor, der, Fader, Søn og tre Børnebørn, med blodig og kraftig Haand styrede Landet indtil 1603.

Der var noget eget fuldblodigt og virkelighedsmæt ved denne Udvikling. Blod hørte der til, det var en given Sag. Men desforuden var her noget djærvt, sundt og ligefremt, der varslede godt. Dette Folkefærd gik ikke blot lige paa, men tænkte tillige Sagen ligesom mere tilbunds end andre. Det var næppe tilfældigt, at „Skolastikens Fader" Anselm af Canturbury (+ 1109) tilbragte næsten hele sit Liv i Normandiet og England og her udtalte dens Grundsætning: credo ut intelligam (Jeg troer for at komme til at forstaa). England ydede sit rigelige Bidrag til Skolastikens berømte Navne. Heroppe fødtes: Alexander af Hales († 1245), Duns Sco-tus († 1308) og William Occam († 1347). Ikke dog blot tankemæssigt, men praktisk tillige gik man tilbunds i Sagen. Anselm forsvarede som Ærkebisp i Canterbury modigt Kirkens Uafhængighed efter Hildebrands Grundsætninger og maatte derfor vandre tre Aar i Landflygtighed. En af hans Efterfølgere Thomas Becket blev baade myrdet og helgenviet af samme Grund. Under Innocens III tog Englands Konge sit Rige til Len af Paven. De engelske Lensmænd besvarede dette Skridt ved paa Engen udfor Windsor at aftvinge Kongen det berømte Frihedsbrev (1215), der danner Grundlaget for Englands frie Forfatning.

England havde saaledes ikke faa Betingelser for at spille en Førers Rolle. Allerede dets Beliggenhed an-John W ide f

viste det Uafhængighed af det øvrige Europa. Folkets fuldblodige, djærve, paa engang grundige og praktiske Tankesæt gav det Mod og Evne. Fra Middelalderen indtil Darwins Dage har da ogsaa England ofte, som en Baad med Varpetov, roet forud for det øvrige Europa.

Dette viste sig første Gang ret tydeligt, da John Wiclef († 1384) over hundrede Aar førend Reformationen, udtalte Calvins, Zwinglis og Luthers Tanker. De ydre Betingelser for Wiclefs Optræden var ægte engelske. Han var først og fremmest „Politiker". En højt begavet og dannet Mand, af Stilling Professor ved Oxford og Præst, hvem et politisk Spørgsmaal kaldte frem og gjorde til Partileder. Spørgsmaalet var den engelske Kongemagts Lensforhold til Paven. Dette harmede Wiclef. Støttende Kongen og støttet af ham drog han tilfelts herimod, derefter mod alle de andre Udslag af den pavelige „Antikristendom". Med forbavsende Dristighed bekæmpede han Gejstlighedens Kyskhedsløfte, Helgendyrkelsen og Læren om Brød og Vins Forvandling i Nadveren. Han erklærede Biblen for den eneste Kilde og Rettesnor for religiøs Erkendelse. Og han vovede at oversætte det nye Testamente fra Latin (Vulgata) paa Engelsk, for at det kunde blive Folkelæsning.

John Wiclef var en Svale før Sommeren. Der var endnu ingen Bogtrykkerkunst til at mangfoldiggøre hans Bibeloversættelse, ingen Fællesforudsætning til at fatte Dybden i hans Ord. De fleste af dem faldt paa Stengrund

og traadtes ned. Hans Skrifter og Lærdomme fordømtes som kætterske. Efter hans Død bestemtes det paa Kirkeforsamlingen i Konstanz, at hans Støv skulde opgraves56

og splittes for alle Vinde. Men til Ære for Konge og Parlament maa det siges, at de værnede om hans Person i levende Live. Han fik Lov at dø i Fred i sit Sognekald (Lutherworth ikke langt fra Leicester). Og trods alle Kirkens Forsøg paa helt at slaa hans Tanker ned, spirede de dog i mangt et Sind i England og forberedte den senere Reformation. Helt over til Bøhmen fløj de og forhvervede Huss og Hieronymus Martyrdøden paa Baalene i Konstanz (1415 og 1416), hvor begges Aske kastedes i Rhinen.

Under Huset Tudor naaede det store Fællesrøre England. Wiclefs Tanker brød da naturligt atter frem. De vare senere opstaaede i lidet ændret Form hos Luther og Calvin, især hos den sidste. Forsaavidt kunde det flygtigt seet tage sig ud, som om det blot var disses Tanker, der nu udenfra tilførtes Landet. I Virkeligheden var imidlertid Reformationen i England forskellig fra Luthers og Calvins. Den var engelsk i sin Grundforudsætning og Form.

Dens inderste Ejendommelighed var, at det religiøse Spørgsmaal for en engelsk Opfattelse nødvendigt blev til et retsligt, et politisk. Ifølge den engelske Forfatning bestod Staten af de to, Konge og Folk, hver med sine Rettigheder. Modsætningen mellem disse to Led fremkaldte et forskelligt Syn paa Reformationen og dens Betydning.

Fra Kongemagtens Synspunkt seet blev det klart, at Reformationen betød den engelske Kirkes Uafhængighed af Rom. Den engelske Konge er selv sin Kirkes Overhoved. Kirkelæren kan maaske i et og alt falde sam-57

men med den katolske; Kirken i Landet har imidlertid ikke Paven, men Englands Hersker til sit Overhoved. Den engelske Konge raader for den engelske Kirke. Denne Opfattelse var dog dobbelt-sidet. Og ikke mindst Herskerne af Huset Tudor lagde ligesaa megen Vægt paa Sagens anden Side. Den engelske Konge — altsaa ikke det engelske Folk — raader for den engelske Kirke. Kongen bestemmer derfor Kirkelæren, og Folket har at rette sig derefter.

Denne Paastand forekommer Nutiden mere fremmed og stridende med engelsk Tankegang, end den lød dengang. Datidens Grundforudsætning var Overbevisningen om Arvesynden og det Ondes Magt. Sandhedens Kraft til selv at gøre sig gældende. Menneskesindets Evne til selv at vælge det rette lød for hin Tid nærmest som gudsbespottelig Tale. Herskeren var en Gartner, der maatte pleje og dyrke sin Jord. Magt var hans Middel. Af sig selv bar Menneskesindet kun Torne og Tidsler. Derfor anvendte man allevegne samme Fremgangsmaade. I Syden Inkvisitionens Martermidler. Calvin Forfølgelse og Baal. Luther rakte Kirkens Sværd og Brandfakkel til Landsherren. Ganske naturlig gik Herskeren i England ud fra, at han maatte dyrke Guds Ager med de sædvanlige Redskaber. Det højeste, han drev det til i frisindet Retning, var: i sig ikke at se Ejeren, men blot Jordens Forpagter, der skulde svare sin Afgift til Herren.

Fra det engelske Folks Synspunkt seet betød Reformationen ligeledes et Retsforhold, et ændret Retsforhold. Religion var en Pagt med Gud. Tidligere havde58

Pagtens Indhold kun været kendt gennem Kirkens Fortolkning, der stundom havde været urigtig. Nu fik man ved Reformationen Pagtens egne Ord i Hænde ved en trykt Oversættelse af Biblen paa Engelsk, tilgængelig for Hvermand. Ingen tvivlede om, at Guds Ord var klare og tydelige nok. Med en Iver som i intet andet Land kastede man sig da over Læsningen af „Bogen" (Biblen). Studiet af Forfatningsbogen, der angav Vilkaarene for Pagten med Gud, gik som en uhyre Bølge over Landet og tilførte det allerede politisk opdragne Folk en ny og langt dybere gaaende Dannelse. Kort udtrykt kunde man betegne Englands Historie saaledes: i det 16de Aarhundrede fyldtes Folket af det nye Testamente ; i det 17de Aarhundredes første Halvdel var det særlig Læsningen af det gamle Testamente, der gav Folkets Optræden Præg.

Disse to afvigende Synsmaader for Reformationen, Kongemagtens og Folkets maatte nødvendigt afføde Rivninger og Strid. Vel tænkte Ingen i Begyndelsen paa, at Biblens Ord maaske kunde fortolkes paa flere Maader. Tværtimod: Forfatningsbogen maatte være klart affattet. Men Kongemagten saa dog med Uvilje paa, at Folket fik den Bog i Hænde, hvis Tydning og Gengivelse som paabudt Kirkelære ene tilkom Landets Hersker. Det er betegnende for den forskellige Art af Reformation i Tyskland og England, hvorledes man i hvert Land paa sin Vis opfattede Betydningen af Bibeloversættelse. I Tyskland forelaa der ikke mindre end 17 trykte fuldstændige Bibeloversættelser, da Luther 1521 begyndte paa sin. Kurfyrst Frederik havde intet imod.Engelsk Bibeloversættelse 59

at ogsaa hans Gæst og Fange paa Wartburg sysselsatte sig hermed. I England fandtes der endnu 1525 kun de to haandskrevne Oversættelser, Wiclefs og en anden af en af hans senere Tilhængere. De var overordentlig sjældne, og der var fastsat Dødsstraf for at eje eller benytte dem. For at komme til at oversætte det nye Testamente maatte William Tyndale 1525 hemmeligt drage til Luther i Wittenberg, og hans Forehavende meddeltes Kongen af England som en af de forfærdeligste Forbrydelser. Trykningen af Tyndales Oversættelse blev paabegyndt i Køln, saa maatte han flygte til Worms, hvor han endelig flk 3000 Eksemplarer færdigtrykte og afsendte til England. Her blev Bogen offentlig brændt i Skt. Pauls'. Enhver, i hvis Eje den fandtes, blev fængslet, pisket, bunden til Skampæl. Ikke desto mindre blev tre Oplag udsolgte inden 1530, saa at et nyt maatte trykkes i dette Aar. William Tyndale selv turde ikke vende tilbage til England, men maatte leve som Landflygtig i Antwerpen. Da endelig et Kongelune bragte hans Sag Sejr, idet Henrik VIII 1536 befalede, at hver Præst og Kirke skulde være i Besiddelse af en engelsk Bibel, hjalp dette ikke dens trofaste Oversætter. William Tyndale blev samme Aar, vistnok paa Kongens Anstiftelse, fanget, kvalt og brændt i Vilvoorde i Nederlandene.

Kongemagtens Krav paa at bestemme Kirkelæren blev i England gjort gældende paa en særlig følelig Vis. Under Henrik VIII skulde først alle være gammeldags Katoliker, derpaa alle erkende Kongen som Kirkens Overhoved. Under Edvard VI skulde alle være refor-60

Hyppige Religionsforandringer

merte. Under Dronning Maria skulde alle igen være Katoliker. Under Dronning Elisabeth endelig indførtes den anglikanske Kirke som Englands Statskirke, og Overtrædelse af Kirkelovene straffedes som Forræderi mod Staten. I Løbet af 29 Aar havde saaledes alle skullet ikke mindre end fire Gange skifte Religion. Overfor disse hensynsløse Krav paa blind Underkastelse stod et Folk, der var mere politisk og religiøst opdraget end noget andet til at fatte Betydningen af at fastholde en Overbevisning. Sammenstødet mellem Kongebud og Folketro førte dog ikke som i Frankrig eller i Nederlandene til Religionskrig. Retten gik blot sin Gang, Hvert Parti afgav ifølge den besynderlige Vekseldrift skiftevis sine bedste Mænd som Martyrer. At være Statsmand eller Biskop aabnede rimelig Udsigt til at ende paa Skafot eller Baal. Intet andet europæisk Folk i det 16de Aarhundrede har gennemgaaet saa haard og grundig en Religionsskole, som det engelske. Man sammenligne som Modsætning blot, hvor nemt det gik med Religions-forandringen i Nordtyskland og Skandinavien, der ikke har en eneste Martyr, for eller imod, at opvise.

Udadtil var Englands Stilling afhængig af Udfaldet af det store Familiedrama, som dengang opførtes i Europa. Ved Giftermaal var de habsburg-østerigske, de burgun-disk-nederlandske og spansk-italienske Lande samt Amerika blevne samlede paa en og samme Haand. Heraf fremgik den stolte Plan at samle ogsaa, hvad der manglede, og lægge den hele Verden under Gud og det spanske Kongehus. Verdenshandelen var alt Spaniens, ikke mindst efter at det 1580 havde indlemmet Portugal i sig.Spanske Planer mod England

61

Jesuiterne virkede med Kraft for at bringe alle tilbage under den gamle Tro. Som en uhyre Blæksprutte hævede det spanske Rige sig af Vandet, gjorde Havet usikkert og omklamrede alle Lande med sine Fange-arme. Det sugede sig fast ved Giftermaalsforbindelser, klemte derpaa Selvstændighed og Trosfrihed ud af sit Bytte, indtil dette var tjenligt til helt at gaa op i Spanier:.

To Gange fik Spanien suget sig fast paa England. Første Gang var, da den spanske Prinsesse Katharina 1501 blev gift med Prinsen af Wales, og efter dennes Død med hans Broder Henrik VIII. I ham fandt dog den spanske Giftermaalspolitik sin Mester. Han var istand til at drive ikke blot Giftermaalspolitik, men Gif-termaalsreligion. Da Paven nægtede at skille ham fra Katharina, skilte han sig selv ikke blot fra hende, men fra Paven med, idet han gjorde sig til Kirkens Overhoved i England.

Anden Gang lykkedes det Spanien at suge sig fast paa England, da Katharinas Datter Maria 1553 besteg Tronen og derpaa ægtede Philip II. Denne fortryllede ganske sin stive Tante og Hustru, der var elleve Aar ældre end han. Hun ofrede ham ikke blot sine Længsler, men sine protestantiske Undersaatter, der halshuggedes og brændtes for Fode, og sin Krigsmagt mod Frankrig, hvorved England mistede Calais. Stor var Jublen hos alle Spaniere, dobbelt Ængstelsen hos Englænderne, da Dronningen ventede sin Nedkomst. Blev det en Søn, vilde denne være Arving til baade Spanien og Engalnd, og saaledes engang kunne gøre England til62

en Provins af Spanien. Det viste sig imidlertid blot at være begyndende Vattersot. Spanierne ærgrede sig, Englænderne lo, Philip II holdt sig borte, Dronningen tog sin Død af Sygdom og Sorg. Efter hendes Død friede Philip II til Halvsøsteren, Elisabeth, der besteg Tronen. Hun svarede imidlertid nej, og herved lagdes Grunden til et bittert Fjendskab imellem dem. Da Elisabeth senere vovede at understøtte Philip 11.s oprørske Undersaatter i Nederlandene, ja, at lade Maria Stuart af Skotland henrette, var Loddet kastet. Det var ikke længere nok at sende Snigmordere og Oprørsstiftere herop. I aaben Kamp og med Anspændelse af alle Kræfter burde Spanien Gud til Ære underlægge sig det kætterske England.

Med den Krig, som hermed begyndte, afgjordes Europas Skæbne. Spørgsmaalet drejede sig om, hvorvidt den romanske Stamme, Romerkirken og Skolastiken skulde sejre, eller om de blonde Folk mod Nord og Protestantismen skulde hævde deres Uafhængighed. Hvis England her havde tabt, vilde Turen ufejlbarligt være kommen til Danmark-Norge og Sverige, og ved disses Erobring Trosfrihedens svage Lys være slukt. Nordtyskland viste sig jo senere ganske ude af Stand til at klare sig alene. Med Føje udkæmpedes Kampen mellem Spanien og England. Hver især var de deres Partis ypperste Repræsentant i det 16de Aarhundrede, de i religiøs Henseende mest udviklede Lande i Europa.

Sejren blev Englands. Dette Folk, der baade havde frembragt John Wiclef og tavst udfoldet Taalmodig-hedens Kraft, medens man en Menneskealder igennem63

skiftevis havde halshugget og brændt dets betydeligste Mænd for deres religiøse Overbevisningers Skyld, dette Folk viste sig nu hverken sløvet eller mattet af Blodtab. Da det fik slåp Tøjle, fordi Faren var nær, skød med Et al Ungdomskraften op i det. Vikingeaanden vendte tilbage. Atter drog de ud paa Eventyr, gentog Portugiseres og Spanieres Opdagelser, gjorde nye, plyndrede fjendtlige Skibe i Atlanterhav og Stillehav. Krigen var allerede længst begyndt paa Havet, førend Maria Stuarts Hoved faldt. Da den „uovervindelige Armada", 150 mægtige Sejlere stærk, naaede Plymouths Red, laa de langt færre Englændere kampklare derinde. De lod sig ikke fange, men smuttede ud. I et ugelangt Slag fra Plymouths Red til Dynkirks Strand drev de Spanierne afsted, østpaa, nordpaa. En stor Part af den uovervindelige Flaade strandede paa Irlands Kyst, Resten vendte ødelagt hjem. Og at Kampens Udfald ikke havde været tilfældigt, viste Englænderne fremdeles ved Sejr paa Sejr, overalt, hvor Skib kunde naa.

Denne uventede, voldsomme Rejsning drog stærke Følger efter sig. Verdenshandlen, der omkring 1500 var gledet fra de norditalienske Stæder til Spanien og Portugal, vandrede nu videre op til England. Rigdomme ophobedes her og affødte ny Virksomhed, driftig og dristig Foretagsomhed. Men ogsaa aandeligt viste det mægtige Opsving sig. England frembragte to af det nyvakte Europas første, selvstændige Aander. Shakespeare og Bacon.64

Shakespeare

X

Intet viser maaske saa tydeligt Englands Forspring for det øvrige Europa som det, at Shakespeare kunde fremkomme her. Man tage hvilkensomhelst samtidig Digter fra de andre Lande i Europa, og Afstanden vil være iøjnefaldende. I England derimod var Shakespeare ikke en blot enlig Skikkelse. Han var den ypperste i en samlet Flok. Navne paa nogle af hans Samtidige, som f. Ex. Marlowe og Ben Jonson, vilde i ethvert andet Land have betegnet en Udvikling uden Lige. Alene Marlowe's Skuespil Faust (1589), hvori han genialt behandlede det i Tyskland 1587 udgivne Sagn om Faust, vilde, hvis Stykket havde været forfattet i Sagnets Hjemland, raget vidt, vidt op over dette Lands hele samtidige Skønliteratur.

Shakespeare's Betydning maales bedst ved den Indflydelse, han udøver endnu. Hans Indholdsvæld har hidtil vist sig uudtømmeligt. Historisk bedømt er det først iøjnefaldende ved ham, at han midt i Religionsstridighedernes Aarhundrede mægtede at indtage et selvstændigt, rent menneskeligt Stade. Han er den frigjorte Vi-kingeaand, der adlet ved Kendskab til Sydboernes Tankesæt, grublende, legende gengiver sit eget Billede af Livet, hvor Skyld og Straf, Menneskevilkaar, Drifter og Formaal efterspores og slynges i et uvant Mønster. Umaalelig er den Virkning, han har udøvet ved, uden at indlade sig i Strid med det gamle, blot at se alt under en anden Synsvinkel og herved rejse helt nye Spørgs-Shakespeare

maal. Han danner et nyt Trin i Meneskehedens Udvikling.

Hele den brogede Flok af levende Skikkelser, som Shakespeare har skabt, giver i sin ubændige Kraft og Mangfoldighed først og fremmest et Billede af hans egen og Tidens svulmende Naturfylde. Shakespeare minder for saa vidt om den samtidige Bevægelse i Italien. Han og hans engelske Aandsfrænder havde ligesom Italienerne opdaget og gengav Menneskedyret. Der er dog den Forskel, at dette Menneskedyr i Italien var mere racerent. Selv naar det er fremstillet i en Michelangelos gigantiske Former eller opfattet af en Machiavelli, synes man at kunne spore hos det Afstamningen fra Helgener og fra Antiken i Italien. Dette Væsen er glat og blankt i Huden, fint i Fodskiftet, kælent og lunet, ædelt og ildfuldt. I dets rolige Blik er der Dybde nok til at gemme Kløgt og Begejstring, Kulde, Had, vild Grusomhed. Hvorledes Menneskedyret i Italien end arter sig, hvor vulkansk det end kan ytre sig, føler man, at det hører hjemme i den klare, fulde Belysning, at det ligesom Kunstværket er ét med sin Form, at der her ingen Forskel er mellem Livet og det at leve.

Hos Shakespeare og hans Landsmænd derimod er Menneskedyret plumpt og voldsomt. Omgiven af en barsk Natur og blodfyldt for at modstaa denne, trænger det til uafbrudt at give sig Luft i kraftige Livsytringer. Et Blink er nok til at hidse det, og engang i Fart stormer det vildere og vildere sig selv til døde. Livet er Kraftens Selvtilintetgørelse. Og dog er der i denne evige Kamptummel og raa Nedslagtning en egen Lysbryd-

ning, der vækker Ens Opmærksomhed. Lyset er ikke som i Italien Ovenlys, men Sidelys. Stundom kastes det med en ganske egen Virkning ind over, hvad der foregaar, saa at Tyngdepunktet forlægges fra Optrinet til Beskuerens Forstaalese. Ligesom i Valhalla de faldne hver Aften staar vel tilmode op igen, saaledes nyder man her de faldnes Død i en forklaret Form. Det er ikke blot en Falstaffs Pjaltethed og forlorne Tapperhed, der humoristisk omsættes til Tilskuernes Latter. Man bliver Parthavere med i Udviklingens Gang og selve Undergangens Følgerigtighed.

Det er med andre Ord et andet Folkefærd, der her fylder Tilskuerpladsen. Paa den romerske Arena nød man Kampens Spænding, dens Muskeludtryk. I Spaniens Tyrefægtninger tog man paa Forhaand Parti med den behændige Sikkerhed mod Dyrets ubændige Kraft. Ved de engelske Dyrekampe og Væddeløb var Interessen forflyttet og fordoblet til Tilskuernes Væddemaal om Udfaldet. Tab og Vinding omsattes bagefter i Kundskab om Træning og Valg af Racer. Hos disse Vikingernes Ætlinge blev Nydelsen ved Gangen i et Skuespil Synet af den sikre Virkning af, hvorledes Rorpinden fra først af var lagt. Hos Shakespeare og hans Samtidige aabnedes der da, ved Siden af Verdensskuespillets grufulde Massemord og trykkende Tynge, Adgang til en rolig Siddeplads, hvor

man ligesom udenfor sig selv og i Pagt med Styrelsen nød Gangen i Stykket, den lange Skruegang af Fald fra Daad til Brøde, til Straf. Man talte kun lidt om dette Samvær med Verdensstyrelsen. Men, engang fortrolige med Skruegangen og

dens stadige Fald fra Brøde til Straf, fandt forstandige Mænd det ikke utroligt, at dette netop var et Dyrknings-redskab i den store Verdensdrift. Maaske sneglede Gud saaledes Ondskaben ud af Verden, gjorde efterhaanden den sure, fugtige Jordbund tjenlig til frugtbart Agerland.

I én Skikkelse viser Shakespeares og hans Landsmænds Livssyn sig i sin ejendommeligste Form. Det er i deres Kvindeideal. Dette er ikke Shakespeares alene, men fælles for næsten alle samtidige engelske Digtere fra Spencer til Shakespeare, og netop herved vinder det i Alsidighed og Klarhed. Ved Siden af Manden, der voldsomt stormer frem i blind Lidenskab, staar den blide, trofaste, selvhengivende Kvinde. Hendes Maal er ikke i kort, men heftigt opblussende Sanseglød at brændes i Et og ud med Manden. Her er ikke Sydens sitrende Sommerhede, luevarmt favnende Vulkanens Pragtblomster og Druer. Nej, i Overensstemmelse med Hjemmets Landskab er Skovens milde Svalhed. Engenes dugfriske, blomstertittende Grønhed — i Gry og Kvæld, i Vaar og Høst den samme — Kvindens ypperste Ynde. Hun er den milde, blide, sorgbortviften-de, sjælestyrkende Troskab. Hendes Kærlighed er ikke det yppige Favntag, der veksler med Lede. Glad som Bækkens Rislen, mild som Vindens Vift, altid redebon som Hjemmets Hygge ytrer hendes Hengivenhed sig ikke blot i et Øjeblik, men i et vennesælt Bestandigt. Hendes højeste Ønske er, ubemærket at ofre Manden alt, i Omsorg, i Savn, i Smerte. Intet tager denne Glæde fra hende. Selv naar Skæbnen overså

skærer hendes Livstraad, sænker den løsgivne Vilje sig i Mindet med Duft som af slagent Hø.

Dette Kvindeideal var ikke tilfældigt, men langsomt og sikkert vokset frem paa engelsk Grund. Det forstaas bedst ved at sammenlignes med andre af beslægtet Art. I Modsætning til den altfor stærke Spænding i det kirkelige Syn, der i Kvinden kun havde kunnet se enten den rene Himmelbrud eller Mandens Fristerinde til Synd, var der i Middelalderen hist og her opstaaet nye Kvindeidealer. I Sydfrankrig havde det formet sig som Ridderens „Dame", Sejersprisens Uddeler, Genstanden for det ærbødige, fantastiske Galanteri. I Spanien, under Maurerkampen, havde Kvindeidealet laant Træk baade fra Troskampen og fra Befolkningens egen Karakter. Den sande Kvinde var bleven Hævnersken af Frafald og Utroskab. Det er et ægte spansk Billede, naar der r. Eks. i Don Quixote berettes om en skøn, ung Kvinde, som kommer farende til Hest og bagfra dræber sin Elskede, fordi hun skinsyg holder ham for utro. Da han døende beviser, at hun har haft Uret i sin Mistanke, gaar hun i Kloster. I de mellemeuropæiske Byer endelig havde blandt den flittige Middelstand Kvindeidealet formet sig som den beskedne, flinke Husmoder. Det var dette, hvorpaa Luther ud fra sine religiøse Forudsætninger byggede videre og uddannede til den dygtige Hustru og Moder, der, hvor meget end Børneflokken Aar for Aar voksede, troligt vidste Raad for de mange Munde.

Af de her anførte nye Kvindeidealer kom det tyske det engelske nærmest. Og dog var der en Afstamnings-

forskel. De tyske var snævrere og bar endnu Mærker af de smaa Haandværkerhjem, hvor det var opstaaet. Med ringe Midler, men derfor just des hæderligere, puslede Konen her om Mand og om Børn. Ingen fri Natur, kun et Værksted og en Fællesstue bag smaa, grønne Ruder. Men Solskær paa de blanke Tintallerkener og en Urtekost til Pinse. Ogsaa det engelske Kvindeideal var oprundet af Hjemmet. Men Hjemmet hos Storkaars-folk og Friluftsfolk, hvor hele Hjemlandet hørte med — Hjemmet, som det i 7—800 Aar havde faaet Lov til at udvikle sig for Indbildningskraften hos Slægt efter Slægt, mindebundet, tankefrit. Thi det var det gamle Vikingeideal, der nu, da Fortids Forhold i forstørret Form gentog sig, selv vaagnede til bevidst Liv med dem, men i rigere, mere udviklet Skikkelse.

Kvinden var Hjemmet. Ikke dog Gamlemoren, der trælsomt stelled for Mand og for Børn. Nej Hjemmet, Hjemmet som det sollyst ildned Tanken fra Vugge til Grav. Grøftevolden, hvor de leged som smaa, og hun lyshaaret, blaaøjet rakte ham Jordbærret. Hjemmet, hvor en Vaardag Viljen knyttede sig i Trang til Bedrift. Lunden, hvor de mødtes til Afsked. Pynten, hvor hun vinked, da Skibet gled ud. Hjemmet, som det stod for Tanken mangen brydsom Stund i det Fjærne, naar Farer og Savn, fjendtlig Overmagt og Kvindelist eller egen Dumdristighed jog Maanen i Mulm, Haabet i Jern og Bolt, mens Skuden i Smaavand hugged mod Stenbund. Og saa Hjemkomsten. Fjorden ind for fulde Sejl. Der stod den, Tjørnen, han husked fra Dreng. Røg fra Taget som fordum fra Granders Bosted. Alt uforandret.70

Kun hun voksen, fuldbarmet, nu hans Brud. Og ud og hjem saa mangen Gang. Bestandig samme Glæde ved Hjemkomsten, ingen Daddel af hans Færd, ingen Skinsyge ved hans Eventyr, kun gode Raad og bedre Ønsker. Og saa den sidste Gang, da Hjelmen kløvedes, saa det ildskar i Issen. Eller da Raasejlet røg og Vandet lukkede sig over ham. Den sidste Tanke for lynsnar til Hjemmet, til hende. Mens det sortned for Øjet, lyste hun og Hjemmet, en og samme, valkyrieklædt, ham videre.

Hvorfor dog blot paa Havet? Der stod jo fuld saa haard en Dyst tillands blandt Landets egne. Flokkevis segnede de i Kampen mellem den røde og hvide Rose. I det 16de Aarhundrede var de bedst i Behold, der flakkede paa Eventyr paa fjærne Have; thi Bøddelsværd og Baal holdt Standret fra Tower til den mindste Byplads. Ståt og Kirke var vilde Dyr, der myrdede for Fode. Men i al denne Fare og Bratdød var hun, Hjemmets Sind-billed, uforandret. Trofast, blid, selvopofrende. En højere Dom end Statens og Kirkens; selve Kærlighedens, der forstod alt, tilgav alt. Uformærket gled hun i Et med det Bedste i Livet. Hjemmets Fred, Ungdommens varme Forsæt, Duften af disse Skove og blomsterklædte Enge, hvorfra dette Øksehug nu skulde skille En.

Det er betegnende for det engelske Kvindeideal, at Kvinden hverken var den jomfruelige eller Moderen. Hun var blot Hustru. Den unge Hustru. Mandens gode Fylgie, der ikke skifter Alder, men trofast forbliver en og samme. I sin dybeste Grund var dette Kvindeideal Nordboernes Modstykke til Kirkens og Sydboernes Ma-riabilled. Den sydlige Himmeldronning er paa engangFrans Bacon

Jomfru og Moder. Den nordlige er blot Hustru. Kirkekampen, som den formede sig i England, bidrog sit til at frigøre dette Billede, der i Aarhundreder havde dæmret for den nordiske Bevidsthed. Men det vovede at bryde ogsaa med Kirken i den endnu dristigere Tanke: Menneskeheden forsones gennem Kvindens taalmodige Selvhengivelse. I denne mystiske, betagende Form, tillige Modstykket til den gamle Lære om Menneskehedens Fald ved Kvinden, har det engelske Kvindeideal siden bredt sig til Stammefrænderne paa Fastlandet. Det har skabt Skikkelser som f. Eks. Alma i ,;Adam Homo" og Solveig i Ibsens Per Gynt. Det ligger til Grund for Goethes Faust i Beskrivelsen af dennes Forhold til Margrethe. Det giver sig Luft som Verdensforklaring i Faust's bekendte Slutningsord: Das ewig Weibliche — ziehet mich an.

XI

Medens Shakespeare gik i Spidsen for det engelske Aandsrøre paa Digtekunstens Omraade, indtog Francis Bacon (1561—1626) en mere ejendommelig og omstridt Stilling paa Videnskabens. Han erhvervede ikke selv nyt Land, men paaviste det blot. Som Nomade dels gen-nemstrejfede han det, dels saa han i det Fjerne nye Egne, hvis Betydning som skikkede til Bopladser og Agerbrug blev ham klar.Han hidkaldte andre og vendte Ud-vandringsstrømmen derhen. Heri ligger hans Betydning, der er bleven højst forskellig bedømt, alt eftersom man har takseret ham som blot kyndig Iagttager eller som Agerdyrker.

Det Land, hvortil han viste hen, var Naturvidenska-72

ben. Hidtil havde, paastod han, Videnskaben især syslet med Mennesket selv, eller hvad der laa over det.

Grækerne havde udviklet Morallæren, Romerne Retslæren, den middelalderlige Skolastik Teologien. Men herved havde Videnskaben vendt sig bort fra det, der laa Mennesket nærmest, alt, hvad der omgav det og hvori det befandt sig, Naturen selv. Og dog maatte det jo staa klart for enhver, at kun ved Hjælp af Opfindelser og ydre Færdigheder havde Mennesket hidtil banet sig Vej fremad fra Barbari til Civilisation.

Man burde da gøre en hel Frontforandring, vende sig fra Skolastiken til Naturiagttagelsen. Men hertil krævedes en ny Tænkningsmaade. Man maatte ikke, som hidtil, spinde Svaret paa sine Spørgsmaal ud af sig selv. Man skulde vænne sig til at spørge klart og udtømmende og saa lade Naturen give Svaret. Denne Omvendelse fra gammeldags Tankesæt maatte, for at faa Betydning, bestaa i, at man fuldt ud blev sig bevidst alle de Former for Synd mod ærlig og sand Henvendelse, man hidtil havde gjort og endnu daglig gjorde sig skyldig i. Der gives fire Slags saadanne Sindets Fejlspejlinger. 1. Alle opfatter uvilkaarlig Naturen som et Væsen, hvis Liv pulserer paa menneskelig Vis. 2. Hver enkelt opfatter den derhos ud fra sine individuelle Forudsætninger, ud fra den lille, tilfældige Hule, hvori han ifølge Afstamning, Opdragelse og aandelig Paavirkning er anvist Plads. 3. Alle møder dernæst med et Taage-slør om Forestillingerne, fremkaldt ved Sprogets Ord, der ikke svarer til, hvad der skal iagttages. Tidt er Ud-

trykket meget for folderigt og vidtsvævende; tidt mangler det ganske. 4. Den fjerde og sidste Art Fejlspejling endelig skyldes det Modtagelsesrum, dannet af hidtidige Forklaringer af samme Sag, i hvilket Naturens Svar afleveres. Selv om dette Svar er naaet rent og klart gennem de tidligere tre Passeringsprøver, fordrejes let dets Træk her, hvor det ikke blot er Øjet, men tillige Væggene, der spejler.

Den hele Omvendelses Vej bestaar kort og godt i, at ingen kan træde i rette Forhold til Naturens saa lidt som til Himmeriges Rige uden at være bleven Barn paany. Først i det barnligt modtagelige Sind, hvor Aanden er blevet afvadsket sin tidligere, fejle Paaskrift, saa at den atter er en ren Tavle, først i et saadant Sind kan Naturen skrive sit Svar, der svarer til dens sande Natur.

Men er hele denne Vej, der her anbefales, ikke blot et uærbødigt Oprør mod Fortiden og de gamle, ja, et aabent Brud med al Filosofi og Gudstro? — Kære, hvorfor kalder du Fortiden for „de gamle" og indseer ikke, at det netop er Eftertiden, der er ældre end den! Vid, at smaa Drag af Filosofiens Kilde fører til Vantro, men dybe Drag til Tro. Kald, om du saa synes, al aandelig Stræben for Kundskabstørst efter Gud. Men husk, at Religionen kun lærer os Guds Vilje at kende, Naturvidenskaben derimod hans Magt. Gennem Tro og Viden stræber vi at naa bag ved Syndefaldet. Sand Tro gengiver os den Skyldfrihed, sand Viden den Magt over Naturen, vi dengang mistede. Frygt og Mistvivl er Troens og Videns Fjende. Haab og Mod er Betingelsen for Menneskets Fremgang.

Det Program, som Francis Bacon her udtalte, var en Revolution mod hele Middelalderen. Naturen, der hidtil havde ligget som en dunkel Skybanke, intet i sig og dog Aandens Hindring, Bedraget, det Ondes Sæde, forvandledes nu med Et til den egentlige Virkelighed, den faste Fjeldgrund, hvorpaa Menneskelivet trivedes, og hvori Videnskaben borede. Ud af hvert Borehul sprang forøget Kundskab og Magt, nye Betingelser, ændrede Forhold. Hvad var f. Eks. alle Skolastikens tomme Tanke-spring at regne mod Virkningen blot af Krudtets og Bogtrykkerkunstens Opfindelse, eller Opdagelsen af Søvejen til Ostindien og Amerika! Og hvilke Muligheder aabnede der sig ikke for Øjet, nu da Blikket var blevet opladt og Værktøjet, Nøglen til Fremskridtet, hermed var bleven given Hvermand i Hænde! Nøglen var simpel og haandtérlig. Ikke som fordum logiske Kunstgreb og Finesser, møjsommeligt tillærte ved Universitetsophold og Disputatser. Nej det blotte : at spørge Naturen og indhente Svar. Netop den jævne, ærligt spørgende, der ikke lod sig beruse af den første Prøveforklaring, men troligt indsamlede alle Svarene, de benægtende saa vel som de bekræftende, og lod dem gære af i en Fællesforklaring — netop en saadan solid Spørger havde størst Udsigt til at blive alles Velgører.

Thi Maalet, der vinkede, det nye Solskin, der faldt over enhvers Liv og dets Opgave var: Nytte og Lykke. Løsnet var ikke længere: Forsagelse her i denne Verden for en fremtidig, mulig Salighed hist. Nej, straks Haand paa

Værket! Forstandigt Arbejde gør Nytte, forøget Lykke er dets Løn. Nytte og Lykke hører ikke aleneFrans Bacon 75

Himlen, men Jorden til. De befolker Hverdagslivet med samt dets Mad og Drikke, Bolig og Klædedragt, Gaards-plads og Have, Skib og Køretøj. De smutter rundt med Møllevingen, lader sig efterspore i Smedjens Jern, i Smeltediglen, i den møjsommelige Beregning. Overalt titter Fremskridtet frem og vinker videre. Thi hele Livet er Vækst og Udvikling. Fra Jord, fra Hav, fra Himmel toner en og samme Opfordring til Mennesket: gør Livet rigere og bedre!

Samtidige Videnskabsmænd som Tyge Brahe, Ko-pernikus, Kepler og Galilei har maaske mere end Francis Bacon taget personlig Haand med i det Videnskabens Arbejde, som han her lovpriste. Men ingen har med kraftigere, mere almenforstaaelig Røst som Herold indraabt den nye Tid. Han var et ægte Barn af den Tidsalder i England, der trods al sin Optagethed dog straks med Dronning Elisabeth indsaa Rækkevidden af en tilsyneladende saa ubetydelig Opfindelse som f. Eks. den at strikke istedetfor at sy en Hose. Han var et ægte Barn af det Folk, der indtil vore Dage mere end noget andet har vidst at mangfoldiggøre Fremskridtet.

XII

Beboerne af de tre skandinaviske Riger havde haft deres Guldalder i Vikingetiden. Fuldt ud havde de i disse Aarhundreder kunnet følge deres kæreste Tilbøjeligheder: at gaa med Sværd i Haand paa Eventyr i fremmede Lande og bagefter hjemme i Fred mindes Bedrifterne samt søge Rede paa Lov og Ret og paa de76

De tre nordiske Folk

Magter, der styre Livet. Svenskerne havde underlagt sig Rusland, Danske og Normænd hjemsøgte Vest-evropa. Men da Slægt efter Slægt Sværmene voksede og Overvintring blev almindelig, endte det med. at de fæstede Rod paa de nye Steder. Bosiddende Landsmænd dannede tilsidst en Voldring om Vikingerne og deres Eventyrlyster. Og fra disse Landsmænd kom en ny Hindring. Selv efterhaanden kristnede, lod de Kristendommen gaa videre til Norden. Den Lænke, som Nordboerne med Rette havde seet med Mistro paa, da den raktes dem fra Tyskland, iførte de sig nu villigt, da den uden Bagtanke anbefaledes af Brødre i England.

Hermed var Nordboerne bundne, men de surmulede. Kristendommens Livsforklaring var maaske nok rigtig, men den overflødiggjorde alt, hvad de havde haft kært: Bedrift, Saga, selverhvervet Livssyn. Selv utvivlsom Lov og Ret søgte Kirken at ændre og omstøde. Kun oppe i Norge og paa Island kunde man endnu paa gammeldags Vis fortælle Stormænds Sagaer og i Læren om Ragnarok eller om Balder søge at forene Hedenskab med Kristendom. Men omsat paa Latin som f. Eks. senere af Saxo i Danmark, var Sagn og Saga knap til at kende mere. Det nye var trangt. Det fik først nogen Art, da man havde Lov til igen at udtrykke sig i Bedrift ved at gaa paa Korstog. Norske Flaader sejlede i storladent Optog til Middelhav. Svenske lærte Finnerne, Danske Venderne Kristendom med Sværdhug.

Danmark laa paa engang mest udsat og havde det lettest bevægelige, sorgløse Folkesind. Her tyngede det haardest, da Kristendommens Gud blev tysk, og det77 De tre nordiske Folk

forlangtes, at man aandeligt skulde være Paven, men verdsligt Kejseren underdanig. Ikke desmindre vovede Danmark i højere Grad end Norge og Sverige at følge de gamle Lyster. Med mærkelig Dristighed og sejg Udholdenhed forfulgte de Danske Slægt efter Slægt under Strømme af Blod tre fantastiske Maal: først at erobre England, saa at underlægge sig Østersøens Sydkyst indtil Rusland, sluttelig at forene de tre nordiske Riger til eet. Under Kampen for det sidste mærkedes det tydeligt, at et nyt Net var udspændt syd fra. Hansestædernes Garn strakte sig fra Nederlandene til Rusland og trak som et uhyre Vod Nordens Foretagelsesaand og økonomiske Liv sprællende, men fanget, med sig.

Saaledes stod Forholdene, da i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede det store Røre naaede Norden. Ret megen Udsigt til selvstændige Ytringsformer syntes ikke at være tilstede heroppe. Aandeligt og økonomisk gik jo Nordboerne i Tøjr, trukne af stærkere, sydlige Hænder. Intet Kætteri var nogensinde faldet en Nordbo ind. Man havde været glad ved blot efter fattig Lejlighed at kunne følge med og en sjælden Gang høre en af sine egne, f.

Eks. Brigitta i Sverige, nævnt blandt de flinkere. Som det var at vente, blev man da ogsaa nu Lutheranere i Norden ikke i Kraft af indenfra opstaaet Oprørstrang, men fordi de var bevne det i Tyskland, og ikke mindst fordi Inddragning af Kirkegods var overordentlig fordelagtig for Magthaverne.

Det gik imidlertid i Norden som andetsteds. Bevægelsen trængte dybere og dybere og satte Folkets inderste Kræfter i Røre. Medens man heroppe fredeligt skif-78

tede Tro, kom det snart til Syne, hvor stærkt alt var bragt i Sving. Folkets gamle Tilbøjeligheder blottedes og skød frem paany, Trangen til Bedrift, til Saga og til frit at gruble over Ret og Uret og over Livets Magter.

Trangen til Bedrift ytrede sig i Danmark og Norge, der nu fulgtes ad, først i at afryste Hansestædernes Aag. Derpaa blussede de gamle Erindringer om Herredømme paa Havet op. I det 16de Aarhundredes sidste Halvdel og Begyndelsen af det næste hævdede man med Held den dristige Paastand, at det nordlige Ishav, Nordhavet, Vesterhavet og Østersøen tilhørte Herskeren i Danmark og Norge. Hans Flaader holdt Sørøverne i Ave. Ham tilkom Retten til at spærre Sejladsen paa Østersøen. Kun mod Betaling til ham tilstedtes det at passere nord om Norge til Rusland. I Samklang hermed gik man paa Opdagelser mod nordvest, genfandt og inddrog Grønland. Under Trediveaarskrigen søgte Christian IV ved Angreb paa Kejseren af Tyskland at forsvare de tyske Lutheraneres Sag. Kun hans Herredømme paa Havet befriede ham for Følgerne af dette Vovestykke.

I Sverige ytrede Trangen til Bedrift sig først i, at Gustav Vasa befriede Landet for dansk Herredømme. Derpaa genoptog man Vikingetidens gamle Tanke om Erobringer mod Syd. I mere end hundrede Aar kæmpede Svenskerne sejrrigt i Rusland. Polen og Tyskland, befriede Lutheranerne her og stiftede et Rige, der som en vældig Saddel omsluttede Østersøen.

Trangen til Saga gjorde sig gældende i alle tre nordiske Riger. Lysten til paa Modersmaalet, forstaaeligt79 De tre nordiske Folk

for Hvermand, at fortælle om Fædres Daad og Vilkaar brød frem med mærkelig Kraft og vandt varm Tilslutning. Anders Sørensen Vedel og Arild Hvidtfeld i Danmark, Peder Klausen Friis i Norge, Olaus Petri og Peder Swart i Sverige, er enkelte bekendte Navne i en talrig Flok.

Trangen endelig til frit at gruble over Ret og Uret og over Livets Magter vaagnede af sin lange Dvale og gav sig — hvor ugunstige end Forholdene var under det lutherske Fyrstetilsyn med Rettroenheden — især i Danmark ejendommelige og betydningsfulde Udtryk. Niels Hemmingsen og Tyge Brahe staar her i første Række. Som lærd Teolog var Niels Hemmingsen, ligesom hans berømte Samtidige i Tyskland Philip Melanchthon, naturligt henvist til at udvikle og begrunde den lutherske Kirkelære, paavise dens Overensstemmelse med den sande bibelske Kristendom. Men desforuden behandlede baade Melanchthon og Hemmingsen Emner, der laa nærmere ved Grænsen af det blot Menneskelige. Og her gik det dem begge ens. Begge krympede de sig under Luthers haarde Lære om det ugenfødte Menneskes Bundfordærvethed. Men Maaden, hvorpaa de hver søgte at komme udenom, er oplysende ikke mindst for Hemmingsens Vedkommende.

Melanchthon lærte, at Menneskene oprindeligt var udstyrede med „det naturlige Lys", ved Hjælp af hvilket de kunde ikke blot regne og drage Slutninger, men ogsaa skønne, hvad der var Ret. Ved Syndefaldet formørkedes vel dette „naturlige Lys", saa at de menneskelige Retsbegreber maatte klares ved, at Gud paa Sinai Bjerg80

selv meddelte Menneskene de ti Bud. Men Forholdet var dog saaledes, at man til Nød ogsaa ad simpel Slutnings og Selvfordybelses Vej kunde naa til Indholdet af de ti Bud. Dette var imidlertid ikke nok for et inderligt Gudsforhold. Hertil krævedes en guddommelig Aabenbaring.

Melanchthon havde her ladet den bundfordærvede Menneskenatur gaa saa frit løs, som det paa nogen mulig Maade gik an. Helt ind i det gamle Testamente havde den faaet Lov til at slippe og vist sig at kunne være lige saa brav som den bedste Jøde. Dette var ikke rigtigt af Melanchthon. Men han kunde henvise til, at tidligere Lærere

og selv Luther havde i enkelte Øjeblikke ladet sig forlede til lignende. Og det hele lod sig delvis forsvare som Bevis for netop denne Vejs dragende Magt. Vejen og Sandheden førte jo gennem det gamle Testamente videre til det nye.

Langt mere dristigt maatte det derimod synes, hvad Niels Hemmingsen tillod sig. I Kraft af sine nordiske Forudsætninger og nedarvede Lyst til at sysle med Lov og Ret førte han uvilkaarligt den bundfordærvede Menneskenatur hjem med til sine. Ikke altsaa ad Sinai til og ind i det gamle Testamente, men den stik modsatte Vej, tilbage til nordiske Frænder, der lavede Love uden Spor af Kendksab til de ti Bud. Og alle Parter befandt sig vel i hinandens Selskab. Selvtilfreds og fornøjet vendte den bundfordærvede tilbage. Dette foregik 1562, da Niels Hemmingsen udgav et latinsk Skrift om „Naturretten". Heri satte han sig det Maal at ville paavise, „hvor langt Fornuften kan naa81 Niels Hemmingsen

uden det profetiske og apostoliske Ord". Hans Tankegang var følgende: Hvad gør en Lov til en sand Lov? Ikke blot at den er udstedt og stadfæstet af en Øvrighed, men at den tillige har sin „faste og nødvendige Grund" i sig. Thi Mennesket kan sondre mellem Ret og Uret. Ad denne Vej vindes sand Lov. Den er Rets-Udtrykket for den af den menneskelige Fornuft beherskede, menneskelige Drift. Menneskelivet gaaer ud paa at erkende det Sande, udøve det Gode. Dette sker i Familje og Ståt. Her slaar Menneskets egen Natur til. De ti Bud stemmer vel med, men behøves ikke til Erkendelse af Naturretten. Men over Menneskets Liv i Hjem og Ståt hæver sig atter dets Forhold til Gud. Her slaar Menneskenaturen ikke til; thi den rette Maade at dyrke Gud paa kender kun den, hvem Gud har aabenbaret den.

Som det vil sees, vendte her Summus Theologus uden Undseelse hjem med sin udøbte Ledsager under Armen. Den mere og den mindre oplyste; men iøvrigt gode Brødre og Landsmænd, som skaanske Kirkeret og jydske Lov, begge Jyder for Vorherre. Der var slet intet ondt ment hermed. Kun Udslag af en fælles, god Natur. Det hele gled da ogsaa forunderlig upaaagtet hen. Niels Hemmingsens Skrift vakte, til Held for ham, ikke det Anstød, som det egentlig havde fortjent.

Tyge Brahe var paa sine Rejser bleven greben af Svejtseren Paracelsus' Lære om det nye Menneskeideal, „den naturkyndige Læge". Fri for sin Forgængers Uklarhed og Hang til Bombast omdannede og udformede han dennes Lære til et storladent Verdenssyn,

hvor gammelt og nyt paa en vidunderlig Maade mødtes i Harmoni. Verden er ikke et forfaldent Hus, hvor ved Beboernes Forsømmelighed og Ulydighed den tidligere Herre har lidt Skaar i sin Herlighed, og Satan nu frit huserer, de forbandede Beboere til Skade og Hjemgæld. Verden er et Kunstværk, Livets Organisme, herligt og i fuld Kraft som tilforn. Verdens-Organismen er kugle-formig. Yderst drejer sig Fiksstjernernes Sfære, sat i Gang af Guds Vilje. Indenfor den bevæger sig i den rene Æter Solen, omkreset af Planeterne. Inderst ligger de fire Elementers tunge Klode, den træge, stille-staaende Jord. Alt Liv og Bevægelse forplanter sig udenfra indefter. Aarstider, Vejrlig, Ebbe og Flod, Safternes Blanding, Stigning og Fald i Mennesker, Dyr og Planter, alt fremkaldes ved Fiksstjernehimlens jævne Bevægelse og Planeternes livlige Gang med deres skiftevise Pegen paa de enkelte Tegn i Fiksstjernehimlens hvælvede Urskive. Var du fuldt inde i alt herhenhørende, vilde du paa Himmelurskiven kunne aflæse hver den Ting, der skeer paa Jorden. Thi som usynlige Lyn knitre Guds Viljebud ned, alt imens den store Gnid-ningsdrejen uhørligt foregaaer. Det er Livet, der strømmer, Lyset, der straaler ovenfra nedad til Jordlivets Bund. Menneskets højeste Lyst, Videnskabens ypperste Maal er at kunne tolke og aflæse Guds-Viljen, Livet, som det kommer ned til os fra oven.

Men Livet lader sig ogsaa fatte i dets Stigen fra Jorden opefter. Ikke alle Livslyn rammer jo blot Mennesker og Menneskevilkaar. Andre rammer Jordsmonnet og slaar sig, ligesom Kugler, der opfanges i Volden, til-Tyge Brahe

syneladende matte og døde i den. Livsstyrken rummes dog i dem. Mærk den i alle de jordgemte Legemers Kraft,

i de ædle Stenes Evner og Metallernes skjulte Egenskaber! Prøv blot, hvorledes der fra disse lader sig hente Hjælp for Mennesker, Lægedom, naar menneskelig Livskraft brister. I Astronomi og Kemi, de to Grundvidenskaber, spejler sig da og opfanges Livsløbets Strøm, i dens mægtige Fald fra oven ned, i dens skum-spredte, draabedelte, regnbuesmykte Fordampen nedenfra opefter.

Indtil dette Punkt bestod Tyge Brahes Betydning kun i varmt og begejstret at have forenet i eet Livssyn den ældgamle Stjernetydning, græsk Skønhedsgläede og Datidens nyeste nyt, Paracelsus' Lære om mineralske Lægemidler. Allerede herved virkede Tyge Brahe til usigelig Gavn i en Tid, hvor Lutherdommens Djævle-rædsel truede med at gøre hver den i Norden vanvittig, der ærligt søgte at tænke Tanken til Bunds. I dette Tyge Brahes straalefyldte, ædle Verdensbilled var der ingen rigtig Plads for Mørkets Fyrste. I denne Hal aandede man frit. Djævlebesværgelsen var banlyst som i Tyge Brahes egen lille St. Ibskirke paa Hveen.

Men Betydningen af Tyge Brahes Livssyn strakte sig videre. Det var ikke blot varmt og begejstret seet, men det var selvregulerende. Han var selv tilstede og virksom som kyndig Iagttager og Arbejder. Den frugtbare Anvendelse krævede jo, at man nøje kendte Fiksstjernernes indbyrdes Stilling og Planeternes snirklede Gang. Derfor vedblev nan hele sit Liv med nøjagtigt at udmaale og beregne disse. I denne tro-84

faste, taalmodige og snilde Udspørgen af Naturen selv var han sin Samtids Mester. Ingen i Europa kom ham nær i saa Henseende. Da han, efterhaanden som Sikkerheden i hans Kendskab til Himmellegemerne tiltog, tillige blev vår, at Paalideligheden af hans Horoskoper desuagtet ikke voksede, var han selv den første til at drage den naturlige Slutning. Han udledte heraf en berettiget Tvivl om Rigtigheden af den hidtil anvendte Fremgangsmaade ved at stille Horoskoper. I det han gik Skridt for Skridt ad Erfaringens Vej, var han sig med stigende Klarhed Grænsen bevidst mellem sin Viden og sin Uvidenhed.

Som paa Himlen, saaledes paa Jorden. Alt imens han iagttog Himmellegemerne fra de aabne Udkig paa Uranienborg og Stjerneborg, arbejdede han selv og andre under hans Tilsyn travlt ved de mange lukkede Digler i Kælderne. Her smeltedes, udskiltes, sammensattes, prøvedes og destilleredes. Men bestandig den samme Fremgangsmaade, hvad enten det galdt en Stjernes Stilling, et Metals Egenskaber, et Stofs Natur, et Lægemiddels Kraft, eller det galdt en Regel indprentet de mange lyttende, unge Sømænd, der skulde lære at bestemme Længde og Bredde: Spørg Naturen selv! Ingen forudfattet Fordom, kun Erfaring er Læremester.

Hvad var det, der foregik her paa den af Tyge Brahe grundede Højskole paa Hveen? Hvorfor maatte her Doctorhat og gold Lærdom vige for en løjerlig Skare af unge Mænd og Kvinder i Arbejdskitler med varsom Haand og spændt opmærksomt Blik? Prunkløst og stilfærdigt var her indført en hel ny Fremgangsmaade, enTyne Brahe. Polen

Slags Andelsmetode, hvor enhver, stor eller lille, kunde arbejde med og fik sin Part af det fælles, naar blot alle holdt sig Grundreglen efterrettelig: ærlig Prøven, paalidelig Iagttagelse. Førend Frans Bacon i England havde sat Haand paa Papiret, var her paa Uranienborg fra Vægtergang til Kælder hans Løsen fulgt: Spørg Naturen og brug dens Svar til øget Nytte og Lykke. Tyge Brahes Tanke med denne Skole var for stor og vidt omfattende, Danmark endnu for uudviklet og for lille til at kunne fatte og pleje den. Hans Værk var som et af de Livslyn fra oven, der ikke kom til at virke paa Menneskeforhold, men blot ramte Jordsmon og løb sig mat i den. Han selv blev fordreven. Hans Hus lagdes øde. Jordgemt bærer dog hans Plan for sene Tider Vidne om dens iboende Livskraft.

XIII

Det store Røre omkring Aar 1500 ytrede sig næppe i noget andet Land saa udbrudsmæssigt som i Polen. Politisk, religiøst og sprogligt sprængte Folket sine Lænker og blev sig med Et stolt bevidst som frit Folk. Det 16de Aarhundrede var Polens kortvarige Stortid.

Nutiden har svært ved ret at fatte Polens daværende Betydning. Og det gik Samtiden paa lignende Maade. Riget var altfor pludseligt blevet stort og mægtigt. Det blændede mere end det indgød Tillid. Og Folk saa vel som Rige var saa underligt sammensatte af stærke Modsætninger. Alt Polsk lød som en Blanding af et langt, forpint Suk og kaadt udfordrende Overmod.86

Polen

I umindelige Tider, lige siden Folkevandringernes Dage, havde denne Gren af den store slaviske Stamme klemt sig fast om Weichselfloden. I Modsætning til deres Brødre, Tjekkerne, der var trængt ind over Bjergene i Bøhmen, havde Polakkerne troligt holdt sig paa Sletterne om Floden og faaet Navn derefter. „Polak" betyder Sletteboer (af „Pole" = Slette). Weichselen dannede Livsaaren i det flade, bløde Land. Aabent laa det for Indtryk og for Fjender. Og Beboerne med deres taalsomme, lette Sind ejede ikke Modstandsevne nok til at holde dem fra sig. I Aarhundreder var de politisk og aandeligt blevne kuede og havde videre delt sig selv i Undertrykkere og Undertrykte.

Det var, som om alt havde sammensvoret sig mod det arme Folk. Selv Godt var blevet til Ondt, naar det naaede dem. Fra Frænderne mod Vest, Tjekkerne i Bøhmen, havde de modtaget Kristendommen. Men den bragtes dem paa Latin. Selv ejede de ikke Ord for det nye, ikke heller egne Skrifttegn. Hvis deres Sprog med dets ejendomelige bløde, hvislende Lyde skulde gengives, maatte det skrues ind i det fremmede latinske Alfabet, der klemte og forvred. Saa var da deres eget Sprog blevet opgivet og Middelalderen igennem Latin bleven de dannede Polakkers Tale. Det fattige Moders-maal lød kun fra de ringestes Læber, dæmpet og overhørt som Weichselens stille Kluk mellem Sivene.

Men fra Nord, Øst og Syd var de med væbnet Haand bleven tagne med Vold. Mod Nord havde deres hedenske Frænder, de slaviske Preussere, plaget dem. Da Polakkerne kaldte de fra det hellige Land bortdragnePolen

87

tyske Riddere til Hjælp, ilede disse ganske vist did, besejrede Fjenden, men beholdt selv Landet, saa at Polakkerne stængtes ude fra Weichselens nedre Løb. Øster-fra oversvømmede Mongolerne Polen. Ved Arvegang gik endelig hele Landet ind under Ungarn.

I al denne Aarhundreders Modgang skete der et bråt Omslag, da det saakaldte jagelloniske Hus 1386 besteg Polens Trone og bragte Littauen med i Tilgift. Fra nu af trivedes alt. Skridt for Skridt udvidedes Landet. Det strakte sig efterhaanden helt over til Dniepr, omfattende baade Smolénsk og Kijev. Men stoltest bankede hvert et polsk Hjerte, da 1466 de tyske Ridderes Magt var brudt, saa at de maatte afstaa, hvad de havde taget. Polakkernes gamle Drøm blev nu til Virkelighed. Frit strømmede atter Weichselen i hele sin Længde fra Karpaterne til Østersø, fra Krakov til Danzig. Paa polsk Grund rullede dens Bølger, fra de smilende fødtes ved Jablunka, indtil de taagesløred gled ud i Østersøen eller tøvende dvæled endnu i Haffets Vande. Ét, stort, frit og mægtigt Polen. Det største samlede Rige i Europa, større end Tyskland og Frankrig tilsammen.

Sommersol skinnede over den dampende Slette. Svanger med Grøde bar Luften ind fra fremmede Egne. Det summede ved Landets Højskoler, og i Flokketal fløj den videbegærlige polske Ungdom til fremmede Lande, især til Bøhmen og Italien. Hjem bragte de med sig al den nye Kundskab til Oldtidens Skrifter, til Biblen og det nyvakte religiøse Røre. Men det blev ikke herved. Dybere trængte Varmen ned, vakte det hele Folk, saa at det glad slog Øjet op i Modersmaalet. Først88

Polen

lød der blot som højrøstet Foraarskvæk fra Weichse-lens Bredder. Saa steg Koret. Det var, som om Land og Flod stemmede i med. Og som én jublende Befrielsens Trille tonede det polske Sprog fra alles Læber, før saa fattigt, nu med ét smidigt, mægtigt og rigt. For enhver, der havde Hjemmets Øre, klang det som ét og samme: Weichselen selv omsat i Ord. Snart flød det mildt, blødt og hvislende som Flodens glidende Flade. Saa iltert ved Modstand, skumkruset, hastigt. Saa atter blankt, dybt og gemmende med Himlens Billed i Favn. Men fra først til sidst, et eneste Pant og Udtryk for Polens Storhed og Lykke.

Hvad der bidrog særlig til denne det polske Sprogs pludselige Vækst og Folkets dermed stigende Selvfølelse, var, at Sproget i Polen, i Modsætning til hvad der var Tilfældet i det øvrige Evropa, fik ikke blot én, højst to. men hele tre offentlige Talepladser. Som ethvert af de andre fremskredne Folk havde Polakkerne jo i deres Literatur, der nu ligesom andetsteds spredtes ved Bogtrykkerkunst, et naturligt Hjemsted for hver den, der vilde have Folket i Tale. Betegnende nok handlede et af de første større Digte „Flis" (Fløtning) om Farten ned ad Weichsel, begyndende med Verdens Skabelse og følgende Floden med dens Byer og Omgivelser lige ned til Danzig. Den anden Taleplads var den religiøse, Kirken, Biblen i Oversættelse og Salmer. I Polen baade prædikedes der og sang man Salmer paa Modersmaalet, og Biblen oversattes gentagne Gange. Den tredje Taleplads endelig, der var ejendommelig for Polen, var den politiske, hvis Midtpunkt var Rigsdagen. Om denne dan-Polen

nede sig under den mest livlige Deltagelse fra Adelens og Gejstlighedens Side en selvstændig Form for veltalende og ildfuld Ytringsart, hvis Maal var Frihed og Statens Forbedring.

Intet Under, at Frihedsbegejstringen under al denne frodige Fremgang antog overstadige Former. Da det ja-gelloniske Hus uddøde 1572, vedtog Rigsdagen, at Polen fremtidigt skulde være et Valgrige og kun en Skygge af Magt levnes Kongen. Hvilken stolt Følelse for et frit Folk, eller rettere en fri Adel, saaledes at kunne udbyde en Krone til højre og venstre og se Kongesønner stime som Ansøgere! Og man nød dette i fuldt Maal under hele Evropas Opmærksomhed. Første Gang faldt Valget vesterpaa, paa en fransk Prins, Henrik af Anjou. Han holdt dog kun fire Maaneder ud som Konge i Polen. Saa flygtede han hemmeligt til Frankrig og besteg dette Lands Trone som Henrik III. Derpaa faldt Valget sønderpaa, paa Fyrsten i Transsylvanien, Stephan Ba-thori. Efter hans Død ramte Valget mod nord, paa en Kongesøn af Sverige. Polens Frihed var ikke blot et Gode for Landet selv, men for hele Evropas Fyrstestand, der flokkedes om Træet, naar der ved Valg skulde rystes en Krone ned. Men idet Folket saaledes vænnede sig til i Frihedens Navn tøjlesløst at rokke ved Statens Grundstamme, lagdes Spiren til al den evindelige Kiv og blinde Egensind, der engang skulde medføre Rigets Undergang.

Forgæves hævede der sig alt i det 16de Aarhundrede advarende Røster mod den vilde Frihedsrus. Den bekendte Gejstlige og Politiker Skarga († 1612), der delte90

sine Landsmænds Begejstring for Polen og dets Storhed, men tillige som ivrig Katolik var klar over, at selv Frihed kræver sin Grænse, udraabte i en af sine berømteste Taler de profetiske Ord: „Polen bestaar kun ved Lovløshed. Derfor skal en ydre Fjende komme over Eder, benytte sig af Eders Tvist og sige: Eders Hjerte har delt sig, nu skal ogsaa Eders Tvist faa en Ende. Store Lande og Fyrstendømmer skulle falde fra og rives sønder. I, der engang har hersket over andre Folk, skal sidde som en forladt Enke, spottet og haanet af Fjender. Selv lagde I Eders Folk og Eders Sprog øde, det eneste frie af Slavernes Æt. I tilintetgør et gammelt og stort Folk. Derfor skal I opsluges af Folkeslag, der hade Eder."

Hvad hjalp imidlertid selv den mest glødende Veltalenhed! Ustandseligt rullede under Mængdens Jubel Friheds-Lavinen videre. Sit vildeste Udtryk fik Begejstringen, da man Aar 1652 fastslog Mindretallets Uafhængighed af Flertallet. Den polske Rigsdag vedtog, at en enkelts Nej skulde være i Stand til at omstøde det overvældende Flertals Ja. Videre kunde Galskaben ikke let drives. Frihed var forvandlet til hver enkelts Tvangsvælde, al Beslutningsevne var kvalt. Forfatningsmæssigt bestod nu Folket kun af strittende Enere, der ikke vilde lade sig føje i Tal. Regnekyndige Naboer gennemhuggede Knuden ved med Vold at brøkdele Landet.

Ved sin sørgelige politiske Skæbne er Polen nu til Dags bleven til blot et floromvundet Eksempel for det vestlige Europa. Man mindes kun dets Fald og dets enkelte Sønners tapre Kamp for at fri det. Man har glemtPolsk Dans

dets Stortid i det 16de Aarhundrede og de selvstændige Bidrag, som det dengang ydede til den fælles europæiske Udvikling. Og dog var der to iblandt disse, der, om end paa højst forskellig Vis, fik fremtrædende Betydning.

Den ene Nyhed, der kom fra Polen og derefter bredte sig vesterpaa til det øvrige Europa, var en egen Art Dans. Middelalderen igennem havde i Vesteuropa den sædvanlige Festdans været den gamle, som allerede Vikingerne havde hjembragt fra Frankrig til Norden, og som her, f. Eks. paa Færøerne, har holdt sig indtil vore Dage. Den bestod i to Rækkers eller én lang Rækkes taktfulde Fællesbevægelser efter Sang. Men fra Polen førtes i det 16de Aarhundrede en ny Art Dans vesterpaa og blev moderne overalt. Den bestod af to uensartede Dele, af en Slags tungsindig Bien og et pludseligt Udslag af Fyrighed og ubundet Overmod. Først bevægede man sig nemlig langsomt og adstadigt, omtrent som før i Vesterland, Haand i Haand i Række. Men pludseligt forvandledes Rækken til Par. Ud hvirvlede de to og to, tæt omslyngede, melodiberuste, med vilde, voldsomme Sving og Kast, lutter Smil og Behændighed, Fyr og Flamme. Trods lydelige Indsigelser fra Gejstlighed og besindige Ældre trængte Polskdansen med dens livlige Instrumentmusik igennem og fortrængte overalt de gamle Sangdanse. Førend det 16de Aarhundrede var omme, var „Parrets Frihed" med fuld Musik anerkendt ved alle Hoffer og i alle Byer i Vesteuropa og stærkt paa Veje til at besejre Bondestanden ogsaa. Alt hvad Enevælden senere under Ludvig XIV søgte at rejse imod den i Form

af „Française", „Menuet" o. s. v. forfinede den kun, men formaaede ikke at fordrive den. Den parvise Dans har holdt sig indtil vore Dage. Men dens Herkomst er glemt. Navnet „Polka" er maaske knapt et Minde derom. Og naar de hos Landbefolkningen endnu bevarede Udløbere af den oprindelige „Polskdans" nutildags atter drages frem, kaldes de med det vildledende Navn: „Folkedanse".

Et andet mere betydningsfuldt Bidrag fra Polen til den fælles Kultur har delt Skæbne med dets Dans. Polakken Kopernikus vovede at sprænge Himmellegemernes gamle, ærværdige Rækkeorden og lade Verdens hidtil stille-staaende Midtpunkt, Jorden, hvirvle ud, i Par med Maanen og ledsaget af alle Planeter, i Ringdans om Solen. Ogsaa her vakte det dristige Nye Indsigelse og Forargelse, men endte med Sejr. Ogsaa her gik under Kampen Kendskaben tabt til det Nyes egentlige Hjemstavn. Tystkerne har bagefter med Held saa længe søgt at tilegne sig Opdageren og hans Stordaad, at de fleste tilsidst har troet dem.

Og dog var Kopernikus — som paalidelige Undersøgelser tilfulde har godtgjort*) — en ægte Søn af Polen. Født Polak, polsk i hele sin Uddannelse, et Liv igennem i Kamp mod Polens Fjender de tyske Riddere, har han kun i Døden delt Skæbne med sit ulykkelige Fædreland. Hans Fødeby, den Egn, hvor hans Manddoms Virksomhed var udfoldet, hans Grav faldt ved Polens Deling i

*) Om det givne se de nyeste Biografier: Leopold Prowe, Nicolaus Coppernicus (Berlin 1883—84). — M. Curtze, Nicolaus Coppernicus (Berlin 1899).

Fjendernes Eje. Men — for at bruge et dansk Billed Bissen bliver ikke tysk Billedhugger, Bülow og Krogh ikke tyske Generaler, fordi Sønderjylland, hvor de fødtes, siden ved Vold kom i Tyskernes Eje. Kopernikus, baade hans Person, hans Gerning og hans Livsførelse forstaaes først tilfulde, naar de sees i Belysning af det, der gav dem sit Særpræg: han var Polak.

Thi underligt — vegt og sejgt, selvopgivende og med lynsnare Opspring — slyngede sig hans Livstraad. Hans Fader, Niklas Koppernigk, var oprindelig en velstaaen-de Handelsmand i Polens Hovedstad Krakov. Senere bosatte han sig nordpaa i Landet, i Thorn ved Weichsel. Her giftede han sig, levede som en anset Mand, og døde 1483, efterladende en Enke og fire Børn. De to af disse var Sønner. Den yngste af dem, Nicolaus Kopernikus som han siden paa lærd Mands Vis blev kaldt — var født 1473, altsaa ti Aar gammel ved Faderens Død. Enken fandt en trofast Støtte i sin Broder Lucas Watzel-rode, der kort efter blev Biskop i det polske Bispedømme Ermland. Han skaffede begge sine Søstersønner hver især Løfte om et Kamonikat ved sit Domkapitel, og den ene Datter blev siden Abbedise. Ved Kirkens Hjælp var saaledes Familiens Fremtid sikret.

Da Nicolaus havde endt sin Skolegang i Thorn, sendtes han nitten Aar gammel til Universitetet i Krakov. Som vordende Kannik burde han her have studeret Teologi og Retsvidenskab, for hvilken sidste han som gejstlig

Embedsmand vilde faa Brug. Men istedetfor lagde han sig i de tre Aar, han opholdt sig i Krakov, ivrigt efter Matematik og Astronomi. Allerede paa dette Tids-94

punkt synes hans senere Verdensforklaring at have dæmret for ham. I Høsten 1496 fik han Lov til at drage over Alperne for at fortsætte sine Studier ved Universitetet i Bologna. Hans Morbroder Bispen, under hvis Tilsyn han jo stod, havde i sin Tid gjort det samme. Men for at binde sin Søstersøn i Valget af Studium hernede, krævede Bispen, at han ved sit Komme til Universitetet skulde indskrive sig i den tyske Nations Bog. De tyske Studerende i Bologna maatte nemlig efter de dér gældende strenge Regler kun studere Retsvidenskab. Nicolaus efterkom Paalæget lidet anende, at dette hans Navn i den tyske Protokol skulde Aarhundreder efter føres i Marken som — rigtignok eneste — Bevis for, at han skønt Polak dog i sit Hjerte har følt sig som Tysker. Naar Hensyn tages til Biomstændighederne, er Beviskraften ringe.

Heller ikke for Kopernikus i levende Live fik Navnet i Bogen synderlig Betydning. Trods den derved paatagne Forpligtelse synes han i de fire Aar, han studerede i Bologna, kun i ringe Grad at have dyrket Retsvidenskab. Derimod sluttede han sig inderligt til Professoren i Astronomi og anstillede Observationer i Forening med denne. Opholdet i Bologna blev i det hele behageligt for ham. Allerede Sommeren efter Ankomsten fik han Efterretning om, at et ledigt Kanonikat ved Onkelens Domkapitel nu ved Valg var blevet betroet ham. Hans fremtidige aarlige Indtægt vilde være omtrent 8000 Kroner i Nutids Penge, og foreløbigt maatte han have Orlov paa tre Aar til at fortsætte sine Studier. Aaret efter kom hans Broder Andreas ligeledes til Bologna for atKopernikus

studere Retsvidenskab, og kort efter fik ogsaa denne den behagelige Efterretning om, at samme Skæbne var overgaaet ham. Det var ikke ilde at have Bispen til Morbroder. Intet Under, at begge Brødre saa sig i Stand til Aar 1500 at gøre en Afstikker til Rom for at overvære Jubelaars-Festerne. Nicolaus var dog her som i Bologna ivrigt optagen af Matematik og Observationer.

«

De tre Aars Orlov udløb. Brødrene maatte vende hjem for at passe deres Embeder. I Juli 1501 mødte de i Kapitelstuen oppe i Bispedømmet Ermlands Hovedstad, den lille By Frauenburg ved Weichselens „Haff". Begge bad de saa bønligt om at maatte rejse ud paany. Andreas kunde kun love at komme rigtig retslærd hjem. Nicolaus lovede at ville tillige studere Lægekunst, saa at han efter sin Hjemkomst kunde kurere sine Kolleger. Disse gav deres Samtykke. Og med ny Orlov drog da begge ned over Alperne, Andreas til Rom, Nicolaus til Padua. Her studerede han Lægekunst og opfriskede sine juridiske Kundskaber, saa at han allerede 1503 kunde erhverve Doctorgraden i Retsvidenskab ved Universitetet i Ferrara. Kort efter udløb hans Orlov. Om han har faaet den fornyet igen, er ikke klart. Først 1506 veed man med Sikkerhed, at han atter var hjemme.

Nicolaus Kopernikus var nu 33 Aar gammel og skulde til at optage sin Manddoms Gerning. En underlig, uty-derlig Figur. Af Navn Gejstlig, af Titel Dr. juris, af Hjerte Astronom, efter Løfte Læge, af Gavn sin Onkels Ledsager og Støtte.

Som saadan toges han nemlig straks i Brug. Og nu96

begyndte der et Liv for ham vidt forskelligt fra, hvad han vistnok selv havde tænkt sig, og fra, hvad Eftertiden naturligt tænker sig om hans Syssel. Onkelen skaffede ham Domkapitlets Orlov paany, saa at han kunde følge ham personlig, nærmest som Læge og Sekretær. Fra nu af droges han ind i en Række af alvorlige Forhold og Kampe, der havde forvandlet Onkelen til „Manden uden Smil", som han kaldtes, og skulde støbe Kopernikus til en erfaren, uforfærdet Handlingens Mand. Det var Kampen imod Tyskerne, hvori Bisp og Søstersøn som Polakker nu toge Del.

Deres Stilling var meget vanskelig. Aar 1466, da den tyske Ridderordens Magt var brudt, havde dennes

Stormester maattet afstaa Vestpreussen med Stæderne Danzig og Thorn af den polske Konge. Men nu, 40 Aar efter var de tyske Riddere atter komne til Kræfter, og deres Stormester nægtede at aflægge Hyldingsed til den polske Konge. Den heraf opstaaede Strid maatte berøre Bispen af Ermland i særlig Grad. Hans Bispedømme, der var 76 Kvadratmil stort, omtrent som Fyn og Lolland tilsammen, laa kilet ind i Østpreussen. Mellem de to Residensbyer, Stormesterens Königsberg og Bispens Frauenburg var der ikke 10 Mils Afstand. Hvorledes end det endelige Udfald af Kampen maatte blive, vilde efter al Sandsynlighed Bispedømmet være erobret og plyndret af Tyskerne, førend en polsk Hær kunde komme til Hjælp.

Stormesteren gjorde alt for at vinde Bispen, lovede ham hele Tysklands Hjælp, hvis han vilde falde fra Polen, men forgæves. For Bispen gjaldt det under disseKopernikus

Forhold om at spinde Tiden ud og sikre sig sin Konges virksomme Støtte. Hyppige skriftlige og mundtlige Forhandlinger mellem Parterne og gentagne Rejser fra Bispedømmet til Krakov blev Følgen. Det er betegnende for Kopernikus, der deltog i alt dette, at han desuagtet fik Tid til at sysle med sin kære, stadige Tanke. Under disse urolige Forhold begyndte han at nedskrive den videnskabelige Fremstilling og Begrundelse af sin Lære. Ja endog til rent humanistiske Studier fandt han Tid. Under et Ophold i Krakov lod han saaledes trykke Theo-phylaktos' Breve, som han havde oversat fra Græsk. Men fra Rejsen til Krakov 1512 vendte Bispen dødssyg tilbage. Al Kopernikus' Lægekunst forslog ikke. Onkelen døde i Thorn, førend de var naaet hjem til Ermland.

Hermed afbrødes bråt Kopernikus' Virksomhed og Orlov. Han drog tilbage til Kapitlet i Frauenburg og var saa heldig her straks at faa en Embedsbolig, der svarede til hans Ønsker. Den laa i Stadens Ringmur i det nordvestre Taarn. Fra Taarnets andet Stokværk førte en Dør ud til Murkronen, der som en Vægtergang løb omkring det. Herfra havde man den videste Udsigt til alle Sider over det flade Land. Mod Nord blinkede Haffets Bølger, og langt borte skimtede man Østersøen bag Landtungens Klitter. Kun mod Øst var Udsigten begrænset af Domkirkens høje Bygning. Denne Bolig var som skabt for Kopernikus og hans Observationer, der saa længe havde maattet hvile. Han fik hurtigt sine Bøger opstillede og de faa Instrumenter anbragt. Nu skulde Arbejdets Stund for Alvor begynde. Skade blot. at der saa ofte, just naar han havde Brug for klar Him-

mel, kom Taage og Havgus drivende ind nordfra fra Haff og Østersø.

Kun i fire lykkelige Aar — den eneste rolige Tid i hans Manddom — fik Kopernikus Lov til at arbejde nogenlunde uforstyrret. Saa kastedes han atter ud i Dagens Strid. Aar 1516 valgte de andre Kanniker ham til at være Kapitlets Lensmand paa Slottet Allenstein. Kapitlet ejede nemlig omtrent en Tredjedel af det hele Bispedømme. Størsteparten af dette Jordegods, tilsammen saa stort som Lolland, laa fjærnt fra Domkirken, omkring Slottet Allenstein. Did sendtes nu Kopernikus for som Lensmand at bestyre Godset, raade for Pengevæsenet og være øverste gejstlig og verdslig Dommer. En vanskelig og byrdefuld Stilling, ikke mindst naar som nu de tyske Ridderes Stormester, Albrecht af Brandenburg, lod sit Mandskab istedetfor Lønning faa Lov til at plyndre Kannikernes Land.

Kopernikus styrede sit besværlige og farefulde Embede med stor Dygtighed, men længtes uden Tvivl efter, at den treaarige Tjenestetid skulde faa en Ende. Den udløb i November 1519, men ikke Faren ved hans Stilling. Nu udbrød nemlig Krigen for Alvor. Vel slåp han uskadt tilbage til Frauenburg, men fra sit Taarn i Ringmuren saa han Belejringshæren ligge udenfor. Sejren syntes at helde til Stormesteren. En tysk Hjælpehær under Franz v. Sickingen ilede ham til Hjælp og belejrede Danzig. Forfærdede flygtede de fleste Kanniker fra Frauenburg. Men Kopernikus lod sig ikke skræmme. Han blev. Og da Bispen ikke selv turde møde til Forhandling med Stormesteren, maatte han ud iKopernikus

hans Sted. Intet lille Træk viser os saa tydeligt den aldrig slukte, videnskabelige Glød hos Kopernikus, som at han selv under disse fortvivlede Forhold har fundet Stunder til at anstille mindst tre Observationer i den bevægede Tid mellem Februar og Juli 1520.

Den værste Fare for Byen drev over, en polsk Hær nærmede sig, og den ubeslutsomme Stormester, der havde undladt at benytte det gunstige Øjeblik til Storm, maatte vige. Men Ordenshæren drog myrdende og brændende østerpaa gennem Kapitlets Landsdele. Kopernikus havde jo vist sig baade dygtig og uforsagt. De tilbagevendende Kolleger udsaa da ham, der besad slige Naadegaver, til at være Kapitlets Redningsmand og valgte ham i November 1520 paany til Lensmand paa Allen-stein. Det var næsten en Uriaspost. Thi Slottet var den sidste af Fjenden ubesatte Plads, og Stormesteren truede med at belejre det. Ikke desto mindre modtog Kopernikus Valget, drog til Allenstein, holdt Fjenden ude og naaede tilsidst lykkelig at se Freden sluttet. Hans Forretningsdygtighed medførte dog blot, at han nu som Kapitlets „Kommissarius" betroedes til at skaffe Fredsslutningens Bestemmelser gennemførte og siden maatte føre opslidende, men unyttige Forhandlinger om fælles Møntforhold for Polen, Danzig og Stormesteren.

Aarene gik. Kopernikus var under al denne Virksomhed efterhaanden bleven en Mand paa 60 Aar, efter Datids Anskuelser en Olding. Men endnu havde han ikke faaet sin videnskabelige Livsgerning udført. Og dog havde han trolig arbejdet derpaa i hver en Stund, der var bleven ham levnet, bestandig havde han rettet og

forbedret, men endnu laa hans afgørende Skrift „de re-volutionibus" kun hen som et Haandskrift i hans Gemmer.

At Rygtet om dets Indhold dog var sivet ud, kan sees af, at man i Danzig i et Fastelavnsskuespil 1531 gjorde ham og hans Opfattelse latterlig. Han bestemte sig da til at lette en Flig ved at udsende „en lille Forklaring" dog blot i Haandskrift. I 1533 holdt en pavelig Sekretær Foredrag for den videnskabelig interesserede Pave Clemens VII og hans Kardinaler om Kopernikus' mærkelige Lære. Den modtoges med Velvilje. Derimod vakte den bitter Modstand i Tyskland hos Luther og Melanchthon. Der var altsaa truende Skyer oppe men endnu ikke helt ugunstige Udsigter for Kopernikus og hans Værk.

Men pludselig ved Solnedgang brød Uvejret løs. En ny, mørk Retning kom til Magten med Pave Paul III, der bekræftede Jesuiterordenen. Bispestolen i Ermland blev besat med en Mand, der var Kopernikus fjendtligt sindet og søgte at ramme ham ved at beskylde ham for at være Lutheraner og usædelig. En kvindelig Slægtning, der havde bestyret hans Hus, blev forvist, og den engang saa indflydelsesrige Kannik sank ned til at være en skyet Stakkel, kun brugbar endnu ved sin Erfaring som Læge.

Under disse Forhold, der vilde have lammet en anden, voksede netop Kopernikus' Mod og Kraft. Klar over, at nu var Handlingens Tid kommen, lagde han sidste Haand paa sit Arbejde og afsendte derpaa det gennemrettede Haandskrift, for at det kunde offentliggøres i Trykken. Han tilegnede Pave Paul III Bogen i Forvisning om, at den ikke stred mod sand religiøs Tro. Men

iøvrigt lagde han ikke Dølgsmaal paa, at hvad han lærte, vendte op og ned paa, hvad der hidtil havde gældt for sikkert og selvindlysende.

Bogen tryktes i Nürnberg, de første Ark under Tilsyn af en ung, begejstret Tilhænger, Professor Rheticus. Men da denne maatte til Leipzig for at holde Forelæsninger, overdroges den videre Omsorg for Trykningen til Præsten og Matematikeren Osiander. Dette Valg var ikke heldigt. Ikke blot er hans Overtagelse af Tilsynet endnu kendelig paa, at der fra dette Ark vrimler med Trykfejl. Han udvandede tillige Kopernikus' korte, kække Titel „de revolutionibus". Men hvad der var det værste : I en Fortale betegnede han den nye Lære som ikke Kopernikus' virkelige Opfattelse, men blot som en af denne opstillet Hjælpegisning til Lettelse ved Udregning af Himmelbanerne. Osiander handlede sikkert i den bedste Hensigt, idet han saaledes søgte at dække Kopernikus

mod noget af al den Forbitrelse, som han forudsaa at Skriftet vilde vække. Men han handlede uden hans Vidende og Vilje og imod hans Aand.

Den maaske bitreste Smerte, som endnu kunde tilføjes Kopernikus — at mærke, nu da han drog i Kamp mod hele Verden, sit skarpe, et Liv igennem hvæssede Vaaben sløvslebet af Vennehaand — for denne Smerte blev Kopernikus forskaanet. Da det første færdigttrykte Eksemplar af Bogen naaede Frauenburg, laa han syg. Døende rakte han Haanden ud imod det, og et Smil syntes at tyde paa. at han forstod hvad det var. Den 24de Maj 1543 døde han. En ensom, miskendt Olding, fremmed blandt den nye Kres af Bisp og Kanniker, der kun

paaskønnede, at han ved sin Død gav Lejlighed til nyt og bedre Kannikevalg.

Og dog var Kopernikus en af Polens ædleste Sønner, hans Værk det polske Folks ypperste Bidrag til Menneskehedens Udvikling. I hans Værk og dets Tilblivelsesmaade kom ikke blot de bedste polske Ejendommeligheder til Syne, men de folkelige Mangler udlignedes gennem hans egne personlige Træk. Der hørte en Polaks hele Ildfuldhed og hensynsløse Frihedstrang til for -— ud fra saa ufuldkomne astronomiske Forudsætninger, som Kopernikus dog kun besad — at turde bryde med alt det Bestaaende og fælles Antagne. Der laa et tungt prøvet, taalsomt Folks Sejghed bagved den tavse Ro, hvormed han et Liv igennem bar og plejede sin Ungdomstanke, indtil han sluttelig som Olding slyngede den ud som Kampraab. Men der var tillige et rent personligt Træk — ejendommeligt for Kopernikus, men sjældent blandt hans Folk — der gav hans Værk dets inderste og solide Styrke. Kopernikus var, som vi har seet, indadtil en stille Grubler, men udadtil, naar det gjaldt, en handlekraftig, djærv Mand, rolig paa Ringmuren overfor Fjenden, støt som Forhandler i Stormestrens Lejr, dygtig som Lensmand og Dommer paa Allenstein. Det er denne hans praktiske Sans, der maaske har givet hans Værk sit mest afgørende Mærke.

Thi Hovedbeviset i hans Bog var det ganske simple: Hvorfor alle disse kunstige og indviklede Forklaringer om gennemsigtige Himmeltøndebaand, der drejes paa forskellig Vis og herved fremkalder de forskellige Planeters Baner om Jorden? Det hele lader sig forklare

langt nemmere ved, at de mindre Kloder, og Jorden blandt dem, kreser omkring den største, Solen. Hvad der dagligt viser sig for os, at Solen staar op og gaar ned og den fjærne Stjærnehimmel bevæger sig omkring Jorden, lader sig tyde paa dobbelt Vis. Enten ruller Sol og Stjernehimmel hvert Døgn virkelig den uhyre Kres omkring Jorden, eller ogsaa er det blot Jorden, der drejer sig om sig selv og i Løbet af et Døgn har drejet sig rundt. Men hvorfor antage saa uhyre Bevægelser som Sols og Stjernehimmels daglige Omrulning, naar det hele lader sig forklare nemt og naturligt ved den lille Jords Omdrejning? Enhver bør i Spørgsmaal som disse fornuftigvis slutte, ganske som vi ellers gør, og som Naturen selv lærer os: Det simple er det sande.

Det var denne geniale sunde Sans, der var det særligt Kopernikanske i hans polske, ildfulde Mod og Evne til stille at ulme. Det var dette mest alment Menneskelige i i hans Værk, der sikrede det Sejren. Thi trods den heftigste Modstand er Kopernikus' Verdensfortolkning siden da trængt igennem og nu antagen af alle Dannede Verden over. Den betegner et Mærkepunkt i Menneskehedens Fremskridt. Naar Polen nu maa begræde, at dets Sønner beruste af Frihed har saaet Splid og er blevne spredte, trænger Folket dobbelt til Mindet om, at dets fremmeligste Søn er naaet videre. Frihedsbegejstret, i Kamp mod Fordom, har han mægtet, just ved sin geniale sunde Sans, at samle alle Folk til fælles Forstaaelse.

XIV

Den vesteuropæiske Bevægelse, som vi har fulgt over Skandinavien og Polen, gik ikke videre mod Øst til Rusland, men bøjede sig atter tilbage sydvestligt i sig selv. Et ydre Udtryk for denne tilbagevendende Bevægelse afgav det Spørgsmaal, som saa stærkt havde sat baade polske og skandinaviske Sind i Bevægelse: Spørgsmaalet om Verdensbygningen med dens Stjernekuppel. Uenigheden mellem Kopernikus og Tyge Brahe afgjordes i Prag.

Disse to store Videnskabsmænds indbyrdes Forhold afgiver et smukt Eksempel paa den nyvakte Menneskeaands Fremskridtsmaade. Hos Kopernikus havde det geniale Blik Overvægten. I Kraft heraf havde han haft Dristighed til at udtale den oprørske Tanke, at Solen staar stille midt i Verdensrummet, medens Jorden ligesom de øvrige Planeter bevæger sig i Kres om den, alle beskuede af Fiksstjernehimlens rolige, tindrende Blikke. Hos Tyge Brahe var Iagttagelsen Forudsætning for al Erkendelse. Han beundrede sin Forgænger Kopernikus, hvis beskedne Maale-Instrument fra Frauenburg han havde erhvervet sig og gemte som en Helligdom. Han indrømmede fuldt det sandsynlige i, at Planeterne bevægede sig om Solen som Midtpunkt. Men netop i Kraft af Iagttagelsen benægtede han, at dette ogsaa var Tilfældet med Jorden. Thi hvis denne i Aarets Løb foretog sig en Vandring paa Millioner af Mile Himmelsalen rundt, maatte nødvendig-105 Verdensbygningen

vis Fiksstjernebillederne i Loftet tage sig forskelligt ud, alt eftersom de iagttoges fra Salens ene eller Salens anden Ende. Da dette nu ikke var Tilfældet, maatte det, der foregik, forklares ved, at Jorden selv stod stille, medens Solen omsværmet af Planeterne i Løbet af et Aar drejede sig om den.

Ud fra denne Tydning af den store Himmelgaade anstillede Tyge Brahe sine omhyggelige Iagttagelser. Aar ud og Aar ind samlede han med utrættelig Flid og ved Hjælp af snildt udtænkte Instrumenter en Sum af paalidelige Optegnelser om, hvorledes den store Himmeludsigt til hver enkelt Tid havde været fra Hveen. Ingen af disse Oplysninger krævede med Nødvendighed Kopernikus' Forklaring. De syntes at passe ligesaa godt ind i hans egen forsigtigere. Det var denne Sum af Optegnelser og Beregninger, der var hans bedste Skat, da han fordreven fra sit Fædreland søgte Tilflugt hos den tyske Kejser Rudolf II i Prag.

Tyge Brahe døde her (1601) endnu i sin kraftige Alder, ikke fyldt 55 Aar. Han havde kun faaet den halve Del af sit Arbejde fuldendt. Kortet over de tusinde Fiksstjerner, hvis indbyrdes Stilling han efter de omhyggeligste Maalinger havde bestemt. Her havde ikke været Spor af Forandringer at opdage, hvad Aarstid han saa iagttog dem paa. Kopernikus maatte have Uret i, at Jorden bevægede sig om Solen. Men den anden Halvdel af hans Værk stod tilbage: Beregningen af Planeternes Baner. Forarbejderne hertil havde han trofast udført ved fortsat Iagtagelse af dem fra Nat til Nat i mange Aar. Men der manglede endnu nogle Aars Arbejde. Thi den yder-106

Verdensbygningen

ste af dem, Saturn, har jo en Omløbstid af 30 Aar. Og Arbejdet kunde ikke være fuldt paalidelige førend ogsaa Saturns Bane var iagttaget og gengivet i hele dens Omfang. Tyge Brahe døde forinden.

Kopernikus havde bestemt disse Planetbaner som Cirkler. Tyge Brahe var her som ellers forsigtig i sine Gisninger. Uligheder, som han havde iagttaget i Maanens Bevægelser, endnu flere end dem, Oldtiden alt havde kendt, manede til Varsomhed i Antagelser. Selv heldede han ligesom alle hidtidige Astronomer til Troen paa, at Himmellegemernes Baner maatte være Cirkler. Dog havde han om en Komets Bane, der ikke fuldt stemmede hermed, alt 1588 vovet at udtale: „Maaske er dens Bane om Solen ikke ganske rund men lidt aflang, af den Form, man i daglig Tale kalder oval." Opgørelsen af den anden Halvdel af hans Livs store Arbejde stundede som sagt til, da han kaldtes bort derfra. Døende overdrog han dette Arbejde til sin Discipel og store Efterfølger, K e p 1 e r. Han vidste, at denne hyldede Kopernikus' Lære, og at her vilde Spørgsmaalet om Jordens eller Solens Bevægelse nødvendigvis komme for. Pint af Tanken om Opgørets Udfald og maaske „at skulle synes at have levet forgæves", henvendte han derfor disse sidste Ord til sin Eftermand: „Jeg beder Dig, min Johannes! bevis af mit System det, som Du mener at kunne udlede af det kopernikanske."

Hans Bøn blev ikke opfyldt. Kepler fastholdt sin Tilslutning til Kopernikus' Lære. Men da Opgøret nogle Aar efter var afsluttet, og Tyge Brahes fortløbende Iagttagelser, særligt af Planeten Mars, var afsatte, viste107
Verdensbygningen

det sig, at Planeternes Baner ikke var Cirkler, men Ellipser, i hvis ene Brændpunkt Solen staar. Fra nu af bortfaldt alle Fortidens kunstlede Forklaringer, som heller ikke Kopernikus helt havde kunnet undvære, men Tyge Brahe alt havde gennemhullet: Troen paa omdrejelige „Sfærer", om hvis Yderrand atter Planeterne svingede i Skruegang. (Epicykler). Tyge Brahes Hovedindvending mod Kopernikus, at hvis Jorden bevægede sig omkring

Solen, maatte Fiksstjernehimlen tage sig forskelligt ud til forskellige Aarstider, bragtes til Ro ved en storladen Forklaring: Himmelrummet er saa mægtigt, at selv en Afstand af 40 Millioner Mile mellem to Synspunkter ikke har nogen Forandring til Følge i det Indtryk af Stjernebillederne, som man paa hvert af Stederne modtager.

Kepler havde stadigt grublet over, hvorfor Planeterne bevægede sig netop i disse Afstande fra Solen. Han kunde ikke i Længden slaa sig til Ro med den gamle Forklaring, at de var besjælede Væsener, der fulgte egen Vilje. Det lykkedes ham slutteligt at paa-vise, at der var et bestemt matematisk Forhold mellem Planeternes Omløbstider og deres Middelafstande fra Solen. Derimod faldt det først i en Englænders Lod, Bacons Landsmand Newton, der fødtes en halv Snes Aar efter Keplers Død, at give den fulde Forklaring. Den kom til at svare til den Forklaring, som Englænderne i det 16de Aarhundrede havde givet af det religiøse Forhold som et Kontraktsforhold. Forholdet mellem Solen og Planeterne var et fysisk Kontraktsforhold. 1 Kraft af deres Størrelse og Tyngde tiltrak de gensidigt108

hinanden. En Planets Bane udtrykte matematisk nøjagtigt den opfyldte Overenskomst mellem de to modsatte Tilbøjeligheder: til at fare videre i en ret Linie og til at falde ned mod det større Legeme. Tyngden, Tiltrækningen er da den fælles, i smaat og stort herskende Magt. Den bringer ikke blot det faldende Æble til at søge mod Jorden. Den giver Jorden Form idet den trykker den fladere ved Polerne og lader den bulne ud ved Ækvator, som Midten af et Sjippetov, naar det svinges. Den krumbøjer Planeternes Baner, tvinger dem i Held, strammere end den stærkeste Tøjle og dog usynlig som en blot tænkt Radius. Just idet den gensidigt drager, holder den alt i Ligevægt, bærer den Klodernes kresende Svæven.

Med denne Newtons Forklaring var den Himmelfortolkning i det væsentlige fuldendt, hvorpaa nordiske Folk — Polakker, Skandinaver, Tyskere og Englændere — to Aarhundreder igennem samdrægtigt havde arbejdet.

XV

Ikke blot de nordiske Folks Forestillinger om Himmelforhold, men de overalt vakte nye Forestillinger om jordiske Forhold, om Kirken og om Forholdet til Gud. med ét Ord: hele det store Folkerøre maatte som en Ringbevægelse svinge tilbage i sig selv. Bevægelsen endte i det Land, hvor den var begyndt, Italien.

Det fælles Spørgsmaal, der under de mangfoldigste Former var blevet rejst, var jo i sin Simpelhed det eneEt almindeligt Concilium 109

og samme: Havde Skolastiken Ret i sin Forklaring af, hvad Livet og Verden var? Det var dette Spørgsmaal, der var blevet stillet allerede i Italien, derpaa formet og besvaret paa ny Vis i hvert af de Lande, hvor det var trængt hen, indtil det endelig som en mangestemmig Genlyd rullede tilbage med mangfoldigt øget Krav paa fyldigt at besvares. Det var Verdens Børn, der havde stillet Spørgsmaalet. Det tilkom Kirken at give Svaret.

Paa alle Verdens Børns Vegne tog deres øverste og naturligste Talsmand, Kejseren, Ordet. Carl V var særligt kaldet hertil, thi han herskede jo baade over Italienere, Spaniere, Nederlændere, Tyskere, for ikke at tale om Amerikas Befolkning. Overalt var der blandt hans forskelligartede Undersaatter vakt Tvivl og Tvist; ikke blot mellem Folkene indbyrdes, men indenfor hvert enkelt stod Parti mod Parti. Ham tilkom det udadtil at føre Kampen mod Kirkens Arvefjende. Og der var rig Anledning hertil. Tyrkerne havde 1529 belejret Wien, og gentagne Gange havde han maattet gøre Togter mod de vantro Sørøvere i Middelhavet. Men selv i den kristne Lejr og ombord paa Korsets Flaade havde man mødt det uhyggelige Syn af Skarer, der gensidigt ansaa hinanden for Kættere. Hvo havde Ret? Hvad var Sandhed? Det kunde kun afgøres ved en Udtalelse af den højeste Myndighed, Kirken. Carl V henvendte sig derfor til Paven med indstændig Anmodning om. at Kirkens øverste Domstol maatte blive sammenkaldt: et frit almindeligt Concilium, sammensat af Udsendinge fra alle kirkelige Lejre, for at man engang for alle kunde faa afgjort, hvad der var sandt, hvad der var falskt.110

Paven var ikke særlig ivrig for at faa en saadan øverste Dommer manet frem. Til daglig besad han jo selv den

højeste dømmende Myndighed i Kirken. Der var da intet fristende ved at nedværdige sig selv og indkalde en saadan Myndighed, hvis Ret til Overdømme han i sit Hjerte bestred. Og sammensat af baade Katoliker og Protestanter maatte den kunne falde paa de mest skæbnesvangre Beslutninger. Han tøvede derfor, svarede undvigende og søgte at sno sig fra det. Men Carl V var ligesaa fast i sit Forsæt. Og hermed begyndte et ejendommeligt Spil, hvor den synlige Kirkes to Bestanddele, Menighed og Gejstlighed, hver især fremstillet af sin Ypperste, i Løbet af 25 Aar krympende mødtes. „Sandhedens Fødselsveer" har Kirkens Venner kaldt det. „Usandhedens Slangebugtninger" har dens Fjender benævnet det. Begge Opfattelser staa skarpt overfor hinanden endnu den Dag i Dag.

Aar 1537 blev det Tryk, som Kejseren udøvede paa Pave Paul III, saa stærkt, at denne maatte give efter og sammenkalde det almindelige Concilium. Det skulde møde i Mantua. Men ikke for intet hed det om Pave Paul, der var italiensk født (Alessandro Farnese) at han var en af de fineste Diplomater og kun svag overfor sine fire Børn. Selv under saa vanskelige Forhold lykkedes det ham at smutte under. Conciliet traadte vel sammen, men dets Møder udsattes paa ubestemt Tid. Paa denne Vis holdt Paven Sagen hen i over tre Aar. Saa meldtes det imidlertid, at Carl V i Juli 1541 havde lovet sine tyske Undersaatter i Regensburg, at nu skulde der blive afholdt et almindeligt Concilium. Udtrykkenes Bestemt-Conciliet i Trient

hed kunde lade befrygte, at Tyskerne maaske ellers vilde faae Lov til paa egen Haand at ordne deres Kirkeforhold. Sligt maatte for enhver Pris undgaaes. Paven sammenkaldte da det almindelige Concilium til at møde i Trient 1542. Men det var ret slemt, at da Mødetiden stundede til, laa Kejseren i Krig med Frants I af Frankrig. Naar to saa mægtige Folk var i indbyrdes Strid, kunde en fælles Kirkeforsamling umuligt samtidigt afholdes. Møderne udsattes derfor atter. Forsamlingen udskreves paa ny tre Aar efter. Først til et Møde den 15. Marts 1545. Men atter kom der Hindringer, denne Gang dog af ikke større Betydning, end at Forsamlingen endelig kunde træde sammen den 13. December 1545.

I otte Aar var det saaledes lykkedes Paven at holde Sagen hen. Og selv nu, da den glimrende, gejstlige Forsamling mødtes i Katedralkirken i Trient for at dømme ham og hans ulydige Menigheder imellem, var Haab om en afgørende Sejr ingenlunde udelukket. Vel havde man maattet vælge Trient til Mødested, en kejserlig By i Tyrol paa Alpernes sydlige Skraaning. Men dette var næsten ogsaa den eneste Fordel, de nordlige Barbarer havde opnaaet. Skridt for Skridt vristede Paven dem Magten af Hænde. Hans Udsending, Kardinal del Monte, der som Formand ledede Forhandlingerne, var ham i saa Henseende en ypperlig Hjælper. Først vedtoges det, at Afstemningerne ikke skulde foregaa saaledes som i sin Tid i Konstanz efter Nationer men simpelthen efter Hoveder. Ved denne Beslutning var den pavelige Sejr sikret. Thi Italienerne udgjorde Forsamlingens Flertal. Og skulde det et Øjeblik knibe, kunde man altidConciliet i Trient

i en Hast faa hentet paalidelige Italienere til. Dernæst fik Kardinal del Monte Afgørelsen i de enkelte Tilfælde behændigt forlagt fra de store Møder, de saakaldte Sessioner, til Udvalgene, hvor den egentlige Forhandling foregik. Naar disse Udvalg var gunstigt sammensatte, faldt det ikke svært at faa dem til at rette sig efter de Beslutnings-Affattelser, som stadigt tilstilledes dem direkte fra Rom. Folkevittigheden betegnede dette skarpt og rammende ved: „at den Helligaand kom til Conciiiet med Brevposten fra Rom." En sidste, afgørende Fordel vandt endelig Paven ved, at Protestanterne meget imod Carl V's Ønske nægtede at anerkende Kirkeforsamlingen som øverste Dommer og derfor slet ikke gav Møde. Hos mange af de forsamlede Gejstlige havde der oprindeligt været en Tilbøjelighed til ved Eftergivenhed paa omtvistede Punkter at hidføre en Forsoning mellem Protestanter og Katoliker. Denne Tilbøjelighed veg nu for Uvilje mod de Genstridige, der ved deres Udebliven havde forspildt deres mulige Ret. Forsamlingens Opgave maatte nu naturligt stille sig som den: klart at udtale Kirkens og Skolastikens Lære, saa at fremtidig Tvivl om, hvad der burde menes, kunde være udelukket.

Al Oprørsbevægelse mod Kirkens Lære og Skikke skrev sig jo egentlig fra, da Protestanterne havde faaet det græske, nye Testamente i Hænde, oversat det paa Folkemaal og derpaa henviste til Biblen som eneste Kilde til Kundskab om Gud og hans Vilje. Det galdt om grundigt at imødegaa hele denne Angrebsmaade. engang for alle lukke til for denne farlige Bortledning afBiblen og Kirken

den pavelige Myndighed. I de første syv „Sessioner" blev det da fastslaaet, at ikke blot Biblen men ogsaa Overleveringen (Traditionen) er Kilde til Kundskab om Guds Vilje. Overleveringen er jo netop den Vej, ad hvilken alt, hvad den Helligaand har ydet Kirken, er blevet forplantet og bevaret. I Overensstemmelse hermed udtalte man i den tredje Session ogsaa en højtidelig Tilslutning til Kirkens gamle Trosbekendelser. Hvad Biblen selv angik, saa erklærede man de apokryfiske Skrifter i det gamle Testamente for ligestillede med de kanoniske. Fremdeles bestemte man, at den gamle latinske Oversættelse af Biblen (Vulgata), og derimod ikke Teksten i Grundsproget, skulde lægges til Grund for Prædikener og Bibelgranskning. Endelig tilkom Udlægning af Bibelordet ikke den Enkeltes Forgodtbefindende men den af den Helligaand vejledede Kirke.

Ved alle disse Bestemmelser var Protestanternes om-gaaende Bevægelse overfor Romerkirken afslaaet. Det nyttede dem ikke længer at pege paa Biblen og sige: dette er alt, hvad der foreligger, saaledes er Kirken bleven til. Protestanterne var i Virkeligheden selv blevne ramte paa deres allersvageste Punkt. Thi naar de ikke vilde benægte, at Kirken var bleven guddommeligt til. kunde de fornuftigvis heller ikke nægte, at den var bleven guddommeligt bevaret. Det var vilkaarligt at ville stemme af for den Helligaands Virksomhed fra det Øjeblik af, at det nye Testamentes Skrifter var affattede. Protestanterne havde ment at kunne afskære Romerkirken fra Biblens hellige Vandledning. Romerkirken havde nu ikke blot afslaaet dette Forsøg og tilbage-

erobret Tilførselen, men den havde hævdet, at „Kirken" i sig rummer den Helligaand, der selv er de aandelige Kildesprings Herre. Denne Opfattelse lod sig ikke gendrive af nogen, der virkelig stod paa Biblens og Kirkens Grund. Men blev saa Spørgsmaalet, hvem er da „Kirken", enten den ældgamle Romerkirke eller .de nylavede protestantiske Folkekirker? kunde Svaret ikke være vanskeligt. Den hellige Aand havde ikke ligget i Dvale fra d.et nye Testamentes Affattelse til Luthers Fremkomst.

Da man var naaet saa vidt, kom Turen til de egentlige Lærestridigheder mellem Katoliker og Protestanter. Her var jo Forholdet det, at baade Luthers og Calvins Frafald fra Katolicismen bundede i, at de hver især ubønhørligt havde gennemført en ensidig Opfattelse. Luther havde hævdet Menneskenaturens Bundfordær-vethed, Viljens Ufrihed til det Gode, saa at Retfærdiggørelsen kun kunde tænkes ved Troen alene ikke ved nogen menneskelig Virksomhed tillige. Calvin havde gennemført Viljens Ufrihed til den Yderlighed, at Gud havde forud bestemt nogle Mennesker til evig Salighed, andre til evig Fordømmelse, hvilket ikke lod c;ig ændre ved deres Livsvandel. Overfor slige uudgrundelige Dybheder kunde Mennesketanken naturligvis ikke slaa til. Men det havde netop udgjort Romerkirkens hidtidige Styrke at kunne lavere mellem disse Yderligheder. Den havde paa en Maade optaget dem begge i sig, idet den i sin Lære, med f. Eks. Augustinus, havde heldet til den ene Side, men i Praksis havde heldet til den anden, Gerningernes Fortjenstlighed. Det var selv-Conciliet afbrydes

følgelig ikke lykkedes den at løse Modsigelsen eller ophæve Modsætningerne. De laa der begge endnu, truende med deres bratte Skrænter. Men en Art Forsoning var naaet, forsaavidt Kirken havde roet med begge Hænder og herved holdt sig nogenlunde midtstrøms t det farlige Farvand.

Romerkirkens Forkæmpere havde da altsaa i Trient den store Fordel at kunne optræde ikke blot som Kirkens men tillige som den sunde Fornufts Talsmænd. Det var let overfor denne Forsamling at paavise, at Calvin og Luther var strandede paa Ensidighedens Skær. Men det galdt netop om som hidtil at føre Kirken lykkeligt uden om saadanne. Dette lod sig kun gøre ved at fastholde de gamle, maadeholdne, rummelige Fortolkninger af Arvesynd, Retfærdiggørelse osv. Det var Anvisninger, der havde staaet deres Prøve. I Kraft af dem løb man ikke i blind Iver Skibet paa Land. Der var givet Spillerum for den Styrendes Aandsnærværelse. Men den Aand, der saaledes var nærværende og selv stod for Styret, var jo netop den Helligaand. — Den katolske Lære om disse Spørgsmaal vedtoges.

Endnu et Skridt videre naaede man. Katolikernes Lære om de syv Sakramenter blev godkendt. Men saa blussede den ydre Strid, Skinsygen mellem Pave og Kejser op paany. I Marts 1547 forlagde Kirkeforsam-linges sine

Møder fra kejserlig Grund til pavelig, fra Trient til Bologna. Kejseren fik vel langt om længe den hellige Forsamling tvungen tilbage igen til Trient. men herfra sprængtes den atter 1552 ved hans egne protestantiske Undersaatters Angreb. Fra nu af hvilede116

Spørgsmaalet om Kirkeforsamling og Pavemagt i 10 Aar, eller rettere det udartede til aabenlys Krig om Magten i Italien mellem den voldsomme Pave Paul IV og Philip II af Spanien. Først da ogsaa Frankrig med Bestemthed krævede en Kirkeforsamling afholdt og truede med i Nødsfald at ville lade den blive blot fransk, maatte Paven falde til Føje. I Huj og Hast sammenkaldtes Tridentiner-Conciliet paany, og det næste Møde, 17. Session, ansattes, som om der slet ingen Afbrydelse havde været, til 18. Januar 1562.

Forholdene var denne Gang yderst vanskelige for Pavemagten. De tre Hoveddeltagere Frankrig, Tyskland og Spanien mødte hver med nye, farlige Særmeninger om Præsteægteskab, forandret Pavevalg osv. Og de var enige om det saakaldte „episkopale System", hvorefter Biskoppernes Magt og Myndighed stammede direkte fra Gud og ikke beroede paa nogen Overdragelse fra Pavens Side. Gud styrede sin Kirke som Bisperepublik ikke som Paveenevælde. Ikke desto mindre sejrede Paven. Og dette skyldtes fremfor alle hans fortrinlige, nyskabte Garde, Jesuiterne.

Thi med overlegen Dygtighed ledede disse Forhandlingerne. Man gav tilsyneladende efter i det mere akademiske Spørgsmaal, om Gud styrede sin Kirke gennem Bisper eller gennem Paven alene, med Fler- eller En-keltdømme. Man opgav ganske at faa fastslaaet Pavens Ufejlbarlighed. Men til Gengæld opnaaede man de to afgørende Fordele: Den gamle katolske Lære opstilledes rent og skarpt og erklæredes for den guddommelige. Og alle de mangehaande Misbrug i kirkeligt Liv.Skolastikens og Romerkirkens Sejr

som de sidste Aarhundreder havde blottet og Protestanterne paaberaabt sig som Grunde til Frafald, ændredes og søgtes afskaffede. En hel Forvandling foregik. Den gamle Kirke skiftede Ham. Ny og dog i Væsen den samme gled den frem af Conciliets Tornekrat. Det var Guds Røst, der lød, det evige Skel mellem Godt og Ondt, der paany blev sat, da paa den sidste Dag den 4. December 1563 Kardinalen af Lothringen afsluttede Mødet med Raabet: „Forbandet være alle Kættere!" og de forsamlede 255 Prælater svarede i Kor: „Forbandet! Forbandet!"

Næppe var Tridentiner-Conciliet til Ende, førend Paven straks i en Bulle højtidelig bekræftede alle dets Beslutninger. Under Trusel af Bandlysning forbød han dernæst enhver nærmere Drøftelse og Udlægning af den paa Conciliet fastslaaede Kirkelære, da saadant tilkom Paven alene eller hvem han overdrog det. Hertil nedsattes 1588 et staaende Udvalg af Kardinaler. Rundt om i de katolske Lande godkendte man straks vel kun delvis Conciliets Beslutninger, idet visse af de indførte Forbedringer mentes at være Strid mod tidligere Kirkeordninger. Lidt efter lidt døde dog denne første Modstand hen, og jo længere man fik det fuldbyrdede Værk paa Afstand, des mere synede det af, hvad det virkeligt var, og anerkendtes som saadant.

Thi det, der var foregaaet paa Kirkeforsamlingen i Trient, var af stor og afgørende Betydning. Det var i Modsætning til den Lutherske og Calvinske Kirkesplittelse en Kirkens Samlen sig om sig selv, dens Selvbesindelse. Kirken var bleven fornyet og genfødt. Alt, hvad118

Tiden ængsteligt havde spurgt om, havde her fundet Svar. Thi det var den gamle Kirke med Skolastikens Forklaring paa Livets og Verdens Gaade, der havde rejst sig i sin Kraft og endnu engang hævdet sig som den ene og sande. Her som saa ofte i Kirkens Historie kunde vel Vantro mistyde det Skete. Flygtigt seet kunde det tage sig ud som blot menneskeligt Væv af Rænker, Selvhensyn og Magtstræb. Men seet med Troens Øjne var det Gud selv, der havde grebet ind. Væven var den Helligaands, Billedet, der var frembragt, Sandheds evige Billed.

XVI

Det var Jesuiterne, der paa Tridentiner Conciliet havde ført Kirkens Lære, den gamle Skolastik, paa ny til Sejr.

Ganske naturligt støttede de hinanden, thi de hørte sammen. Jesuitismen var Skolastikens Renæssance.

Det gik imidlertid Jesuitismen selv, som det var gaaet dens Stifter. Der krævedes nogen Tid til at hærdes og hvæsses med Verdens Kundskab og til dernæst at godtgøre, at dette yngste, ejendommelige Skud var Kirkens ægte Rodskud. Men næppe var Forstaaelsen heraf vakt, førend den var fuld og inderlig tilstede med det samme. I de siden da forløbne Aarhundreder har Pavedømme og Jesuiterorden været hinandens bedste Støtte.

Don Inigo Lopez de Recalde var den yngste Søn blandt tretten Søskende. Slægten var gammel og bekendt i Spanien, Besidder af Herresædet Loyola i de baskiske Provinser. Inigo fødtes paa Fædrenegaarden 1491. SomIgnatius Loyola 1 19

„Ignatius Loyola" fløj siden hans Navn viden om til mange, der aldrig havde hørt Tale hverken om Slægten eller om Gaarden.

Allerede som Dreng sendtes han hjemmefra for at tjene som Page ved Ferdinand den Katolskes Hof. Her indviedes han tidligt og blev en fremmelig Deltager i det højere, spanske Liv, hvor Elskovseventyr, Religiøsitet, Jernhaardhed og Trang til Bedrift indgik en besynderlig, uopløselig Enhed. Først da han var tredive Aar gammel, aabnede der sig Udsigt for ham til at udmærke sig ved krigerisk Bedrift. Men den lukkede sig hurtigt atter. Under Forsvaret af Pampelona mod Franskmændene 1521 fik han nemlig sin højre Fod knust. Uden at kny underkastede han sig den smertefulde Feltskær-Behand-ling. Men han var og blev halt. Hans Trang til Bedrift maatte søge ny Vej.

Under sit lange Sygeleje hjemme paa Loyola fordrev han Tiden med Læsning. Dette faldt ham vistnok vanskeligt i Begyndelsen, da han jo ikke havde faaet boglig Uddannelse. Men Indholdet af Bøgerne lønnede Umagen : lutter vidunderlige Eventyr oplevede af tapre Riddere. Han glemte for en Stund sin Fod og var fuldt ud med. Men selv om han havde ejet en Don Quixotes Bibliothek, maatte Forraadet af Ridderromaner dog tilsidst faa Ende. Og han var selv mere end en Don Quixote. Eventyrets Verden fik ikke helt Magt over ham. Hans glødende Indbildningskraft og hede Vilje kunde vel rives langt hen, men sluttelig meldte sig hver Gang en egen nøgtern Del af ham selv, pegende koldt paa hans lem-120

Ignatius Loyola og Luther

læstede Fod med Mindelse om, at han og ridderlig Idræt nu maatte skilles.

Nedslagen tog han da fat paa anden Læsning, Helgenhistorier og lignende religiøse Skrifter. Lidt efter lidt grebes han dog ogsaa her. Lyslevende stod Jomfru Marias Billed for ham, skønnere end nogen jordisk Kvinde, Himmeldronningen, som det vel var værd at kæmpe for, vel værd at vinde. Kæmpe og vinde, men hvorledes? Hans ædle Landsmand, den hellige Dominicus, viste Vej. Ogsaa han havde ligesom Ignatius kæmpet mod Franskmændene og besejret dem. Ikke dog med Sværd og Plade, men ved Fattigdom og Selvfornægtelse. I Kamp mod sig selv og sine jordiske Lyster havde han overvundet ogsaa Albigenserne og tilsidst i Spidsen for sin Munkeskare lagt Sydfrankrig som Sejrsbytte for Guds Trone. Der var en Lod højere end Ridderens og Feltherrens. I Kamp mod Verden i Ens Indre, at døde Egenviljen, at tjene Kirken, at vinde Gud.

Fra Sygelejet begav Ignatius sig til Klostret Montserrat i Catalonien, hvor han ophængte sit Sværd og sin Rustning foran Jomfru Marias, Himmelbrudens Billed, og iførte sig Tiggerdragt. Under haarde Selvpinsler, Svøbeslag og Faste, tilbragte han nu Tiden, snart henrykt til Himlen, snart grublende over sin Fortid. Men bestandigt skolede han sig selv, indtil han ganske havde trænet sig og vundet det Selvherredømme, den Malm-haardhed, som en Kirkens Stridsmand bør eje.

Det ligger nær her at tænke paa Augustinermunken i Tyskland, der et Par Aar forinden havde gennemgaaet samme Skole. Lynet var slaaet ned ved begges Fod. Beg-121 Ignatius Loyola og Luther

ge havde dybt rystede søgt Frelse i Klostret og i inderlig Selvhengivelse stræbt at bringe sig selv som Offer. Begge blev dog kun en stakket Stund derinde, men af modsat Grund. For Luther opløstes under hans Klostertugt den kirkelige Selvhengivelse sig i to modsatte Bestanddele : den menneskelige og den guddommelige, Gerningen

og Troen. Den menneskelige Gerning, selv i dens mest tilspidsede Form. Selvpinslen, viste sig for intet at være imod den guddommelige Gerning, Troen. Men for ret at udtrykke denne behøvedes der intet Kloster; dens rette Virkeplads var tværtimod Livets Mangfoldighed. Idet han da brød ud af Klostret, brød han herved med Kirken. Han maatte ud i Verden for at udtrykke den store Hemmelighed om Troens Klenodie, Frelsen ved Gud. Livet i Verden blev ham dog i visse Maader en Skuffelse. Thi da den første Forkyndelsens Rus og Kampiver havde sat sig. viste ikke blot Verden men Troen tillige sig saa besynderlig delt i Lodder. Til den ene Side var alt i Verden saare godt, som i Skabelsens Dage; her foregik Giftermaal. Lige ved Siden af huserede Djævelen uafbrudt, og herfra førte en Vej til Rom. Men saa var der endnu en Mark, der tilhørte Landets Fyrste, som var indsat af Gud, og hvem man derfor burde vise ubetinget Lydighed. Det var ikke let for en Troende at begaa sig mellem disse tre Slags Øvrigheder. Og hver af dem krævede sin Tro. I de lutherske Statskirker skulde derfor enhver tro baade paa Gud. paa Satan og paa, hvad Landsfyrsten troede.

For Ignatius Loyola stillede alt sig paa modsat Vis. Under hans Klosterophold vaagnede der ingen Tvivl hos122

Ignatius Loyola

ham om Selvpinslers nervestyrkende Værd. Han anvendte dem med Held og en egen Art Velbehag, som en anden paa sig selv. Han vidste, at han herved handlede ret. Thi nærmere seet, er der jo kun én Livsens Nerve i alt: Kirken. Men just derfor maatte han atter ud af Klostret. Thi Øvelserne herinde var kun en Rekrutskole for Kirkens Stridsmand. Maalet var Kampen for Kirkens Verdensherredømme ude i det virkelige Liv. Men da han efter fuldendt Uddannelse i Klostret traadte ud i Livet opsat paa Virksomhed som Krigsmand, mødte der dog ogsaa ham ligesom Luther en betydelig Skuffelse, om end af modsat Art. Trods hans velerhvervede Tjenestetegn viste han sig, kirkelig maalt, uduelig som Delingsfører, end ikke synderlig brugbar som Menig. For en saa opgemt Hædersdrift som Ignatius Loyolas var dette en ny Art, uventet og dybt smertende Svøbeslag. Ikke mindst fordi de regnede over ham ikke fra egen men fra andres Haand.

Den første Form for Skuffelse indtraf straks, da han begyndte sin Virksomhed for at udvide Kirkens Magt-omraade. Han drog til Palæstina og prædikede for de Vantro. Men her viste det sig, at han i Virkeligheden savnede de dertil fornødne Kundskaber. Han indsaa dette selv, og forsaavidt var Skuffelsen ringere. Taalmodigt vendte han da tilbage til Spanien for at tilegne sig, hvad han manglede. Han studerede „Grammatik" og Filosofi, alt imens han fastede, plejede Syge og optraadte som Missionær blandt Studenter og Kvinder. Men nu blev Inkvisitionen opmærksom paa ham og fattede Mistanke. Vel frifandtes han, men samtidigt fikJesu Selskab"

123

han Befaling til i fire Aar ikke at maatte tale om aandelige Ting. En ligesaa krænkende som pinlig Straf for en Mand med. Ignatius' Forudsætninger.

Ikke for intet havde han dog lært at kue sig selv. Lydig og ydmyg drog han til Paris, hvor han i Kollegiet Montaigu begyndte helt forfra. Han sad paa Bænk med Skoledrenge og var underkastet samme Skoletugt som de. Endelig blev han Aar 1534 Magister og kunde begynde mere selvstændige Studier. Stemningen hos ham og hans nærmeste Fæller gav sig et betydningsfuldt Udslag, da de en tidlig Morgenstund samledes i Kirken Montmartre og aflagde et Fællesløfte. Allerede Nationaliteten hos de syv, af hvem den lille Kreds bestod, var betegnende. De fem var nemlig Spaniere: Ignatius og hans nærmeste Landsmand fra Baskien Franz Xaver, fremdeles Salmeron, Lainez og Bobadilla. Kun Ro-driguez var fra Portugal, Pierre le Févre fra Savoyen. Løftet gik ud paa at leve i bestandig Kyskhed og Fattigdom samt efter Studiernes Afslutning at drage til Jerusalem for at pleje Pilgrimme og prædike for Saracenerne. Skulde dette sidste af en eller anden Grund ikke kunne lade sig udføre, vilde de stille sig til Pavens Raadighed og gaa, hvorhen han bød. Efter at den lille Skare højtideligt havde aflagt Løftet, nød de i Forening Sakramentet. Af Rejsen til Palæstina blev der vel intet. Men i denne Morgenstund grundlagdes under en beskeden Form et af de stærkeste Samfund.Verden har kendt, fødtes et Udtryk for den spanske Trosiver, mere selvopofrende, maalbevidst og sejrrigt end selv Philip II og alle hans tapre Hære tilsammen.124

Franz Xaver

Da de syv Sammensvorne havde tilendebragt deres Studier, samledes de 1537 i Venedig for efter det nysomtalte Løfte at sejle til Palæstina. Men Krig mellem Venedig og Tyrkiet hindrede Afrejsen. De lod sig da præstevie, prædikede og plejede Syge et Aarstid, indtil de endelig begav sig til Rom for, som de havde lovet, at stille sig til Pavens Raadighed. Det lykkedes Ignatius Loyola at bevæge Paven, Paul III, til at lade dem udgøre en egen Orden. Aar 1540 stadfæstede Paven dens Regler under Navn af „Jesu Selskab", hvilket Navn var blevet Stifteren meddelt i et Syn paa Vejen til Rom. Ignatius blev Ordenens første „General".

Ikke uden Grund kaldtes Ignatius General og Ordenen stadfæstedes i Bullen: „Regimini militantis". Thi nu begyndte et Felttog, hvis Maal var Kirkens Verdensherredømme. Den Verden, der skulde erobres, var alle Hedninger, Protestanterne og de lunkne indenfor Katolicismen selv. I Samklang hermed fordeltes Styrken. Allerede Aar 1540 udsendtes to af Selskabet, Rodriguez og Franz Xaver, til Hedningerne. De drog til Portugal for herfra at indskibe sig til Asien. Som Missionær blev særlig Franz Xaver Ordenens ædleste Foregansmand. Med vidunderlig Smidighed og Selvbeherskelse trængte han igennem, hvor han kcm hen. Han blev Indier i Indien. prædikede og digtede Salmer paa Hinduisk. Flokkevis samlede Folket sig om ham, hvad enten han blot lærte dem en ny Sang, ringede dem med sin Klokke i Haanden sammen til Gudstjeneste under et Træ, eller han gjorde Undergerninger iblandt dem og opvakte Døde. Han blev Japaner i det nyopdagede Japan, talte deres

Sprog som en indfødt, lignede dem ganske i Sæder og var Hjertens Ven med Buddhas Præster, alt for som den gode Hyrde at lokke og spille Hjorden i Fold. Han døde paa Vejen til Kina.

Imidlertid virkede Ignatius hjemme i Europa. Med overordentlig Kløgt organiserede han Sejren. Selv forbeholdt han sig det beskedne Arbejde utrætteligt og med dyb Menneskekundskab at uddanne bestandigt nyt og talrigere Mandskab. Men stilfærdigt og skjult var han samtidigt den ledende allevegne. Ham personlig skyldtes vistnok den afgørende Sejr over Paven, som snart blev helt vunden. Først havde nemlig denne næret nogen Mistillid til Selskabet og kun tilladt, at det maatte omfatte 60 Medlemmer. Men allerede 1543 udvidede Paven Tallet. Og nu gik det Slag i Slag med Gunstbevisninger og Forøgelse af Jesuiternes Magt. Ordenen fik 1548 Ret til at optage et ubegrænset Antal Medlemmer samt til at prædike overalt og høre Skrifte. 1549 unddroges den Forholdet til de stedlige kirkelige Myndigheder og underlagdes Paven alene. 1550 fik den Tilladelse til skønt Tiggerorden at maatte eje Kollegier med fornødne Indkomster. 1552 fik den Universitets Rettigheder. Kort efter tillodes det Medlemmerne at maatte færdes frit omkring, uafhængigt af deres Pligter som Munke, at holde Forelæsninger overalt, forbyde, forandre og opbrænde Bøger, udøve Lægekunst osv. Ved Ignatius Loyolas Død 1556 talte Ordenen allerede henved 100 Kollegier og var udbredt ikke blot i Italien, Spanien, Portugal, Frankrig og Tyskland, men ogsaa i Brasilien, Æthiopien og Ostindien.

Bagved alle disse Gunstbevisninger og Magtudvidelser, som Ignatius opnaaede, tegner sig tydeligt Billedet af hans Felttogsplan. Det var ikke nogen sædvanlig Munkeorden, han havde stiftet, og derfor havde ogsaa de andre Munkeordner Uret, naar de med Misundelse og Uvilje saa paa alle de store Indrømmelser, som denne nye Orden saa hurtigt opnaaede. Klosterlivet var efter Ignatius' Plan, ligesom det havde været i hans egen personlige Udvikling, kun en Overgansform, en Rekrutskole til en videre Virksomhed. Hans Ordning faldt derfor ganske naturligt i to Led: Først Uddannelsen af Herrens Stridsmænd. Dernæst deres Anvendelse.

Uddannelsen, saaledes som Ignatius selv ledede den og som den endnu den Dag i Dag fortsættes i det samme Spor, bestod i en lang Prøvetid, under hvilken enhver, der ønskede at optages i Ordenen, maatte under klosterlig Tugt gennemgaa lignende Prøvelser som i sin Tid Stifteren. I hele denne Prøvetid indøvedes Lydighed til det yderste. Al Egenvillie og Attraa, alt Forhold til Forældre, Barndomsindtryk, til Slægt og Venner, til Fædreland, Modersmaal osv. knækkedes Led for Led, saa at den enkelte forvandledes til en Art Slangemenneske, der uden indre Benbygning lige let kunde bugte sig i enhver Stilling. Men samtidigt hermed hærdedes dette nye Væsen til staalsat og spændstig aldrig at slippe sit egentlige Maal. I de af Ignatius selv forfattede „aandelige Exercitier", som enhver Jesuit, hvor højt han end er naaet, endnu i vore Dage er forpligtet til mindst én Gang om Aaret at

foretage sig, gennemelektriseredes den enkelte stadig paany af Hovedformaalet, indstilledes Lin-Jesuiternes Felttog

sen i hans Syn til fremdeles at se og vise et og samme. Saaledes aandeligt optrukne skulde de paany være i Stand til at gaa rigtigt, med indre Ligevægt, baarne af en usynlig Kraft fremad mod Maalet.

Maalet var Kirkens Sejr. Men da det var Verden, der skulde besejres, kunde dette kun naaes ved almindelig Fremrykning. Her, i Anvendelsen af Kirkens Stridsmænd, skiltes Ignatius fra Klosterlivet. Hvormeget godt Munkeordner tidligere havde udrettet, var dette dog nærmest kun kommet en snævrere Kres, Klostret, tilgode. Bestandig havde man trukket sig tilbage til Blokhuset igen. Men nu lød Signalet: Hele Landet skal tages. Anvendelsen af Kirkens Livvagt maatte da blive en anden. De maatte ud i Livet og besætte alle vigtige Punkter: Ikke blot Præstens og Skriftefaderes, men Opdragerens, Lærerens, Lægens, de verdslige Embedsmænds, de formaaende Raadgiveres, selve Regeringens. Under denne Fremrykning galdt det om ikke at udhungres ved at afskæres fra Trainet. Derfor bort med alle Fordomme mod Rigdom og Verdslighed! Magt og ydre Fortrin hører med til Verdenskampen, er Midler til denne. Skulde en Jesuit straks kunne kendes paa Felttegnet: Fattigdom, Faste, Skyhed for Kvinder osv., duede han ikke hverken til Spejder eller til Fører. Derfor tillodes der Jesuiterne den største Frihed i saa Henseende, vel at mærke dog: Frihed med Ansvar, Frihed under Kontrol. Thi rundt om vaagede utallige, skjulte Øjne, der med sikker Menneskekundskab iagttog hver enkelt, nøje vogtede paa, at han ikke under Skin af at128

kæmpe for Kirken, selv gjorde Bytte, blot et Øjeblik forvekslede Middel med Maal.

Jesuiternes Optræden fik den mest afgørende Indflydelse paa Verdensbegivenhedernes Gang. De sikrede ikke blot den gamle Kirkelære Sejren paa Kirkeforsamlingen i Trient, rejste atter det dybt sunkne Pavedømme og forvandlede Gejstligheden i Italien ved at indpode den ny sædelig Kraft. Men de drev Reformationen tilbage fra Mellemeuropa, forfulgte den til England og Skandinavien og vandt Kirken nyt Land i de fremmede Verdensdele. Deres Virksomhed satte sig Spor i alt ligefra Sindenes stille Rørelse og Videnskabernes Retning til Bartholomæusnattens Blodbad, Krige, der rystede hele Europa og Forsøg paa at opstemme Historiens Gang ved Hjælp af hyppige Fyrstemord. Den spanske Kongetanke om Verdensherredømme, som Karl den Femte og Philip den Anden havde fostret, blev her i Kirkens Navn gennemført med en Omsigt, Kraft og Hensynsløshed, der uvilkaarligt afnøder Beundring.

XVII

Havde Ignatius og hans Disciple Ret Man har søgt at gendrive dem ved at henvise til den Leveregel, som de, om end ikke i Ord saa dog i Gerning, har vedkendt sig: Hensigten helliger Midlet. Hertil vilde imidlertid Ignatius kunde svare: I vedkender eder jo selv den samme Leveregel. Den ligger til Grund for eders Opdragelse, Lægebehandling, Straffepleje og Krigsførelse. I lyver ganske roligt for Børn. tilføjer Syge Lidelser ja

berøver dem deres Lemmer, mishandler og indespærrer Lovovertrædere, og myrder i Krig saa meget I formaar, alt under Paaskud af at højere Hensyn byder saa. med andre Ord: at Hensigten helliger Midlet. Forskellen mellem eder og os er kun den. at naar I saaledes bryder Moralloven, saa henlægger I eders Samvittighed skiftevis i Forvaring hos forskellige ..højere Hensyn'*. Er Talen om Opdragelse, hedder det Højere: ..Barnets sande Vel". „Fremtiden" eller „Udviklingen". Gælder det Syges Behandling, hedder det..Helbredelse". „Sundhed". Overfor Forbrydere kalder I det Højere „Samfundet". i Krig „Staten" eller „Fædrelandet". Til Tider forbeholder I eder dog atter det stik Modsatte og paastaar. at ingen kan undskylde sig med at handle paa Andets eller andres Vegne: enhver skal i hvert enkelt Nu handle ret og lystre kun sin egen Samvittighed. I er med andre Ord omskiftelige og lunefulde i alt. hvad Moral og Pligt angaaer.

Vi Jesuiter derimod handler og tænker altid ens. Vi har kun én Herre, ét Maal: Kirken: Hvad den byder, lystrer vi blindt. Efter dens Bud tøjler og knækker vi vor Enkeltlyst og Attraa; efter dens Bud handler vi overfor andre, efter dens Bud tænker vi. Naar Kirken har bestemt, at noget, som for vore Øjne synes hvidt, er sort. saa er det vor Pligt straks at erklære det for sort. Livet er Kamp. Kirkens Kamp. Ligesom de flinke blandt eder lystrer, naar i Slaget deres Øverste befaler: fyr! ligegyldigt om de derved bliver til Mordere. saaledes ogsaa vi, naar vor Øverste byder. Kir-

kens Vilje er vor Vilje. Hvad der er til Gavn for Kirken er det Gode. Og det Gode er Guds Vilje.

— Det kan ikke nægtes, at en Tankegang som denne har den store Fordel at være helstøbt. Men skøndt dette i mangt et Forhold giver Styrke, beror dens egentlige Indholdsværd dog selvfølgelig paa, hvad den bestaar af og udtrykker. Spørgsmaalet bliver med andre Ord. med hvilken Ret erklærer Jesuiterne Kirken — det er: den af Paven styrede Romerkirke — for det Højeste, det Absolute ?

Saa langt vort Øje rækker tilbage i Historien, møder vi Forsøg paa saaledes at opstille noget Absolut med Krav paa Lydighed af alle og i alle Forhold. Snart har dette Absolute været blot en enkelt menneskelig Ene-voldsherre, snart er det blevet kaldt Farao, Ståt, Kejser, Kirke. Alle disse Former for det Absolute er atter sunkne, enten omstyrtede med Vold eller undergravede af klarere Forstaaelse. Den første Tvivl om baade Stats og Kirkes Absoluthed maatte f. Eks. vaagne, fra det Øjeblik man blev sig bevidst, at begge, under Form af Republik eller underlagt en Kirkeforsamling, hviler paa menneskelig Stemmeflertal.

Allerede saadan historisk Erfaring maa vække Betænkelighed ved at antage noget enkelt Led i Menneskelivet for det Absolute. Endnu mere betænkelig bliver man ved at se, hvorledes i En selv og i hvert enkelt Menneske Udviklingen hyppigt foregaar under den Form, at man skiftevis antager og atter opgiver Enkeltforhold som det Absolute. Forældre, Skole, Omgivelser, Forelskelse osv. spiller hver især til en Tid oftePavemagt: det Absolute

det Absolutes Rolle. I Slægternes indbyrdes Forhold, i al menneskelig Videns og Udviklings Fremadskriden tjener visse Antagelser til en Tid som absolute Sandheder. De kan gøre ypperlig Nytte som Fyr og Vej-ledningsmærker. Men de afgiver kun foreløbige Forklaringer, hvorefter man har at rette sig, foreløbige Maal, hvorefter der skal styres. Er man forbi dem og dog fremdeles vil vedblive at styre mod dem, virker de vildledende. Thi de angiver ikke Endemaalet. Det er Livets ypperste Kunst at styre videre frem mellem de mange Fyr.

Seet med disse Forudsætninger skrumper Ignatius Loyolas og hans Disciples Absolute: Pavekirken, ind til et lille historisk Mærkepunkt af forbigaaende Interesse. Det forstaas bedst ved at sees i Linie med de andre samtidige af tilsvarende Art. Da under Reformationstiden Spørgsmaalet om Forholdet mellem Ståt og Kirkeforfatning krævede Løsning, opstilledes der tre forskellige Løsningsmaader, som hver især fandt sine ivrige Forsvarere. Luther holdt paa. at Fyrsten i hvert enkelt Land burde være Øverste for Kirken i Landet. Saaledes opstod Landskirker eller Statskirker. Calvin holdt paa, at Kirken, i Lighed med Forholdene i Genf, skulde udgøre en Republik, styret af Menighedens ældste. Jesuiterne endelig krævede, at Paven skulde overalt, ligesom hjemme i sin romerske Kirkestat, være øverste aandelige og verdslige Styrer. De tre Synsmaader tørnede sammen i Kamp. Under Religionskrigene i England, Frankrig og Tyskland maledes de rundt og afslebes mer eller mindre for deres „absolute"132

Kanter. Siden da har de kun tjent som stedlige Udtryk for nedarvet, hensigtsmæssig Ordning.

Naar da Ignatius Loyolas Lære om Pavekirken som det Absolute tages frem og ses i Nutids Belysning, saa virker den som et falmet historisk Stykke. Man kan nære Beundring for den Kraft, som her i sin Tid er bleven sat ind for at genoprejse og værge den sunkne Pavemagt. Man kan se paa enkelte af de Ledende som lysende Eksempler paa

Selvbeherskelse og Selvhengivelse. Men fuldt ud dele deres Opfattelse kan ingen nutildags, der aandeligt er naaet til Skelsaar og Alder. Ingen vil længer antage, at Guds Vilje er i en usynlig Ledning lagt ned til Rom, hvor den sprudler kun gennem Pavernes Mundstykke. Og enhver med sundt Omdømme trækker uvilkaarligt paa Smilebaandet, naar han dernæst hører, at denne Guds Vilje fra Evighed til Evighed har til Maal — at fremme Pavens Verdensherredømme. Man mærker Hensigten. Denne Hensigt helliger ikke mange Midler. Ved Siden heraf forekommer det som en langt mindre Mangel, at „Jesu Selskab" kun har Brug for den halve Menneskehed, for Mænd, men ingen rigtig Plads for Kvinder. Jesuiterne deler da nutildags Skæbne med Janitscharerne. Man kan beundre begge som et engang tappert Korps. Men deres Tro paa, at Gud agter at underlægge hele Verden, det være sig nu enten Paven eller Sultanen, virker ikke nutildags saa blindt betagende som tidligere.

Jesuiternes historiske Hovedbetydning knytter sig til det hundredaarige Tidsrum fra Ordenens Stiftelse 1540 til Trediveaarskrigens Ophør 1648. Efter den Tid erJesiiiternes historiske Betydning

den første Fyrighedens Sandhedsfunke udbrændt, og kun Slaggerne tilbage. Hermed er dog ikke udelukket, at hos mangt et enkelt Medlem kan Begejstringens Flamme endnu brænde saa rent som i den første Tid. Men Ordenens Blomstringstid er omme. Dens Rolle i de forskellige europæiske Lande er nu i Reglen kun den enten at være udvist som et fordums frygtet Skadedyr eller at være upaaagtet som nutildags uskadelig. Rent praktisk set har dens Maal, Romerkirkens Verdensherredømme, nu ogsaa fortonet sig som uopnaaeligt. Det havde Mulighed for Sejr dengang, da Reformations-Bevægelsen endnu var ung og den græske Kirke efter Konstantinopels nylige Fald syntes viet til Undergang. Det er afbleget og uvirkeligt, efter at der er gaaet Nationalitet i Kristendommen og kun den latinske Stamme er forbleven Paven tro, medens de kraftigt opblomstrende Stammer: Angelsakserne og Russerne hver følger egne Veje.

Enhver stor Tanke, der har sat blivende Spor i Verdenshistorien, viser ligesom to Sider, en guddommelig og en menneskelig. I Kraft af den første sejrer den. I Kraft af den anden løber den sig fast, splittes og opløses i egennyttige Maal. For Ignatius Loyolas Vedkommende ligger Delingslinjerne usædvanligt tydelige. Hans begejstrede Maal var at vinde Verden for Gud. Dette ufuldkommengjordes allerede ved det massive Fangstredskab : Kirken. Men det sank uhjælpeligt ned i smaat-skaaren Menneskelighed og Egennytte, da „Kirken" fortolkedes som Pavemagten. Han drømte om et abso-134

lut Maal, der fuldt kunde hellige Midlet. Man endte med Midler, der absolut vanhelligede Maalet.

Under denne Jesuiternes lange haabløse Kamp er den Verdensfortolkning, hvis Vaabenvagt de oprindeligt var, efterhaanden traadt i Skygge og næsten gaaet i Glemme. Skolastiken havde i Jesuitismen afsat sit sidste, livskraftige Skud. Medens dette drog Safterne til sig, ældedes og visnede uformærkt Moderstammen. Skolastiken er, trods Jesuiternes levende Indsigelse, stille gledet ind blandt de tilbagelagte Trin i den menneskelige Udviklings Historie.

XVIII

Da Jesuiterne efter Midten af det 16. Aarhundrede havde grebet Kirkens Ror og med fast Haand stod for Styret, blev det en farlig Sag, særligt indenfor katolske Lande, at ville staa dem imod. Ringbevægelsen i Renæssancens store aandelige Røre medførte imidlertid, at alt, hvad Hvirvelstormen havde rørt op paa sin Vej, førtes tilbage til Udgangspunktet. Italien blev da det Land, hvor Vejret ikke blot opstod, men hvortil det ogsaa forstærket vendte tilbage. Alle Tidens store Tanker — Oldtidskundskab, Verdensudvidelsen, Grublen over det rette Gudsforhold, Kopernikus' Lære — alle jog de i sluttet Trop tilbage sydefter. Det var den Brusen, der gik forud for dette Vejr, der kaldte Jesuiterne frem til Værn om den gamle Kirke. Det var Tankeknyttet selv, der, ophedet af Farten, strøget i Glød af Modstanden, som en brændende Ildkugle för ind over ItalienGiordano Bruno

og slog ned i Moderlandets Grund. Ildkuglens Navn var Giordano Bruno. Stedet, hvor den sluktes, hans Baalplads i Rom.

Selve Giordano Brunos Liv gengiver den Kresbevæ-gelse, hvorfor han blev det klareste Udtryk. Aandeligt og legemligt kom han til at beskrive Banen: Italien. Sveiz, Frankrig, England, Tyskland, Italien. I sin personlige Udvikling havde han optaget og gennemløbet hele Fortidens Udvikling fra Athen til Jerusalem og til Paven i Rom. Han blev da det ypperste Udtryk for den Lasso, som den samlede Datid med al sin Kraft og Færdighed udslyngede for at indfange og fatte Tilværelsens Gaade.

Giordano Bruno er født i Nola i Italien 1548. Hans Fødeby ligger en 3 Mils Vej østlig for Neapel i det „lykkelige Campanien". Vesuv skiller den fra Napoli-Bugten. Naturen har ødslet sin Skønhed paa Egnen. Omgivelserne gav ham deres Præg. Hed, yppig, mættet med Lys og Farver som sin solvarme Hjemstavn, havde han som den nær til Vulkanen. Han kendte ikke Tusmørkets Taagevemod og langsomme Overgange, men kun jublende Glæde eller bitter Smerte. Arten af hans Forstaaelse var enten skarp og skærende som Dagens hvide Sollys eller dyb og inderlig som Nattens, der højner Hvælvet og gør det Blaa mellem Stjernerne bundløst.

Giordano Bruno hørte til en adelig men uformuende Slægt og fik en god forberedende Undervisning. Men med Et, endnu ikke fuldvoksen, gjorde han et skæbnesvangert Skridt, det samme, som vi kender fra Luther

og Ignatius Loyola. Kun 15 Aar gammel indtraadte han som Munk i et Dominikanerkloster i Neapel.

Hvorfor gjorde han dette? Følte han som Brøde sit hede Blod og sine aabne, modtagelige Sanser? Mente han med Forsagelsens Kniv at burde overskære hvert medfødt Baand, der bandt ham til denne forføreriske Verden, den dejlige Natur, den berusende Vin og de endnu mere berusende, sorte Øjne? Følte han allerede sit Sind tankeplettet og smittet med Tvivl ved Læsning af Oldtidens latinske og græske Forfattere? Handlede han overhovedet efter Overlæg eller blot efter heftig, pludselig Indskydelse, et Bytte for de voldsomme Sindsbevægelsers Overgange, som han var undergiven hele sit Liv igennem? Vi veed det ikke. Kun vide vi, at han ved dette sit afgørende Skridt knappede, som han selv har udtrykt det, „den første Knap paa sin Kjortel galt, saa at ingen af de andre kunde knappes rigtigt." I højere Forstand handlede han dog ret, ihvorvel han herved viede sig til Undergang og den Dom, der siden ramte ham. Thi idet han saaledes uden Tøven fulgte et af sit Folks og sin Tids dybe Instinkter, hævedes hans Udvikling og Martyrium til mere end blot Enkeltmands. Han blev selv det levende Udtryk for en almen menneskelig Tankerække, en af Vejstenene, der afmærker den menneskelige Udviklings Historie.

Han fandt ikke i Klostret den Fred, som han søgte. Naturen, den syndige, forbandede Natur, som han skulde forsage, fulgte ham som trofast Ven ind i Cellen. Den lo i Mindet om hans Barndoms Indtryk fra Vinjer og Bjergskraaninger. Den vinkede blaaligt betagende i

blot et Glimt af Napolis Golf fra Ischia til Capri. Den lagde som Nattekøling sin Haand paa hans Pande med et Tit fra Gluggen af en enlig Stjerne. Ja den listede sig ind i ham selv. Den blev til Selvtænkning, der smykkede den bare Mur af Kirkens Tvangslærdomme; den groede i ham som Tvivl, og slog sig stundom lystigt løs i Smaapuds og Brud paa Tugten. Hvo var ham selv? Hvad var Livet? Enten den blege Skygge, kvalt fra Form og Blod og Farver, med kun døde Dogmer ristede paa Sindets liggraa Pergament? Eller hans varmblodige Jeg, en Tvillingbroder til den jublende Natur derude, begge vakt af Gud til Live i ét saligt Skaberkys?

Vi kan dunkelt skelne Gangen i Brunos Udvikling inde i Cellen. Hans fyrige Sind og Tilbøjelighed til stærke Udslag maatte hurtigt røbe ham for hans Overordnede. Tidligt blev han mistænkt for at være Kætter. Første Gang gav han Anledning hertil ved at fjærne alle Helgenbilleder fra sin Celle og kun beholde et Krucifiks tilbage. Efter hans egen senere Tilstaaelse nærede han lige fra sit 18. Aar Tvivl om Treenighedslæren. Da han som ældre var bleven viet til Præst, forsvarede han Arius' gamle, forkætrede Lære om, at Kristus ikke var født af Faderen, men kun var et skabt Væsen. Man bestemte sig da til at anklage ham for Inkvisitionen. Men Bruno fik Nys herom.

Efter i 13 lange Aar at have holdt ud i Klostret flygtede han i Slutningen af Aaret 1576 bort derfra, nordpaa til Rom. Men da Inkvisitionen ogsaa her kom efter ham, aflagde han Munkedragten og flygtede videre mod Nord.

Fra nu af begyndte han et omflakkende Liv, der va-138

rede ved lige til hans sidste Fængsling. Under dette Vandreliv fortsatte han med glødende Iver de alt i Klostret begyndte Studier. Nu, da ingen ydre Tvang hindrede ham, strakte de sig fra Oldtidens græske Filosofer lige til Kopernikus. Som ung havde han anset dennes Lære for Afsind; nu blev han en begejstret Tilhænger deraf. Og hurtigt modnedes i disse Aar hos den 30aarige unge Mand den storladne Forstaaelse af Tilværelsen, som han med stigende Klarhed søgte at fremstille for andre, hvor han drog frem.

Efter to Aars Omflakken i Norditalien drog han over Alperne til Frihedens forjættede Land, Sveits, og søgte naturligvis til Reformationens Hovedby, Genf. Her synes han i sin første Begejstring at have sluttet sig nær til Kalvinisterne. Han lod sig i hvert Fald indskrive ved Universitetet, hvilket forudsatte Tilslutning til Kaivins Lære. Men han tabte hurtigt Smagen for kalvinsk Frisind. At forkætres blandt Kættere snærper dobbelt. Og fordi han ikke troede paa den katolske Lære om Vin og Brøds Forvandling til Jesu virkelige Legem, fulgte ikke, at han derfor skulde sværge just til Kaivins Forklaring. Dette krævedes imidlertid som en Selvfølge. Det ene Ord tog da det andet. Han kaldte Præsterne dér for „Skolelærere", de ham for Kætter og bandlyste ham. Efter kun faa Maaneders Ophold forlod han atter Genf, opfyldt af Bitterhed og grundigt belært om de Reformertes Snæversind.

Herfra drog han til Toulouse, hvor han et Par Aar som Professor ved Universitetet holdt stærkt besøgte Forelæsninger over Astronomi. Det er betegnende forGiordano Bruno

hans Tankegang, at Længselen efter Hjemmet her iklædte sig Ønsket om Forsoning med den katolske Kirke. For ham stod det, som om han kun havde brudt med Klostret, men ikke med Kirken. Han var jo dog selv den samme som Drengen fra Nola, Ynglingen fra Neapel. Endnu lød i hans Indre Kirkeklokkernes Klang, saaledes som de ved Solnedgang havde tonet med Genlyd fra Hjemmets lilla Bjergskraaninger. Endnu fornam han den blandede Lyd af den fjærne Gadetummel, der dæmpedes og tabte sig, naar i Klosterkirken den lille Klokke ringede og, under Duft af Blomsterne fra Alteret og de svingede Røgelsekar, Messesangen brusende rejste sig og steg som Golfens Storbølger med Skumvinger paa Flugt mod Gud. Men han troede jo ikke længer paa Kirkens Lære! Hvor kunde han da ønske at slutte sig til den? Troede, nej ikke i begrænset Forstand. Men dog var Kirkens Dogmer hans, Dele af hans Udvikling, endnu som Billeder hans fulde Eje. Ved den hellige Aand f. Eks. forstod han nu Verdenssjælen; ved Himmerig, Skærsild og Helvede Sjælenes fortsatte Liv under bestandig nye Former. Men var han derfor fradømt sit eget Eje? Saae ikke enhver, der hyldede Kopernikus' Lære, ligefuldt Solen hver Morgen staa op. hver Aften gaa ned? Var man et mindre kærligt Barn, fordi man som Voksen vidste, at Moders Arm om Ens Hals ikke er Kærligheden selv men kun dens Udtryk?

Det gik Giordano Bruno her, som det gaar enhver, der har gennemlevet en Udvikling og er sig dette klart bevidst. Han følte i sig Vækstforbindelsen mellem det gamle og det nye. Men det Svar, som han fik. var det140

samme, som enhver fast afsluttet Tankegang kun ser sig istand til at give: Videre Udvikling er Frafald, er Synd. Man stillede som første Fordring til ham, at han straks skulde vende tilbage til sit Kloster, blive Munk igen og underkaste sig Straffen for sin Flugt. Det hverken kunde eller vilde han. Saa forblev da ikke blot Klostrets, men Kirkens, Hjemmets, Fædrelandets Dør lukt for ham. Han var og blev kun en landflygtig Stakkel, hans hele Stilling: forløben Munk.

Huguenotkrigene standsede hans Virksomhed i Toulouse. Han drog da til Paris. Ved Universitetet her —engang Europas ypperste, nu havde det en farlig Medbejler i hans Hjemlands Padua — optraadte han som akademisk Lærer. Udsigterne var ikke gunstige for en Mand, der som han bekæmpede Aristoteles, Skolastikens Kælebarn.

Den sidste, der i Paris havde forsøgt dette, var Petrus Ramus (Pierre de la Ramée). Til Løn var han af en kongelig Kommission bleven fradømt Retten til at undervise, havde maattet drage i Landflygtighed og var tilsidst bleven dræbt i Paris Bartolomæus-natten. Gik det saaledes med det grønne Træ, en indfødt og berømt Mand, maatte en fordreven fremmed vel tage sig iagt, især naar han som Giordano Bruno mødte med dobbelt Plet, som Fjende af Aristoteles og Tilhænger af Kopernikus. Den nye Lærer var da klog nok til at optræde med lukket Visir, idet han blot angav sig som Lærer i den saakaldte „Lulliske Kunst", en Slags Hukommelses-Lære, der efter Opfinderen Raimundus Lullus" Methode paa engang skulde skærpe Hukommelsen og indøve Begrebsforbindelser. Kunsten i sig

selv var vistnok tør og tung nok, men Giordano Bruno vidste at give den Liv. Som Eksempler paa Ideforbindelser indsmuglede han sine egne Anskuelser og bibragte saaledes behændigt og uformærkt Tilhørerne sine kætterske Begreber.

Ideen med Hukommelseskunst og Forbindelses-begreber viste sig praktisk. Mistanken indlulledes og selv erhvervede han sig gode Forbindelser. Han kom endog i Kongens, Henrik III.s Gunst. Denne anbefalede ham, da han 1583 drog videre nordpaa, og saaledes kom Giordano Bruno under sit Ophold i London til at bo som Gæst i den franske Gesandt, Markien af Ca-stelnaus Hus. De to Aar, han tilbragte i England, udgjorde hans lykkeligste Tid. Under gunstige Forhold, i et gæstfrit Hjem, blandt højt dannede Personer turde han for første Gang i sit Liv fuldt være sine Anskuelser bekendt og virke for deres Udbredelse. Med en forbavsende Frodighed og Kraft udfoldede han da ogsaa sit Tankeliv. Fem betydelige Skrifter affattede paa Italiensk udgik fra hans Haand, i hvilke han belyste sin Opfattelse fra forskellige Sider. Paa Titelbladene angaves dog andre Trykkesteder end London for at for-skaane Bogtrykkeren for mulige Ulemper. Samtidig holdt han ved Universitetet i Oxford Forelæsninger over sin Lære om Himmelrummet og om Sjælens Udødelighed. Ligeledes gaves der ham Lejlighed til i en stor, offentlig Disputation at bryde Lanse med Skolastikens Forsvarere. At han mødte Modstand, var klart. Han var jo ikke blot Tilhænger af den radikale Kopernikus men gik langt videre end denne. Hans Tankesæt og Føie-

maade var ogsaa meget forskellige fra Englændernes, der forekom ham raa og plumpe. Men det afgørende var, at han fik Lov til frit at udtale sig, og at han følte sig tilfreds med sig selv og sin Virksomhed.

Da den franske Gesandt efter et Par Aars Ophold i England vendte tilbage, fulgte Bruno med ham. For anden Gang optraadte han nu i Paris, denne Gang med langt større Aabenhed og Dristighed. I en offentlig Disputation, der varede tre Dage, forsvarede han sine Anskuelser, ivrigt støttet af unge, begejstrede Tilhængere, og beskyttet af formaaende Velyndere. Frankrig med dets heftige Huguenotkrige var dog intet naturligt Opholdssted for ham. Længselen drog ham ogsaa øster-paa for i Tyskland blandt Protestanter at udbrede sine nye Ideer. Han drog da did og førte i flere Aar en højst omskiftelig Tilværelse. Han forjoges fra Marburg, talte frit i Wittenberg, havde ikke Held med sig i Prag og fik sluttelig fast Fod i Helmstädt. Hertugen af Brunsvig ansatte ham nemlig som Professor ved Universitetet og betroede ham tillige sin Søn, Henrik Julius, til Lærling. En ny Tid synes nu at skulle oprinde for Giordano Bruno.

Hans Elev blev kort efter ved Faderens Død regerende Hertug. Henrik Julius satte megen Pris paa sin Lærer og delte i visse Maader dennes fantasifulde Begejstring. Han blev siden selv Skuespilforfatter og ødelagde blandt andet sit Lands Pengevæsen ved at oprette et fast Theater efter engelsk Mønster. Men snart skiltes deres Veje. Henrik Julius drog op til Danmark for at ægte sin Forlovede, Frederik II.s ældste Datter, Elisabeth. Bryi-

luppet fejredes i Foraaret 1590 paa Kronborg. Herfra begav Hertugen sig over til Hveen for at besøge Tyge Brahe, om hvem hans Lærer havde talt i saa høje Toner. Tyge Brahe havde nemlig for nylig udgivet et Skrift, der

kom Giordano Bruno vel tilpas, idet heri en Komets Bane ansloges til at gaae paa tværs igennem „Planetsfærerne". Tyge Brahe og Giordano Bruno var altsaa enige om, at disse Sfærer ikke, som tidligere antaget, kunde være noget fast og uigennemtrængeligt.

Medens Henrik Julius var i Danmark, legede Musene paa Bordet hjemme i Brunsvig. Gejstligheden angreb den fremmede Professor, hvis Anskuelser jo næppe heller kunde kaldes lutherske. Præsten Boethe erklærede ham fra Prædikestolen i Landets Hovedkirke for en Gudsfornægter og lyste Band over ham. Teologerne holdt med Præsten, Giordano Bruno stod alene uden Støtte. Han følte sig uden Tvivl lige saa lidt hjemme blandt Protestanterne her som blandt Kalvinisterne i Genf. Forholdene i Brunsvig forekom ham vistnok ogsaa baade smaa og fremmede. Paany greb han da Staven og vandrede bort. I Frankfurt am Main opholdt han sig et Aarstid og udgav sine i Tyskland paa Latin forfattede Skrifter. Men Opholdet her afbrødes pludseligt. Stadens Øvrighed var ham næppe gunstig. Men hertil kom det afgørende: han modtog en Indbydelse af en Landsmand til at komme til Venedig og undervise ham i den „lulliske" Kunst. Gensee Italien! Paany betræde Fædrelandets Jordbund, indaande dets Luft, om-straales af dets Far.ver og Lys! Maaske optræde ved den berømteste af alle Højskoler, den i Padua, og paa

Hjemmets Sprog kunne udtale sine Tanker for en lyttende, forstaaende Flok! Femten Aars Længsler slog sammen i en dristig Beslutning. Han maatte afsted.

Gennem Zürich, hvor han opholdt sig en kort Tid og underviste, vistnok for at skaffe sig Penge til Rejsens Fortsættelse, drog han over Alperne, førend Vintersnefaldet begyndte, og naaede Venedig sent paa Efteraaret 1591.

Hans Vært og Lærling, den venetianske Adelsmand Giovanni Mocenigo var et uklart Hoved. Hans Interesse for Giordano Bruno skrev sig blot fra, at han havde læst et af dennes Skrifter om Hukommelseskunsten. Instinktmæssigt havde han fattet, at her laa noget under. Og for at blive delagtiggjort i disse skjulte Kundskaber, maaske om at låve Guld, om de Vises Sten eller lignende, havde han indbudt Forfatteren til sig. Men da han efter et halvt Aars Undervisning stadig ikke fik noget at vide om det, hvorom han egentlig ønskede Besked, blev han utaalmodig. At det var en Kætter, han husede, var han bleven klar over, og dette gjorde ikke Sagen bedre. Han endte da med at bekende sin Kvide for sin Skriftefader. Denne befalede ham, at han skulde anmelde sin farlige Husfælle for Inkvisitionen samt holde ham indespærret, indtil Inkvisitionen fik ham afhentet. Mocenigo fulgte sin Skriftefaders Raad. Maj 1592 førtes Giordano Bruno til Inkvisitionens Fængsel.

Det gik ham i Fængslet i Venedig ligesom i sin Tid som fri Mand i Toulouse. Han var ikke fuldt klar over Dybden af Bruddet mellem sig og Kirken. Han havde lært baade kalvinsk og luthersk Snæversind at kende

og udtalt sig skarpt baade mod de altid kivagtige Reformerte og mod Protestanterne med deres bare Tro, der. idet den inddrog Kirkegodset, foreløbigt levede højt paa Fortidens gode Gerninger. Hjemmets Kirke stod for ham som den, der passede ham bedst, den, hvis Forestillinger gled sammen med hans Barndoms- og Ungdomsindtryk og ypperligt egnede sig til Billeder, til Symboler for hans senere Tanker. Han mente sig saa meget mindre i Uoverensstemmelse med Kirken, som hans Hovedlærdom netop var — hvad alt Kardinal Nicolaus Cusanus havde udtalt: — „at Mennesket er et endeligt Væsen og dets højeste Viden derfor bevidst Uvidenhed." Han var naaet til dette øverste Punkt i Kirke-taarnets Vindelgang, hvor Rækværket manglede, og Dogmernes sikre Ord forvandlede sig til Billedtale. Han stod højt over Mængden, oppe hvor Spiret svajede. Men ad Kirketrappen var han naaet derop, og han stod jo altsaa fremdeles paa Kirkens Grund. Som et godt, aabenhjertigt Barn fortalte han da Inkvisitionen alt, hvad han havde levet, følt og ment, i det Haab, at man vilde forstaa ham og unde ham, nu da han var vendt hjem, en beskeden Plads i Hjemmet. Han var villig til at indrømme, at han var faret vild i meget; hans meste Viden var kun Viden om egen Uvidenhed; han ønskede kun eet: Fred med

Kirken.

Hele denne Giordano Brunos første Optræden viser ham fra hans svage, bløde Side, hvor det Ubestemte traadte i Forgrunden og Omridsene udviskedes. Indenfor hans ejendommelige Væremaade svarer den til Luthers første Bøn i Worms om Betænkningstid. Begge

følte en naturlig Trang til endnu engang at samle sig, til indenfra at faa den Korsgang tydelig tegnet, som deres Overbevisning bød dem vandre. Da dette var sket, gik begge frem uden Vaklen.

For Giordano Brunos Vedkommende foregik den anden Fremstilling for Dommerne, dengang da Inkvisitionen i Rom havde faaet ham udleveret fra Venedig under Henvisning til, at han var saa stor en Kætter og tidligere var bortløben fra et Kloster i disse Egne. I seks lange Aar holdtes han nu fængslet i Rom, og i denne Tid søgte man ad forskellige Veje at fravriste ham en Tilbagekaldelse. Men han holdt standhaftig ud. Med den sikre Udsigt til en forsmædelig, pinefuld Død fastholdt han sin Opfattelse af Kristendommen i Modsætning til Kirken, nægtede han at ville afsværge sin Lære.

Hvilken var da denne Lære? Først og fremmest lærte han med Kopernikus, at Jorden ikke stod stille i Verdens Midte, men tvertimod drejede sig om sig selv og derhos bevægede sig ligesom alle de andre Planeter i Kres-gang om Solen. Men Giordano Bruno gik langt videre end Kopernikus. Han nægtede, at Fiksstjernehimlen udgjorde Verdensrummets Grænse. Hver af hine Stjerner deroppe er selv en Sol omkreset af Planeter. „Himlen" er kun Grænsen for vor Synskreds, ikke for Verden. Thi Verden er uendelig.

Det kan du slutte ad to Veje. Dels fra dig selv. Hvor du saa vandrer hen, saa langt du kan mod nord, mod syd og allevegne, flytter Synskresen sig med dig, og du danner bestandig Midtpunktet i den. Du kan ikke nævne noget Sted saa langt borte, noget Tal saa højt og

stort, at du jo kan tænke dig et Sted, der er paa den anden Side deraf, et Tal, der er endnu større. Men kan du hverken finde, sætte eller tænke en Grænse for Verden, maa den være ubegrænset. — Dels kan du slutte det samme fra Gud. Gud er jo ikke en endelig Gud men en uendelig. Men til en uendelig Aarsag maa svare en uendelig Virkning. Og Gud er ikke en karrig, men en god Gud, der vil meddele alt, hvad han formaaer. Saa baade formelt og reelt maa vi slutte fra vort Begreb om Gud til et uendeligt Antal af Verdener og Væsener.

Lad dig ikke i Forhold som disse gendrives af, at man man paastaar, at det er uhørt, ugudeligt og i Strid med, hvad alle Autoriteter lærer. Husk, at Bevisbyrden paahviler ikke dig men netop den, der vil hævde, at Verden alligevel er endelig. Men formaar ingen at bevise dette, saa forsvinder alle absolute Autoriteter baade legemlige og aandelige. Der er intet absolut Sted, Hvile, Bevægelse, Tyngde osv. Det er alt kun relativt. Der er ingen absolut Myndighed med Ret til at baste din Tanke. Kun een er det Absolute: Gud.

Hvad er Gud? Gud er Et og Alt, det tilgrundliggende, det vedblivende i det Foranderlige, Naturens Aarsag, Aarsagens Natur. Han er Sjælenes Sjæl og alle Tings Væsen. Derfor er Gud paa engang let at fatte og umulig at forstaa.

Gud er let at fatte. Thi han er fuldt ud tilstede overalt, i Naturen og i dig selv. Naturen er ikke et Intet eller noget Ondt. Den er Guds Udtryk. Naturkundskab er Kundskab om Gud. Hvert Fremskridt i Naturerkendelsen— saaledes som nys Kopernikus" og Tyge Brahes —

er en Aabenbaring. Naturens Liv er Bevægelse, bestandig Overgang i Former, Verdens-Sjælens evigt virkende Kunstnersnille. Følg disse Bevægelser, fold dem, saaledes som de udfolder sig i det Ydre, atter sammen i Tankens Forstaaelse! Saa fatter du Gud, saa ejer du Gudsforstaaelsens Glæde, skuer Gud Ansigt til Ansigt. Thi Gud er din Tanke. Gud er Sjælen i din Sjæl, som han er Sjælen i den hele Natur.

Hvad du selv er? En af de bevægelige Enkeltformer for Gud. Netop som ejendommelig Enkeltdel, hvortil intet andet ganske svarer, har du Selvstændighedens evige Liv. Formerne veksler. Gennem Overgangene fra Liv til Død, Lyst til Smerte ytrer Bevægelsen sig. Men Gud er det Vedblivende. Og du er en Del af Gud. Du er evig. Gennem Lyst og Smerte, Liv og Død, som Spiralbanen fremefter snor du dig, stiger du opad mod det uendelige Maal, hvor Alt er Et, Virken og Liden, Lyst og Smerte, Liv og Død. Et i Gud. Thi Gud er Alt. Men Gud er Et.

Gud er umulig at forstaa. Din Trang til at fatte ham stilles ikke. Thi som Enkeltvæsen er du endelig, men Gud er uendelig. Du kan kun tro paa Gud. Din Viden om Gud lader sig kun udtrykke negativt: Gud er uendelig, ubegrænset, ufattelig. Din højeste Viden er Viden om egen Uvidenhed.

Heri ligger dit Væsens Smerte. Dit Væsen er Længsel, en ustillet Trang. Du kræver Bevægelse. Uden Forandring ingen Lystfølelse. Men Lysten forudsætter Ulyst som Baggrund. Derfor er ingen Lyst uden iblandet Sorg.Mennesket er endeligt, dets Væsen er Længsel 149

Den Bevægelse, hvormed du sætter fra, er Anger. Den bestaar i Mishag med det nærværende, Sorg over at have fundet dig tilfredsstillet derved, og Trang til fra det mørkere, lavere at hæve dig opad mod Lyset.

Den Bevægelse, hvormed du stræber frem. er sorgblandet. Thi øget Viden er øget Smerte. Sommerfuglen, der drages mod Lyset, veed ikke, at det er Døden. Mennesket veed det og søger dog Lyset. Højere Maal er vel højere Smerte, men ogsaa højere Lyst.

Lyst og Smerte er Livets Vilkaar. — Kunde man ikke tænke sig en Guldalder, eller en kommende menneskelig Saligheds Tilstand uden Smerte, med blot hvilende Lykke, Dyd og Fred? — Nej, thi saa blev Mennesket et blot uvidende Dyr. Men Lykke er Viden, Dyd er selvvalgt Daad, og Hvilen den tungeste Byrde af alle.

Menneskets Væsen er Trangen mod Gud. Det drives af Kærlighed, Kærligheden til Lyset, det Endeliges Higen mod det Uendelige. Den evige Længsel, der aldrig faar Fred, det er Livets dybeste Hemmelighed.

Det var denne Opfattelse, som, fostret i lange Landflygtigheds Aar, Giordano Bruno nu troligt fastholdt i seks endnu længere Aar som Fange. Paven søgte paa forskellige Maader at overbevise ham. Jesuiternes ypperste Disputator, Bellarmin, fik det Hverv at gendrive den Fangne, men det lykkedes ham ikke at bevæge denne til at tilbagekalde. Tilsidst opgav man Forsøget. Bellarmin fik Kardinalshatten. Giordano Bruno blev udstødt af sin Orden, lyst i Kirkens Band og overgivet til den verdslige Magt med Anmodning om, at denne vilde straffe ham mildt og uden Blodsudgydelse. Dette var150

Giordano Brunos Død

den sædvanlige Formular for Dom til Baalet. Giordano svarede: „Maaske skælver I mere ved at forkynde mig Dommen, end jeg ved at høre den". Den 17. Februar 1600 blev han brændt paa Torvet Campo di fiore i Rom. Rolig uden Vaklen besteg han Baalet. „Øget Viden er øget Smerte." Ingen Klagelyd undslap ham. Gudsfornægteren døde frejdigt i Troen paa sin Gud.

Giordano Bruno samlede alle Tidens store Tanker til en Enhed og gav dem nyt Indhold. Han antog Kopernikus' Lære, men brød igennem hans ydre Sfære, den stille Fiksstjernehimmel. Han udvidede Verden langt ud over, hvad Kolumbus og Vasco di Gama havde drømt om, idet han erklærede den for uendelig. Han fastholdt Grækernes Lære som Naturens Kunstværk men gjorde det til noget andet ved at paahælde Hvilen Bevægelse, Viden Uvidenhed. Lysten Smerte. Han bandt Ild under Vingerne paa Nicolaus Cusanus' Lære om „den bevidste Uvidenhed". Han danner den skarpeste Modsætning til Jesuiterne. Medens disse tættede Skolastikkens Skal og samlede Guds, Kristi, Verdens Betydning om Romerkirken som Maal, sprængte Giordano Bruno ikke blot Romerkirken, men Jordens Eneherredømme, spredte Guds Virksomhed til en Uendelighed af Verdener med evig

Udvikling som Vej og Maal.

Herved danner Giordano Bruno Skel ikke blot indenfor det 16. Aarhundrede, men i Menneskeaandens Udviklingshistorie i det Hele. Hvor uklar og digterisk farvet end hans Lære var, har han for første Gang udtalt Tanker, som ikke atter kan slippes. Han har medGiordano Brunos Betydning

151

andre Ord iklædt de menneskelige Forsøg paa at løse Tilværelsens Gaade ny Form. Knap 300 Aar efter hans Død blev der paa Campo di fiore rejst et Mindesmærke over ham paa samme Sted, hvor han var bleven brændt. Et mere betydningsfuldt Mindesmærke over Giordano Bruno er rejst, idet Eftertiden har tilegnet sig hans Tanke om Udvikling. H.an er en aandelig Fader ikke blot til Lessing, Lamarck og Darwin, men til Nutidens brede Tro paa Fremskridtet. Hans anden store Tanke derimod, Verdens Uendelighed, er endnu knapt naaet frem over Himmelranden af Nutidens Bevidsthed.

Ogsaa rent personlig, ved sit Liv og sin Lære og dermed følgende Skæbne, er Giordano Bruno bleven en af Menneskehedens store Skikkelser. Han døde som et Of-for for Mennesketankens Hjemve. Ikke blot den landflygtige Munks, der, længselsdreven tilbage til Fædrelandet, brændtes af Jesuiter. Men Menneketanken selv, der, kun følgende sin Drift, i selve Længselen gennemlever Endelighedens Smerte, higer mod Lyset, brændes i Gud.